

UDC 39

YU ISSN 0351—1499

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
КЊ. 12

БЕОГРАД 1981.

ЗБОРНИК РАДОВА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
КЊ. 12

Београд
1961.

INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE
DE L'ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DES TRAVAUX
DE L'INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE
TOME 12

Rédacteur
Prof. dr PETAR VLAHOVIĆ

Comité de rédaction

Dr VIDOSAVA STOJANČEVIĆ, Dr MILJANA RADOVANOVIĆ, Dr MILKA
JOVANOVIĆ, Dr DESANKA NIKOLIĆ, Dr PETAR VLAHOVIĆ, Mr LASTA
ĐAPOVIĆ, DUŠAN DRLJAČA (secrétaire)

Accepté à la séance du Conseil scientifique de l'Institut le 15. XII 1980.

BEOGRAD
1981.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
КЊ. 12

Уредник
Проф. др ПЕТАР ВЛАХОВИЋ

Редакциони одбор
Др ВИДОСАВА СТОЈАНЧЕВИЋ, Др МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, Др МИЛКА
ЈОВАНОВИЋ, Др ДЕСАНКА НИКОЛИЋ, Др ПЕТАР ВЛАХОВИЋ, Мр ЛАСТА
БАПОВИЋ, ДУШАН ДРЉАЧА (секретар)

Примљено на седници Научног већа Института 15. децембра 1980.

БЕОГРАД
1981.

Лектор: Лепосава Жупић

Превод текстова на страни језик: Андријана Гојковић

Издаје: Етнографски институт

Српске академије наука и уметности

Тираж: 1000 примерака

Штампа: „Просвета“ Пожаревац, Драже Марковића 25

*Штампано уз учешће финансијских средстава Републичке
заједнице науке Србије*

САДРЖАЈ

Петар Влаховић, <i>Осврт на животни пут и научни рад академика Милисаву Лутовца</i> — — — — —	IX
Душан Дрљача и Слободан Зечевић, <i>Приступ етнолошком проучавању исељеништва из Србије</i> — — — — —	1
Видосава Стојанчевић, <i>Интересовање М. И. Пупина за проблеме америчког усељеништва и положај југословенских исељеника у САД</i> — — — — —	9
Јованка Сечански Noussair, <i>Историја миграције Југословена у Аустралију</i> — — — — —	35
Нина Сеферовић, <i>Колонија херцеговачких Муслимана у Кајзерију у Палестини</i> — — — — —	47
Ејуп Мушовић, <i>Југословенско исељеништво у Турској</i> — — — —	65
Мојца Равник, <i>Проучавање словеначког исељеништва и културе</i> —	77

*

<i>Прилози о југословенским исељеницима у САД објављени у часопису „Преглед“</i> — Душан Дрљача — — — — —	83
<i>Исељеништво народа и народности Југославије и његове узајамне везе са домовином</i> — Мирослава Лукић — — — — —	91

TABLE DES MATIERES

Petar Vlahović, <i>La vie et l'activite scientifique de l'academicien Mili-sav Lutovac</i> — — — — —	IX
Dušan Drljača and Slobodan Zečević, <i>An ethnologic aproach to the study of emigration processes of the Serbian population</i> — —	1
Vidosava Stojančević, <i>M. I. Pupin's interest for the problem of American immigration process and position of the Yugoslav emigrants in the U. S. A.</i> — — — — —	9
Jovanka Sečanski Noussair, <i>Migration of Yugoslav population to Australia</i> — — — — —	35
Nina Seferović, <i>Herzegovina Moslems colony at Kayzeri in Palestine</i>	47
Ejup Mušović, <i>Yugoslav immigrants in Turkey</i> — — — — —	65
Mojca Ravnik, <i>Study of migration and culture of the Slovenian population</i> — — — — —	77

*

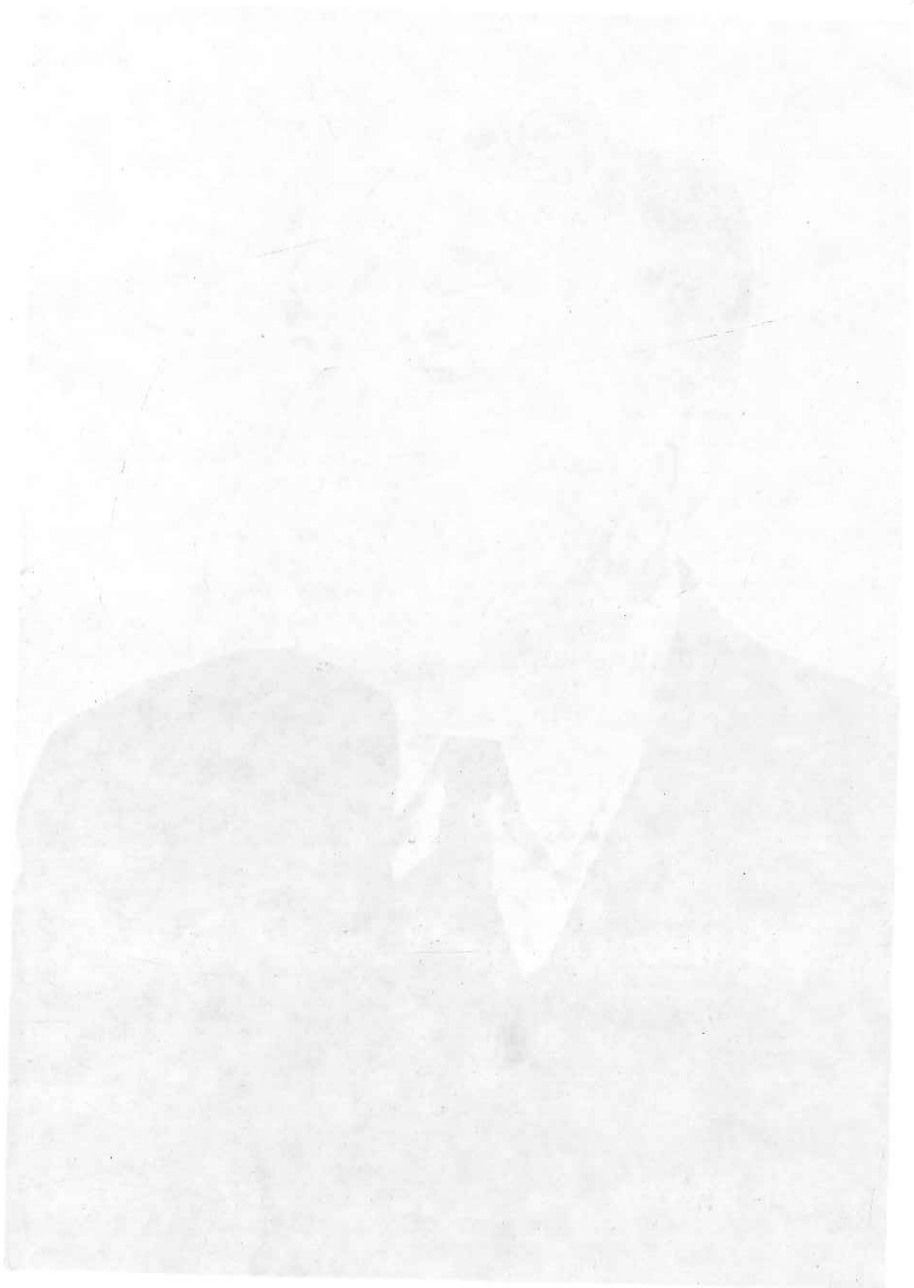
<i>Articles about Yugoslav Migrants to the United States of America in the »Pregled«</i> — Journal — Dušan Drljača — — — — —	83
<i>Emigrations of the Nations and Nationalities of Yugoslavia and Main-tenance of Mutual Links</i> — Мирослава Лукић — — — — —	91

ПОСВЕЂЕНО ОСАМДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ ЖИВОТА
И ПЕДЕСЕТПЕТОГОДИШЊИЦИ НАУЧНОГ РАДА АКАДЕМИКА
МИЛИСАВА ЛУТОВЦА, ПРОФЕСОРА УНИВЕРЗИТЕТА
У БЕОГРАДУ

*Dédié à la célébration du 80-e anniversaire de la vie
et 55-e anniversaire de l'activité scientifique
de l'académicien Milisav Lutovac, professeur
de l'Université à Belgrade*

Академик Милисав Луговац

Portrait of the author, 1900

Петар ВЛАХОВИЋ

ОСВРТ НА ЖИВОТНИ ПУТ И НАУЧНИ РАД
АКАДЕМИКА МИЛИСАВА ЛУТОВЦА

Етнографски институт САНУ има више разлога да поводом осам деценија животне стазе посвети скромни зборник др Милисаву Лутовцу, једном од његових активних сарадника још од оснивања, 1947. године, па до наших дана. То је истовремено прилика да се најсажетије каже неколико речи као прилог сагледавању животног пута и досадашњег научног рада овог нашег истакнутог научног радника и изузетног следбеника „Џвијићеве антропогеографске школе“. Ово тим пре јер је, као што је већ речено, академик М. Лутовац „био веома ангажован и у раду Етнографског института САНУ“. Српска академија наука именovala га је најпре за члана савета ове научне установе, а такво поверење указивао му је и колектив не само избором за члана и председника савета и члана уређивачког одбора већ му је, више пута, поверавана и реализација научних пројеката, што је он обављао веома савесно, помажући и данас активно рад ове установе. Из тих разлога колектив Етнографског института, као уздарје за успешну сарадњу, посвећује овај Зборник обележавајући осамдесету годишњицу живота и 55 година плодног научног рада академика Милисаву Лутовца.

I. Осврт на животни пут М. Лутовца

О М. Лутовцу написане су многе расправе у којима се говори о његовом животу, раду и научном доприносу. Једну од њих написао је М. Костић (Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. XXXII, Београд 1980, с. 1—18), дугогодишњи сарадник професора Лутовца на пољу географије и антропогеографије, у којој је учињен осврт и на досадашњи животни пут М. Лутовца као „једног од највећих југословенских географа данашњице“. О М. Лутовцу писано је такође у Годишњаку САНУ, књ. LXVIII (1961) и књ. LXXXI (1974), Гласу САНУ, књ. CCCVII (1978), Гласнику Српског географског друштва, књ. LI, св. 1 (1971) и другим публикацијама.

М. Лутовац је рођен 7. марта 1901. године у селу Деспићу, општина Иванград, у земљорадничкој породици. Основну школу похађао је у Деспићу, а завршио у Будимљи. Гимназију је учио у Беранама (данас Иванград), с прекидом у првом свет-

ском рату. Матурирао је 1924, а дипломирао 1928. године на Географској групи наука Београдског универзитета, где је напшао и у материјалном погледу, још у току студија, на велико разумевање Ј. Цвијића и Ј. Ердељановића, који су му омогућили намештење у Етнографском музеју и Етнолошком семинару. После дипломирања, као сунплент Треће београдске гимназије, додељен је на рад Географском заводу Универзитета за припремање доктората. Докторску дисертацију под насловом *Привреда, саобраћај и насеља у Рожају и Бихору* одбранио је у Београду 29. новембра 1929. године.

Током 1930. и 1931. године радио је као сунплент у Другој мушкој гимназији у Београду, када је, по конкурсy „изабран за питомца француске владе ради усавршавања у антропогеографији и привредној географији на Париском универзитету“. М. Лутовац је у Паризу, уз географију, студирао и социологију. Усавршавање је трајало од 1931. до 1935. године. Други докторат, са тезом *La Metohija* одбранио је у Паризу 23. марта 1935. године, с највишом оценом (*très honorable*).

По повратку из Француске, положио је професорски испит. Службовао је потом од 1935. као професор у Другој мушкој гимназији у Београду. Октобра 1937. конкурсом је изабран за ванредног професора новоосноване Економско-комерцијалне високе школе (данас Економски факултет) у Београду. Међутим, по ослобођењу земље од 1945, због потребе службе, предавао је као професор у Шестој мушкој гимназији у Београду, на течају за ратом ометене ученике и Војном геодетском училишту Војногеографског института.

Јуна 1948. позван је на рад у Географски институт САНУ. Јануара 1949. изабран је за научног сарадника, 1950. за вишег научног сарадника, а 1959. за научног саветника. Од 1958. М. Лутовац је хонорарни редовни професор Филозофског факултета у Београду. Од септембра 1961, по позиву, стални је редовни професор на истом факултету, где је предавао антропогеографију и економску географију до пензионисања 1972. године. За то време М. Лутовац је био шеф катедре за етнологију Филозофског факултета.

У Српску академију наука и уметности изабран је 1961. за дописног а 1974. године за редовног члана. Од 1972. до 1978. године, као директор, руководио је радом Географског института „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности. У Географском институту М. Лутовац је био члан Научног већа, његов председник у више мандата, члан уређивачког одбора и главни и одговорни уредник институтских издања.

М. Лутовац је развио вишеструку сарадњу са Српским географским друштвом још од 1927. године. У Гласнику Српског географског друштва, као и у његовим Посебним издањима, објавио је више расправа и посебних студија. Сарађивао је и у едицији „Земља и људи“, веома запаженим радовима.

Биран је у више махова у управу Друштва и Одбор за проучавање аграрне структуре Савеза географских друштава СФРЈ. Веома активно је учествовао на многим конгресима, симпозијумима, саветовањима, семинарима и осталим стручним састанцима.

Проф. М. Лутовац је веома активан и у Српској академији наука и уметности. Он учествује у раду Одељења друштвених наука и Одељења природно-математичких наука. Члан је Етнографског одбора САНУ, где руководи пројектом *Насеља и порекло становништва и Друштвеногеографске особине планина Србије*. Председник је Одбора за топономастику у Међуакадемијском савету. Учествовао је у Одбору за прославу стогодишњице Цвијићевог рођења, редакцији Цвијићевог Зборника и у раду на издавању Цвијићевих дела. Припремио је друго издање Цвијићевог *Балканског полуострва* и учествовао у Организационом одбору за обележавање педесетогодишњице Цвијићеве смрти. Са овог скупа штампан је зборник под насловом *Научно дело Јована Цвијића*, у коме је М. Лутовац један од редактора.

Ово су само неки моменти из живота и рада М. Лутовца, који је познат и као вредан теренски истраживач. Због рада на науци и остварених резултата, М. Лутовац је добио више значајних јавних научних признања и у научним круговима и изван њих. Године 1957. поводом проучавања Иванградске котлине, општина Иванград доделила му је „Захвалницу“ с новчаном наградом. Године 1966. Српско географско друштво доделило му је највише научно одликовање Медаљу „Јована Цвијића“. Скупштина СР Црне Горе 1968. доделила му је Тринаестојулску награду са плакетом за проучавање у овој републици. Српско географско друштво, за седамдесету годишњицу живота (1971), посветило му је Гласник, а Географски институт поводом тридесетогодишњице постојања (1977) уручио му је „Повељу захвалности“, израђену као уникат. Географски институт посветио му је 1980. године *Споменицу* — Зборник радова (књ. 32) у част осамдесете годишњице живота. Вероватно најдраже признање М. Лутовцу јесте додела Плакете и избор за почасног члана Александровца Жупског (1981) у знак захвалности за објављену књигу *Жупа Александровачка*.

Тешко је на релативно ограниченом простору описати животна кретања, рад и достигнућа М. Лутовца. То је већ учињено, као што је речено, у одговарајућим публикацијама и у земљи и у иностранству. Неке од њих сабрао је М. Костић и изложио, уз сопствене оцене, у поменутом Зборнику радова Географског института (књ. 32, Београд 1980). Једино се повезивањем свега тога са Лутовчевим научним делом може створити целокупна слика о њему као педагогу, истраживачу, организатору научног рада и научнику који се својим делом домогао врхова наше, а кроз то — и светске научне мисли. Уо-

сталом, то најбоље потврђује списак објављених радова и њихова садржина, која је добила веома ласкаве оцене у стручним научним круговима, па и широј јавности.

II. Уз садржај научног рада академика М. Лутовца

Научно дело академика М. Лутовца креће се у више праваца, који чине међусобну органску целину. То је и разумљиво ако се има у виду чињеница о „јединству науке“, односно човека и природе, што он с правом посматра у непрекидној међусобној зависности и обостраним утицајима.

Научно дело проф. М. Лутовца, посматрано овде углавном са етнолошког становишта, обухвата комплексне монографске студије, становништво, проучавање вароши и варошица, привреду у најширем смислу, делатност и значај научног рада појединих личности, као и многе опште друштвене проблеме.

М. Лутовац је своју научну делатност отпочео у области привредне географије, која је недостајала у ширем обиму Цвијећевој антропогеографској школи. То му је проширило простор деловања у упоредном проучавању друштва и живота у целини. То најбоље долази до израза у његовим антропогеографским студијама, почев од обе докторске дисертације *Привреда, саобраћај и насеља у Рожају и Бихору; La Metohija*) па све до најновије *Жупе Александровачке* (1980). Кроз привредне карактеристике *слива Јасенице* и *Млаве* Лутовац прати развој привреде, становништва и друштва — живота у целини. Подручје *Ибарског Колашина* омогућава му да разјасни многа питања из етничке историје и њеног утицаја на друштвени живот (сплемењавање инородног живља) који је текао у различитим историјским епохама. На сличан начин и сличним методама проучио је шарске жупе *Гору* и *Опоље*, у којима је с етнолошког становишта веома занимљив процес исламизације. У *Иванградској котлини* приказани су савремени утицаји на развој привреде, прегруписивање становништва и организацију живота у новим околностима људских активности, *Крајина* и *Кључ* проучени су као области са развијенијом виноградарском привредом, као и *Жупа Александровачка*, а *Рожаје*, *Штавица*, *Бихор* и *Корита* — са становишта сточарске привреде и других људских делатности. За обраду ових монографија Лутовац је, поред теренских проучавања, користио и многе друге изворе — од историјских до значења предмета материјалне културе и формирања етнопсихичких схватања и погледа на живот и свест. Уосталом, то је најбоље изразио др М. Костић, нагласивши: „Сва та обележја... огледају се у радовима у опсегу друштвене географије у ширем смислу: антропогеографији, економској географији и географији градских насеља. Данас

је добро познато и признато, каже даље М. Костић, да је М. Лутовац најистакнутији економски географ код нас. Он је у нас и пионир у овој географској дисциплини. Ово и због тога јер му је концепција оригинална. Његови радови из економске географије су пример међуусловљености и повезаности природних и друштвених чинилаца географске средине. Управо, он у њима хармонично повезује економску географију, антропогеографију и регионалну географију, дајући комплексну и складну географску целину“ — закључује М. Костић (Зборник радова, Географски институт, књ. 32, Београд 1980, 6). У свему томе Лутовац је, пре свега, сагледавао човека, његову делатност и последице које су из свега произлазиле за људско друштво у целини.

Веома значајно место у проучавањима професора Лутовца заузима становништво. Он расправља о насељавању Црногораца у Метохију, насељавању Метохије уопште, миграцијама и колонизацији у Југославији, етничкој историји и етничком саставу појединих крајева (Тимочка крајина, Стара Рашка и друго), значају брдско-планинских региона за задржавање становништва и сличним проблемима. Није то сувопарно набрајање бројева, већ праћење времена у коме се и због чега врше сеобе, како се одвијају етничка прожимања и стварају нови друштвени односи и у матици и изван ње, у новим просторима. На тај начин он је просто оживео, кроз привредногеографске прилике и саобраћајне везе доба првог српског устанка, живот становништва ондашње Србије. Лутовац проматра проблеме и у историјској ретроспективи, али кроз њу објашњава савремене проблеме и појаве, што се „веома изражајно види у његовим радовима“.

Професор Лутовац је дао значајан прилог проучавању вароши и варошица у нашој земљи. Комплексно је обрадио Беране (данас Иванград), Звечан, Трепчу, Косовску (данас Титову) Митровицу, Бор, Прибој на Лиму, Дечане, Рожаје, Мојковац, Брсково, Александровац, Плав и Гусиње. Оживео је кроз то настанак насеља, његов развој и живот у њему.

Привреда у најширем смислу речи, посебно она традиционална, нашла је доста места у радовима проф. Лутовца. Посебну пажњу привлачи његово проучавање сточарства на планинама. Он је, како је с правом уочено, заљубњеник у планину и живот на њој. То потврђују проучавања сточарског живота, односа и обичаја на Проклетијама, Сињајевини, Ајли, Бељаници, Кучају, Ртњу, Лукавици, Лали, Платијама, Бјеласници и Пештерској висоравни. Расправљао је при том не само о животу, производњи и технологији већ и о катуну, бачији и другим проблемима ширег друштвеног значаја. Он је подробно обрадио и планинско сточарство у савременим условима, водећи рачуна о његовом значају у општем привредном потенцијалу земље.

Земљорадња је такође нашла места у Лутовчевој научној делатности. Расправљао је о култури кукуруза у Југославији, пољопривреди Црне Горе, приградској пољопривреди Београда, пољопривредним променама у приградским насељима, значају брдско-планинских предела за пољопривреду и другом. То су све радови који, поред научног, имају и велики практични значај.

У вези с пољопривредом истицао је значај наводњавања и воде уопште у крашким областима наше земље, разуме се уз потребно приказивање и друштвених односа и народних регула које у вези с водом настају у појединим крајевима.

Виноградарству и воћарству је обратио посебну пажњу. Међу осталим проучавањима са друштвеног становишта значајна су његова проучавања виноградарских зграда и живота у њима (шивнице, пољане) у Неготинској крајини и Александровачкој Жупи.

Обрађивао је занате и у градским (Призрен) и у сеоским срединама (у Шарпланинској Гори).

М. Лутовац је посветио одговарајућу пажњу појединим личностима нашег научног и културног живота. Расправљао је о значају Вука Карацића за географију, освртао се на рад Јована Ердељановића, а с посебним симпатијама говорио је о Јовану Цвијићу и његовом делу, од кога се иначе још као студентски представник топло и надахнуто опростио приликом сахране.

Дело М. Лутовца је, као што се види, свеобухватно и разноврсно. Овде су поменуте само неке области његовог интересовања. Али, он је поклањао и поклања пажњу проблемима од ширег научног, етнолошког и друштвеног значаја. Међу њима се истиче развитак индустрије и њен утицај на привреду, насеље и демографске промене. Пажњу научне јавности привукло је проучавање обичајног права у областима старе Рашке и породичним задругама, посебно о етничким симбиозама, племенским трансплантацијама и саплемењавању у неким деловима Југославије. Био је то углавном пионирски подухват у нашој науци, који има дубок научни смисао, поуку и поруку. Уз то, указао је и на географски и политичкогеографски значај покрајине Косова у Србији, као и на многе друге проблеме од општег и ширег значаја.

III. Општа оцена научног доприноса проф. М. Лутовца

Уместо закључка, овде се може, без резерве, прихватити оцена др М. Костића, у којој је, поред осталог, речено: „Резимирајући разматрања о целокупном опусу дугогодишњег рада академика М. Лутовца, можемо закључити да је он један од најбољих настављача Цвијићеве географске школе, коју је

оплеменио својим пионирским делом на крчењу нових путева из економске географије, готово непознате тој школи. Као научни радник високог квалитета, он је у проучавању географске стварности, у бројним својим радовима, постигао резултате од трајне научне вредности и врхунског достигнућа. Његова је неоспорна заслуга и то што је своја проучавања вршио на великом простору, између Улциња, Проклетија, Шар-планине, на југозападу, и Дунава на североистоку. Богатећи се увек новим сазнањима, он је успео да у савременој југословенској географији заузме изузетно место — најкомплетнијег научног радника на пољу друштвене географије.“

Проучавањем проблема из географије и њених дисциплина, М. Лутовац је указао, обрадио и проучио и многе етнолошке проблеме, који чине значајан допринос бољем познавању нашег човека и његовог живота у простору и времену.

LA VIE ET L'ACTIVITÉ SCIENTIFIQUE DE L'ACADÉMICIEN MILISAV LUTOVAC

Petar Vlahović

L'oeuvre de M. Lutovac est encyclopédique et variée. On n'a mentionné dans cet article que certains de ces domaines. Il s'est beaucoup intéressé pour les problèmes ethnologiques et sociaux, y compris le développement de l'industrie et son influence sur l'économie, les habitats et les changements démographiques. Il s'est aussi intéressé pour le droit coutumier dans la région de l'ancienne Raška et dans les communautés de famille, ainsi que pour les symbioses ethniques, les transplantations tribunales et les liaisons entre les mêmes tribus dans certaines régions yougoslaves. Son travail fut le travail d'un pionnier dans ce domaine de la science yougoslave, mais à une signification, instruction et importance scientifiques très grandes. Il avait aussi remarqué l'importante position géographique de la région de Kosovo en Serbie, en attirant l'attention spéciale sur une série d'autres problèmes généraux.

Au lieu de la conclusion on peut sans réserve adhérer à l'opinion du Dr. M. Kostić, qui avait exprimé, entre autre, l'avis suivant: »En résumant les résultats d'une longue activité scientifique de l'académicien M. Lutovac, on peut dire qu'il est l'un des meilleurs successeurs de Cvijić et de son école de géographie, où il avait développé l'étude de la géographie économique qui fut presque inconnue à cette école. Etant un travailleur scientifique de haute qualité, il avait publié dans ses nombreux travaux traitant les divers problèmes géographiques, des résultats à la valeur scientifique permanente et culminante. Ses études concernaient surtout une vaste région qui s'étendait entre la ville de Ulcinj, les montagnes de Prokletije et de Šara au sud et ouest et le Danube au nord-est. En suivant le développement de la science, il avait réussi à s'assurer une bien haute place parmi les experts de géographie sociale«.

En étudiant la géographie et ses disciplines M. Lutovac avait traité et étudié de nombreux problèmes ethnologiques. Par ces études il avait donné une grande contribution à une meilleure connaissance de l'homme yougoslave et de sa vie et existence dans l'espace et le temps.

СПИСАК РАДОВА АКАДЕМИКА МИЛИСАВА В. ЛУТОВЦА*

1927.

Беране. (Berane). — Гласник Географског друштва, св. XIII, Београд 1927; с. 195—204.

1930.

Привреда, саобраћај и насеља у Рожају и Бихору. (Économic, communications et habitats dans les régions de Rožaje et Bihor). — Посебна издања Географског друштва, св. 8, Београд 1930; с. IV+66, 1 карта и 4 фот. у прилогу.

Неколико сточарских обичаја у подножју Проклетија. (Einige Bräuche der Viehzüchter am Fusse des Gebirges Prokletije). — Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. V, Београд 1930; с. 107—112.

Културни споменици у Бихору. — Записи, часопис за науку и књижевност, Књ. VII, св. 1, Цетиње, јули 1930; с. 30—33.

1932.

Сточарство на Сињајевини. (La vie pastorale sur la montagne de Siñajevina). — Прилози за познавање сточарства на нашим високим планинама, Посебна издања Географског друштва, св. 12, Београд 1932; с. 37—45.

Насељавање Црногораца по Метохији. — Гласник Географског друштва, св. XVIII, Београд 1932; с. 123.

Етничко и политичко јединство Југословена. — Књижница југословенске колоније у Француској, Париз 1932; с. 1—16.

1933.

Сточарство на Ајли (у садржају L'élevage sur la montagne de l'Најла). — Зборник радова III Конгреса словенских географа и етнографа у краљ. Југославији 1930, Припремни одбор III К.С.Г.Е., Београд 1933; с. 136—139.

Сточарство на североисточним Проклетијама. (La vie pastorale dans les Prokletije nord-orientales). — Посебна издања Географског друштва, св. 14, Београд 1933, с. IV+82, 4 фот. и 1 карта у прилогу.

1934.

Данашње насељавања Метохије. — Гласник Географског друштва, св. XX, Београд 1934; с. 69.

1935.

Србљаци у Горњем Полимљу. (Les Sribljaci). Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. X, Београд 1935; с. 108—115.

La Métohija, Étude de Géographie humaine. — Travaux publiés par l'Institut d'étude slave, t. XIV, Paris, 1935; p. 1—100.

* У овај списак радова нису унети многи мањи чланци и написи, који се односе на географију света и наше земље, објављени у енциклопедијама Лексикографског завода у Загребу и другде. Напомињемо да академик М. В. Лутовац има у штампи следеће радове: „Цвијићева антропогеографска концепција” и „Цвијићева заслуга за унапређење друштвених наука” („Симпозијум Научно дело Јована Цвијића”, САНУ), „Сплемењавања, расплемењавања, србавања и расрбавања у Горњем Полимљу и суседним областима Старе Рашке”, Међакадемски Симпозијум о патријархалној култури у Титограду 1979. године, стр. 1—11 у рукопису.

1936.

Географско распрострањење културе кукуруза у Југославији. (La répartition géographique de la culture de maïs en Yougoslavie). — Гласник Географског друштва, св. XXII, Београд 1936; с. 59—67.

1939.

Привредно-географске одлике Катунског крша. (Sur les caractères économiques de la région de Katunski Krš). — Гласник Географског друштва, св. XXV, Београд 1939; с. 38—53.

1947.

Маслина у Црногорском приморју (L'olivier sur le littoral monténégrin). — Архив за пољопривредне науке и технику, Год. II, св. 3, Издање Министарства пољопривреде и шумарства ФНР Југославије, Београд 1947; с. 118—128.

1948.

Наводњавање у Горњем Полимљу. (Irrigation dans la région du Haut-Lim). — Архив за пољопривредне науке и технику, св. 4, Београд 1948; с. 3—22.

Привредна географија Шар-планинске Горе. (Экономическая география Шар-Планинской Горы, Géographie économique de la „Gora” de la montagne du Char). Гласник Српског географског друштва, св. XXVIII, бр. 2, Београд 1948; с. 97—111.

1950.

Звечан, Трпча и Косовска Митровица. (Zvečan, Trpča et Kosovska Mitrovica). — Гласник Српског географског друштва, св. XXX, бр. 2, Београд 1950; с. 87—99.

1951.

Привредно-географска карактеристика слива Јасенице. (Les caractéristiques économique-géographiques du bassin de la Jasenica). — Посебна издања САН CLXXXV, Географски институт, књ. 3, Београд, књ. 3, Београд 1951; с. IV+70, 3 таб. са 7 фот. и 1 карта на преклоп у прилогу.

Скадарско језеро. — „Земља и људи”, св. 1, Београд 1951; с. 29—35.

1953.

Рудник и насеље Бор. (La mine et l'agglomération de Bor). — Гласник Српског географског друштва, св. XXXIII, бр. 1, Београд 1953; с. 45—52.

Занати у Призрену. (Crafts at Prizren). — Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951, Београд 1953; с. 58—63.

1954.

Слив Млаве, Привредно-географска проучавања. (Les caractères géographiques et économiques du bassin de la Mlava). — Зборник радова САН XLI, Географски институт, књ. 9, Београд 1954; с. 1—78 + 3 карте ван текста и 2 фот. у прилогу.

Привредно-географске прилике и саобраћајне везе у доба Првог Устанка Србије. (Les conditions économique-géographiques de la Serbie du Premier Soulèvement). — Географски лик Србије у доба Првог Устанка, Посебна издања Српског географског друштва, св. 32, Београд 1954; с. 53—73.

Пушкарски занат у Шарпланинској Гори. (Le métier d'armurier dans la région de Šarplaninska Gora). — Гласник Етнографског института САН, књ. II—III, Београд 1954; с. 805—808 + 1 факсимил.

Ибарски Колашин, Антропогеографска испитивања. (Ibarski Kolašin, Le Kolašin d'Ibar, Recherches de géographie humaine). — Српски етнографски зборник, књ. LXVII, САН, Београд 1954; с. I—VI + 57—188 + XIV таб. са 20. фот. и 2 карте у прилогу.

1955.

Брњаци. (Bрњаци). — Историјски часопис, Орган Историјског института САН, књ. V, Београд 1955; с. 287—290.

Гора и Ополе, Антропогеографска испитивања. (Gora et Opolje, Recherches de géographie humaine). — Српски етнографски зборник, књ. LXIX, САН, Београд 1955; I—IV + 231—339, XVI таб. са 26 фот. и 1 карта у прилогу.

1957.

Иванградска (Беранска) котлина, Регионално-географска испитивања. (Le bassin d'Ivangrad ou de Berane, Recherches de géographie régionale). Посебна издања САН CCLXIX, Географски институт, књ. 11, Београд 1957; с. I—IV + 1—133.

1958.

Миграције и колонизације у Југославији у прошлости и садашњости. — (Migrations et colonisations anciennes et contemporaine en Yougoslavie), — Гласник Етнографског института САН, књ. VII, Београд 1958; с. 13—23.

1959.

Географске основе за пољопривреду Црне Горе. (Fondements géographiques de l'économie du Monténégro). — V Конгрес географа ФНРЈ одржан у НР Црној Гори 1958. год., Цетиње 1959; с. 143—155.

Неготинска Крајина и Кључ. Привредно-географска проучавања. (Le Krajinа de Negotin et le Ključ). — Зборник радова САН LXII, Географски институт, књ. 17, Београд 1959; с. 1—88 + 2 карте на преклоп.

1960.

Рожаје и Штавица, Антропогеографска испитивања. (Rožaje et Štavića, Recherches de géographie humaine). — Српски етнографски зборник, књ. LXXV, САН, Београд 1960; с. 221—419 + 1 карта на преклоп.

Прибој на Лиму, Антропогеографски поглед на развитак насеља. (Priboj na Limu, Un coup d'oeil sur l'évolution anthropogéographique de l'agglomération). — Зборник радова САН LXVIII, Етнографски институт, књ. 3, Београд 1960; с. 1—17.

Етнички састав и етнички процеси у Тимочкој Крајини. (Constitution ethnique et processus ethnique dans la Krajinа du Timok). — Рад Конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958, V, Београд 1960; с. 13—19.

Научна и ненаучна схватања и методи, Поводом Осврта Букана Н. Јоксимовића на књигу „Иванградска (Беранска) котлина“. — Издање аутора, Граф. пред. „Будућност“ Зрењанин, Београд 1960; с. 1—31.

1961.

Сточарство и сточарски живот на Бељаници, Кучају и Ртњу, планинама источне Србије. (Élevage et vie des éleveurs sur Beljanica, Kučaj et

Rtanj mountains de la Serbie orientale). — Гласник Етнографског института САНУ, књ. IX—X, Београд 1961; с. 3—30.

Долина Лима, Географски значај и привредно-географске промене. (La vallée du Lim, Importance géographique et changements économique-géographiques). — Гласник Српског географског друштва, св. XLI, бр. 1, Београд 1961; с. 33—44.

Природногеографске карактеристике Ужичке области. (Caractéristiques économique-géographiques de la région d'Užice). — Рад VIII-ог Конгреса Савеза фолклориста Југославије у Титовом Ужицу 1961, Београд 1961; с. 27—35.

Приградска пољопривреда околине Београда, Утицај града на промене у пољопривреди. (Agriculture suburbaine de Beograd). — Зборник радова Географског института „Јован Цвијић”, књ. 18, Београд 1961; с. 155—172.

1962.

Naše planinsko stočarstvo u novim uslovima, Promene i mogućnosti razvitka. (Élevage de montagne dans notre pays, Changements et possibilités du développement dans les nouvelles conditions). — Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ v LR Sloveniji od 27. IX. do 5. X. 1961, Ljubljana 1962; s. 383—391.

Iz stočarskog života u nekim našim krajevima. — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 40, JAZU, Zagreb 1962; s. 321—328 + 1 tab. sa 2 fot. u prilogu.

Преображавање насеља и привреде у околини Београда. (Transformation de l'habitat et de l'économie de Beograd et des environs). — Зборник радова САНУ LXXV, Етнографски институт, књ. 4, Београд 1962; с. 149—163.

1963.

Привредно-географске промене у атарима Ритопека и Гроцке. (Les changements économique-géographique dans les régions de Ritopek et Grocka). — Гласник Српског географског друштва, св. XLIII, бр. 2, Београд 1963; с. 145—161 + 1 таб. са 2 фот.

Мојсије Зечевић — Његошев сарадник. (Mojsije Zečević — collaborateur de Njegoš). — Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. 3, Цетиње 1963; с. 97—108.

1964.

Пољопривредни значај планинско-брдских крајева и услови за задржавање становништва у њима. (Importance agricole des régions de montagnes et de collines et conditions pour prévenir l'émigration de leur population). — Годишњак Географског друштва СР Црне Горе, Цетиње 1964; с. 47—56.

1965.

The village of Ritopek on the Danube in the suburban zone of Belgrade. — Geographia Polonica 5, Institute of Geography, Polish Academy of Sciences, Warszawa 1965; p. 235—265.

Поводом стогодишњице рођења Јована Цвијића. — Зборник радова Географског института „Јован Цвијић”, књ. 20, Београд 1965; с. 1—2.

1966.

Развитак индустрије и њен утицај на привреду, насеља и демографске промене у Иванграду и његовој околини. (Développement de l'indust-

rie et son influence sur l'économie, l'habitat et les changements démographiques à Ivangrad et aux alentours de cette ville). — Глас CCLXV, Одељ. прир.-мат. наука, књ. 29, Београд 1966; с. 1—24 + 1 карта на преклоп.

Значај рада Вука Караџића за нашу географију. (Importance de Vuk Karadžić pour notre géographie). — Вуков зборник, Посебна издања САНУ, CD, Одељење литературе и језика, књ. 17, Београд 1966; с. 191—204.

Јован Цвијић: Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропогеографије. *Поговор*, Београд 1966; с. 563—576.

1967.

Бихор и Корита, Антропогеографска испитивања. (Bihor et Korita, Études de géographie humaine). — Српски етнографски зборник, LXXXI, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 40; Београд 1967; с. VI + 186 + 8 таб. са 29 фот. и 1 карта на преклоп у прилогу.

Утицај индустрије на пољопривреду и сеоска насеља. (The Influence of Industry on Agriculture and Rural Habitat) — Zbornik radova prvog jugoslovenskog simpozijuma o agrarnoj geografiji u Mariboru od 3. do 5. decembra 1964, Zbornik posvećen 60-godišnjici Svetozara Ilešića, Ljubljana 1967; s. 155—157.

1968.

Јован Цвијић — научни истраживач и учитељ научног рада. (Jovan Cvijić — chercheur et maître du travail scientifique). — Цвијићев зборник у спомен 100 годишњице његовог рођења, САНУ, Одељ. прир.-мат. наука, Београд 1968; с. 1—7.

Миграциони процеси становништва Југославије. (Processus migratoire de la population en Yougoslavie). — Цвијићев зборник у спомен 100 годишњице његовог рођења, САНУ, Одељ. прир.-мат. наука, Београд 1968; с. 189—198.

1969.

Привредни значај крашких вода и severoistočnim delovima Crne Gore i na Staroraškoj visoravni. (Importance économique des eaux karstiques dans les parties nordorientales du Monténégro et sur le plateau de Stara Raška). — Krš Jugoslavije, 6, Komisija za naučno istraživanje krša JAZU, Zagreb 1969; s. 347—355 + IV tab. sa 6 sl.

1970.

Географска условљеност наводњавања у Југославији. (L'irrigation en Yougoslavie en fonction des conditions géographiques). — Гласник Српског географског друштва, Св. L, бр. 2, Београд 1970; с. 85—99 + 2 таб. са 4 фот.

Дечане, Аграрногеографска проучавања (са М. Милојевићем). (Dečane, Recherches de géographie agraire). — Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 23, Београд 1970; с. 71—86 + 1 карта у прилогу.

Пољопривреда Југославије, Природне основе за пољопривреду. — Пољопривредна енциклопедија, књ. 2, Zagreb 1970; s. 555—575.

1971.

Утицај миграција на промене имена сеоских насеља, Неколико примера из наше земље. — Гласник Српског географског друштва, св. LI, бр. 2, Београд 1971; с. 111—116.

Етничке симбиозе, племенске трансплантације и спелемања у неким областима Југославије. (Symbioses ethniques, transplantations et incorporations tribales dans certaines régions de la Yougoslavie). — Гласник Етнографског института САНУ, књ. XVI—XVIII, Београд 1971; с. 25—42.

1972.

Irrigation, nature de sol et culture des plantes en Yougoslavie. (Referat na Međunarodnom kongresu geografa u Veroni, 1970.) — Agricultural typology and land utilisation, Verona, 1972; p. 381—386.

Географски и политичко-географски значај покрајине Косова у Србији. (Importance géographique et politico-géographique de la province de Kosovo en Serbie). — Глас CCLXXXII, САНУ, Одељ. прир.-мат. наука, књ. 34, Београд 1972; с. 1—39 + 2 карте у прилогу.

Варош Рожаје. (La ville de Rožaja). Гласник Српског географског друштва, св. LII, бр. 2, Београд 1972; с. 91—112 + 6 таб. са 10 фот.

Обичајно право у области старе Рашке. (Customary Law in the Region of Old Raška, Le Droit coutumier dans la région de Stara Raška). — Анали Правног факултета у Београду, XIX, бр. 1—3, Београд 1972; с. 359—365.

1973.

Географски положај и значај неких старих градова и утврђења у Полињу. (Situation géographique et importance de certains anciens châteaux forts et places fortes dans la région de Polimlje). — Гласник Српског географског друштва, св. LIII, бр. 1, Београд 1973; 117—133 + 2 таб. са 3 фот.

Поља, Брсково и Мојковац у долини реке Таре. (Polja, Brskovo et Mojkovac dans la vallée de la Tara). — Гласник Српског географског друштва, св. LIII, бр. 2, Београд 1973; 61—80 + 2 таб. са фот.

Породичне задруге на Пештеру у старој Рашкој. (Communauté de famille en Pešter). — Гласник Етнографског института САНУ, књ. XIX—XX, Београд 1973; с. 1—10 + 1 таб. са 2 сл.

Опште географске одлике ћерданског подручја. (Caractéristiques géographiques générales du territoire des Portes de Fer.) — Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 6, Београд 1973; с. 19—22.

Иванград (Беране), Постанак и развитак. — Земља и људи, св. 23, Београд 1973; с. 124—137.

1974.

Лукавица, Лола и Платије, Природне и привредно-сточарске карактеристике. (Lukavica, Lola et Platiје, Caractéristiques naturelles et économiques d'élevage). — Гласник Српског географског друштва св. LIV, бр. 2, Београд 1974; с. 3—28 + 4 таб. са фот.

Антропогеографска проучавања у оквиру етнолошких монографија. (L'importance et les objectifs de l'antropogéographie yougoslave moderne). — Симпозијум о методологији етнолошких наука, 18—20. децембра 1972., Научни скупови САНУ, књ. II, Одељење друштвених наука, 1, Београд 1974; с. 75—81.

La vie et les changements actuels dans nos montagne. Résumé. — Симпозијум „Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури” 28—30. јануара 1974, Посебна издања Етнографског института САНУ, 15, Београд 1974; с. 91.

Наше планине и човек. — Земља и људи, св. 24, Српско географско друштво, Београд 1974; с. 5—15.

1975.

Жупско виногорје и виноградарска насеља у њему. (Région viticole de Župa et établissements de viticulteurs en celle-ci). — Зборник радова Географског института „Јован Цвијић” САНУ, књ. 26, Београд 1975; с. 1—18 + 3 таб. са 6 фот. и 1 карта.

Приградска села. (Les agglomérations suburbaines). — Етнолошки преглед, књ. 13, Етнолошко друштво Југославије — Београд 1975; с. 131—136.

Бјеласица. — Земља и људи, св. 25, Београд 1975; с. 11—22.

1976.

Сточарска кретања у планинама Црногорских Брда и народне регуле при искоришћавању пашњака. (Mouvements saisonniers des éleveurs dans les montagnes de la région de Crnogorska Brda et règles populaires relatives à l'utilisation des pâturages). — Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове, Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 6. и 7. новембра 1975. у Београду, Посебна издања Балканолошког института, књ. 4, Београд 1976; с. 23—40

Жупски Александровац (Župski Aleksandrovac). — Гласник Српског географског друштва, св. LVI, бр. 2, Београд 1976; с. 3—12.

Цвијић и Ердџановић, Научни односи. — Јован Ердџановић — живот и дело, Радови са II Симпозијума етнолога СР Србије, Темељи научне традиције наше етнологије, Народни музеј — Панчево; Панчево 1976; с. 19—22.

Виноградарска насеља Србије. — Земља и људи, св. 26, Београд 1976; с. 43—51.

1977.

Razvitak i preobražavanje seoskih naselja u Jugoslaviji posle drugog svetskog rata. (Évolution et transformation de l'habitat rural dans la RSF de Yougoslavie après la dixième guerre mondiale.) — Zbornik X jubilar-nog Kongresa geografa Jugoslavije, održanog u Srbiji od 15. do 20. septembra 1976., Beograd 1977; s. 74—79.

Утицај наших планина на човека и његово друштво (Influence de nos montagnes sur l'homme et sa société). — Balcanica VIII (у част осамдесетогодишњице академика Васе Чубриловића), Београд 1977; с. 659—670 + II таб. са 4 сл.

Предговор. (Préface). — Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 29, Београд 1977; с. VII—VIII.

Сточарство и сточарски живот на Пештерско-сјеничкој висоравни. (L'élevage du bétail et la vie pastorale sur le plateau de Pešter et de Sjenica). Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 29, Београд 1977; с. 157—170 + 4 таб. са 5 фот.

Игуман Мојсије Зечевић, Живот и рад. — Симпозијум о игуману Мојсију Зечевићу и војводи Миљану Вукову, Часопис Токови, бр. 14, Иванград 1977; с. 3—18.

Плав и Гусиње са околином. — Земља и људи, св. 27, Београд 1977; с. 179—190.

1978.

Односи антропогеографије и привредне географије. (Rapports entre la géographie humaine et la géographie économique). Приступна академска беседа. — Глас СССРVII, Одељ. друш. наука, књ. 20, САНУ, Београд 1978; с. 363—371

Етничке промене у области Старе Рашке. (Processus ethniques dans la région de Stara Raška) — Глас САНУ СССРVII, Одељ. друш. наука, књ. 20, Београд 1978; с. 205—230 + 1 карта у прилогу.

Influence de Belgrade sur les changements dans les environs de la ville. — Transformation of Rural Arael, Polish Academy of Science, Warszawa, 1978; p. 11—23.

Проклетије. — Земља и људи, св. 28, Београд 1978; с. 18—28.

1980.

Жуна Александровачка, Антропогеографска испитивања. (Žura Aleksandrovačka, Recherches de géographie humaine). — Српски етнографски зборник ХСIII, Одељ. друш. наука САНУ, Насеља и порекло становништва, књ. 43, Београд 1980; с. 1—114 + XIII таб. са 24 фот.

Моје успомене о Јовану Цвијићу. (Mes réminiscences de Jovan Cvijić). — Гласник Српског географског друштва, св LX, бр. 1, Београд 1980; с. 9—14.

Привредни и друштвени значај брдско-планинских и припланинских области у Србији. — Статистичар, Орган Статистичког друштва Србије за теоријску и примењену статистику, Год. II, Бр. 7—8, Београд 1980; с. 41—45.

Варош Рожаје. — Земља и људи, св. 30, Београд 1980; с. 142—151.

Rapports entre la géographie humaine et la géographie économique. — Bulletin T. LXXI de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts, Classe des sciences sociales, No 15, Beograd, 1980; p. 3—7.

Processus ethniques dans la régions de Stara Raška. — Bulletin T. LXXI de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts, Classe des sciences sociales, No 15, Beograd, 1980; p. 21—22.

Душан ДРЉАЧА
Слободан ЗЕЧЕВИЋ

ПРИСТУП ЕТНОЛОШКОМ ПРОУЧАВАЊУ ИСЕЉЕНИШТВА ИЗ СРБИЈЕ

Етнолошко проучавање исељеништва из Србије започео је 1978. године Етнографски институт САНУ на основу пројекта који је припремио С. Зечевић¹, што је и основа за садашњу раду приступа истраживању. При изради овога приступа коришћени су ставови и мишљења изнети на седници о пројекту етнолошког проучавања исељеништва, одржаној новембра 1978. у Одељењу друштвених наука Српске академије наука и уметности², мишљења савремених југословенских и страних истраживача овог питања: И. Чизмића и В. Микачић³, Т. Телишмана⁴, В. Собисјака⁵, А. Жеромског⁶, Л. Н. Фурсове⁷, као и уз консултацију увек актуелних Цвијићевих погледа о овом проблему. За етнолошко проучавање исељеништва из Србије и данас су веома инспиративна Цвијићева разматрања о последицама миграција: о узроцима и начинима мењања исељеника, прилагођавању новој средини (адаптацији), социјалном и етничком прилагођавању (акултурацији) и, најзад, о етнобиолошким процесима (асимилацији). Веома су продубљене Цвијићеве опаске о подложности исељеника променама и њиховој спремности да напусте старо заради новог, затим подложности преобраћају у условима сударања супротности и разноврсности, постојању етничког коефицијента у интензитету асимилационог процеса, образовању новог етничког амалгама кроз етнобиолошке процесе. Цвијић оцењује Србе у прошлости као исељенике јаке националне свести, који се најспорије мењају.⁸

- 1 С. Зечевић *Етнолошко проучавање исељеништва из Србије* — пројектни захтев, Београд 1977 (рукопис).
- 2 Записник седнице о пројекту етнолошког проучавања исељеништва из Србије (рукопис).
- 3 I. Čizmić i V. Mikičić, *Neki suvremeni problemi iseljništva iz SR Hrvatske*, I dio, Zagreb 1974.
- 4 T. Telišman, *Različitost pristupa problemu narodnih manjina i iseljeničkih grupa* (rukopis, s. 16), Zagreb 1976.
- 5 В. Собисјак, *Исељеништво као предмет етнолошког проучавања*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXVII, Београд 1978, с. 9 — 21.
- 6 A. Żeromski, *Polonia w Ameryce Łacińskiej*, Lublin 1977.
- 7 Л. Н. Фурсова *Иммиграция и национальное развитие Канады*, Москва 1975.
- 8 Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, књ. I, Београд 1922, с. 20—240.

1.

У разради нашег приступа поћићемо од одређења појма „исељеништва“. Наши истраживачи И. Чизмић и В. Микачић, аутори више веома добрих књига и студија о нашем савременом проблему исељавања, истичу да нису успели да реше прво и основно питање, тј. „да стварно дефинирају категорију наших радника који бораве у иностранству ради запослења“.⁹ И даље пишу: „Проблем је и са нашим радницима 'привремено запосленим у иноземству'. У великом броју и они реемигрирају у прекоморске земље. Све већи број је и оних који остају у европским земљама и више од десет година, па је питање је ли то већ 'привремени боравак' или исељење“.¹⁰

Појам „исељеништва“ најчешће се објашњава, према речима пољског аутора А. Жеромског, комбиновањем објективних и субјективно-социолошких критеријума. У објективне критеријуме убраја: место рођења (властито и родитеља) и матерњи језик, а субјективно-социолошким сматра: свест о повезаности с културом матичне земље, независно од порекла, места рођења, држављанства и језика којим се говори (у својој и родитељској кући).¹¹

За већину испитивача исељеништва, језик је све мање носилац етничких особености, а све више је то етничка свест, свест о националној припадности.¹² Према мишљењу Т. Телишмана централно место у истраживачком приступу проблемима исељеничких етничких група заузима појам етницитета (етничке посебности, индивидуалности, припадности). А појам етницитета аутор објашњава самоидентификовањем и идентификовањем од стране других.¹³

2.

Потребу проучавања исељеништва И. Чизмић и В. Микачић заснивају, поред осталог, на чињеници „да код младих генерација у исељеништву постоји отпор асимилацији и, још више, да у земљама имиграције преовладавају тенденције очувања националне и културне баштине имигрантских етничких група...“¹⁴, што је услов за наше успешно деловање према најпогоднијој, „трећој генерацији“ исељеника. Према Собисјаку, ефикасном деловању у другим областима требало би да претходе резултати етнологских испитивања исељеништва.¹⁵

9 I. Čizmić, i V. Mikičić, нав. дело, стр. 6.

10 Исто стр. 6.

11 A. Żeromski, нав. дело, стр. 80.

12 Л. Н. Фурсова, стр. 323.

13 Т. Telišman, нав. дело, стр. 1 — 2.

14 I. Čizmić, i V. Mikičić, нав. дело стр. 92.

15 В. Собисјак, нав. дело, стр. 11.

Кад се, дакле, питање неопходности етнолошког приступа феномену исељеништва уопште не поставља, питање је онда само: како водити наша проучавања, шта испитивати и у којој мери, кад се истовремено не врше и комплексна истраживања ове појаве у која би био укључен и историјски, социолошки, демографски, економски, лингвистички и други приступ? Један тако велики задатак, коме приступамо с малим снагама и ограниченим средствима, приморава нас да се усредсредимо на кључни проблем, који ћемо стрпљиво проучавати (дугорочно) и круг питања временом прстенасто проширивати.

Питања народа или етничке групе и њихове културе не могу се заобићи у етнолошком истраживању. За проучавање наших људи ван матичних територија основно је, свакако, питање очувања свести о њиховој етничкој посебности, индивидуалности, које у себе укључује испитивање етничких одлика и етничког развика у новој домовини. Та самосвест манифестује се како у односу према националним групама које окружују наше исељенике тако и у односу према земљи матици одакле су се доселили они или њихови преци.

Проблем очувања етничких особености у условима живота ван матице био би једнострано осветљен ако бисмо га посматрали искључиво код наших људи у прекоморским и удаљеним европским земљама, а не и суседним — земљама са којима граничимо, дакле код исељеника, али и наших мањина и радника који већ дуже раде у европским земљама. Само поређењем преображаја једних, других и трећих можемо доћи до поузданијих закључака. А према Т. Телишману, „... етничка идентификација припадника мањина с њиховим матичним народом јаче је присутна него ли код исељеника, гдје она већ евидентно слаби код друге генерације“.¹⁶

Исељавање из Србије, као и досељавање у њу, има дугу традицију. Међутим, по процентуалној заступљености исељеника Србија је знатно иза неких наших других република. Најбројније и најраније сеобе одвијале су се под притиском Турака. Ове су сеобе имале политички и економски карактер. Због учешћа у ратовима на страни хришћанских земаља или због буна против Турака, велике масе народа биле су принуђене да се исељавају и потраже нова станишта ради очувања живота и стицања новог економског основа за егзистенцију. Веће сеобе према северу, у земље преко Саве и Дунава, забележене су у XVII, XVIII и XIX веку. У суседној Мађарској и Румунији и данас има очуваних српских насеља из тога времена, са живим језиком, очуваном традицијом и многобројним споменицима културе. Постоји знатан број и претопљених Ср-

¹⁶ Т. Telišman, нав. дело, стр. 4; видети и: Ž. R. Jurčić, *Etničnost: primjer jugoslavenskih doseljenika u Victoriji, Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zbornik radova, Zagreb, 1978.

ба који су изгубили језик али су делимично очували традицију. Конституисање војне границе такође је подстицало исељавање Срба.¹⁷

Насупрот овим политичким миграцијама, економске емиграције биле су постојане. Оне нису повлачиле масе народа одједном, већ су деловале постепено и трајно увећавале српске колоније у земљама емиграције, чинећи неке од њих и носиоцима економске активности — као на пример Будим.¹⁸

После ослобођења од Турака, смањују се емиграциони канали према северу а јављају се и извесне инверсне миграције којима се један део исељеника враћа у Србију и преузима многе привредне, културне и управне функције. С друге стране, појачавају се емиграције према југу оних Срба који су прешли на ислам или своју судбину на други начин везали за Турке, па су и одлазили с њима. У Турској и данас има компактних насеља становништва које говори нашим језиком.

За време Аустро-Угарске, Србије и Југославије јављају се економске емиграције у европске и прекоморске земље. Емиграција из Србије, по речима М. Карановића, „није имала размере као у другим нашим крајевима, али није била ни тако незнатна да би могла бити потпуно игнорисана у нашој историографији“.¹⁹ Са територије данашње Србије одсељавали су се готово искључиво сиромашнији слојеви који нису имали довољно основа за живот. Занимљиво је да је било исељавања и из аграрно богатијих крајева, али са велепоседничком или, чак, феудалном структуром. Исељавали су се претежно безземљаш и аграрни пролетаријат, а ређе и квалификовани људи. Чак је и познати физичар Михаило Пупин, пореклом из плодног Баната, једно време био и водећи функционер наших исељеничких друштава у Сједињеним Америчким Државама. Ова исељавања нису обављана одједном и у одређени регион, већ постепеним укључивањем у већ постојећа насеља туђег становништва.²⁰ Исељавање у европске и прекоморске земље још траје, па већ има неколико генерација исељеника чији се потомци постепено отуђују али придлазе и нови исељеници који освежавају традицију и осећање привржености старом крају.

После другог светског рата приличан број заробљеника и других емиграната није се вратио у земљу, већ је образовао

17 Видети: Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 5, Београд 1971.

18 Неколико прилога о Србима у Мађарској објављено је у Гласнику Етнографског музеја у Београду и у часопису „Народно стваралаштво — фолклор“.

19 М. Д. Карановић, *Одлазак Срба у САД*, „Завичај“ број 193, октобар 1976, Београд 1976, стр. 22 — 23; J. Dubovac, *Prilog pojavi iseljavanja iz Srbije u SAD pred prvi svetski rat*, *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zbornik radova, Zagreb 1978, str. 160 — 167.

20 *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove veze s domovinom*, Zbornik radova na simpozijumu na istu temu Zagreb 1978.

нови слој исељеника који су пријатељски, индиферентно или, чак, непријатељски настројени према завичају. И међу њима, као и међу члановима њихових породица створени су процеси асимилације и поларизације, тако да се нове генерације из овог слоја постепено утапају у туђи етнос или још одржавају српску традицију. У последње време је „привремено“ запошљавање у иностранству постало за неке само фаза у процесу сталног исељавања. Међутим, у вези с овим последњим, мишљења су подељена.

Разумљиво да акултурација и асимилација нашег исељеништва нису напредовале свуда истом брзином. То је зависило од бројности исељеника у истом насељу или крају, заједничког порекла, међусобне близине и солидарности исељеника, степена организовања у национална, културна, професионална или хуманитарна друштва, етничке снаге или изолованости и изгубљености у страниј маси. Тамо где су наши људи имали веће агломерације (улице или делове насеља) и где су били чвршће организовани у своја друштва, и током неколико генерација су очували своје етничке особине и припадност, задржали језик и обичаје. Изоловани појединци лакше су се губили у туђој маси и брже асимилovali, задржавајући свест о свом пореклу и афинитет према завичајном народном стваралаштву, иако су у материјалној сфери потпуно променили начин живота.²¹

4.

При проучавању проблема свести о етничкој посебности Срба — исељеника из Србије на удаљеним континентима не може се, сасвим сигурно, искључити ни питање, шире узето српске, па и југословенске етничке свести у целини, али ће се њему прићи, сасвим разумљиво, уз најтешњу сарадњу са истраживачима из Хрватске, Босне и Херцеговине и других република.

Полазећи тако од заједничког именитеља: етничког идентитета исељеника, ми смо дужни да проучавамо Муслимане из Санџака²², исељенике представнике народности, а за Србе основно, кључно питање можемо у истраживању сужавати ограничавајући се на уже порекло (Срби из Србије, из Војводине, Шумадије или Понишавља), територијално (Срби у Канади, или Аустралији, Срби у Маџарској или Румунији), по категоријама исељеништва и генерацијама исељеника (најстарији или најмлађи слој, средњи слој или представници само треће генерације). За овакав етнолошки пристап исељеништву значајне

²¹ Симпозијум о народном стваралаштву, Питсбург 1976; Конференција о етничким и културним обележјима, Дулут 1977.

²² Е. Мушовић, *Jugoslovensko iseljeničtvo u Turskoj* (rukopis, str. 17).

су итекако све категорије исељеника, па и оне најмалобројније, а такође и исељеници који живе у дијаспори.

Наша је дужност да испитујемо све компоненте које доприносе очувању етничког континуитета група и појединаца у исељеништву, да проучавамо етнопсихичке особине, али смо у истраживању овога типа принуђени да се ограничавамо, примера ради, на међуетничке контакте исељеника и промене у национално и друштвено мешовитој средини или на нека од питања акултурације, културне интеграције и асимилације исељеништва (друштвена функција исељеништва у односима међу народима и државама).²³ Код веома сложеног питања свести мора се узети у обзир и оно што Т. Телишман, позивајући се на В. Г. Локвуда, назива „пропустљивост етничких граница“ и „ситуацијски идентитет“.²⁴

За наш приступ, који је, то треба рећи, више стрпљиво праћење збивања него емпиријски захват у срж преображаја, посебно је значајно проучавање разних облика материјалне и духовне културе крајева из којих потичу исељеници, ради са знања о основи са које ће потећи њихов даљи живот на туђем тлу, а од чега ће зависити и помоћ да се њихове етничке одлике брзо не изгубе. На основу тога, у земљама где сада живе наши исељеници може се испитивати само: завичајни инвентар традицијске културе, савремена култура исељеника или, на пример, утицај нових послератних досељеника на обнову и преображај традиционалне сеоске културе у културу различитих друштвених слојева.

За шира и свеобухватнија етнологска проучавања исељеништва може се прихватити Собисјаков став о четири основна, међусобно повезана питања: исељеничка средина (демографско-насељенички подаци), породични живот, рад, коришћење слободног времена.²⁵ У првом кругу питања морали бисмо неизоставно да проучимо: настајање исељеништва у појединим подручјима; области у Србији из којих је било највише исељавања, разлози и правци тих исељавања; време исељавања, број исељеника, слојеви и генерације исељеника у земљама усељења; степен концентрације исељеника из истог краја у земљи насељавања или њихова дисперзија и степен повезаности у случајевима да су раштркани; удео претходника на изазивање нових миграционих таласа. Други круг питања односи се на широко схваћен породични живот: улога традиционалне материјалне културе у очувању етничке индивидуалности (припремање традиционалних јела, култура становања и облачења); традиционални облици сродства и међусобно оробавање и други облици узајамних веза (посећивање, славе и сл.); улога оби-

23 В. Собисјаков, нав. дело, стр. 14 — 15.

24 Т. Телишман, нав. дело, стр. 15.

25 В. Собисјаков, нав. дело, стр. 15.

чаја из породичног и друштвеног живота (крштење, свадба, сахрана, слава итд.); породичне и женидбене везе; улога народног стваралаштва као етничког обележја (песма, игра, усмено стваралаштво). Трећи круг питања обухвата све што је у вези с радом и запошљавањем (нпр. економски и социјални положај наших исељеника; марљивост наших људи на послу и др.). Четврти круг питања — „коришћење слободног времена“ највише се преплиће с другим кругом — с питањима породичног живота; ту спадају: облици организовања исељеништва, традиционални начин окупљања (годишње забаве, фестивали и сл.) и однос са широм друштвеном заједницом у новој домовини; помоћ матичне земље у очувању етничке индивидуалности (посете, приредбе, курсеви, публикације, музикалије итд.) и ефекти тог деловања.

За наша, сведена истраживања најзначајнији је круг питања у вези с породичним животом, а, изнад свега, проблем етничке самосвести и њене примене и потврде у свакодневном животу. Код представника друге, треће, па и четврте генерације исељеника, она извире, као што је познато, само из реликата завичајног културног наслеђа понесених из родитељске куће. Наравно, не смемо да пренебрегнемо ни улогу цркве, за коју Т. Телишман пише: „Црква и обитељ су највише отпорне социјалне и етничке институције исељеничких заједница и заједница народних мањина“.²⁶ Према Фурсовој: „Црква, с једне стране, потпомаже социјалну интеграцију, а с друге стране, успорава асимилацију“.²⁷ Она, даље, позивајући се на А. Ричмонда, наводи да у етничкој диференцијацији група у Канади . . . „религија игра несравњено већу улогу од језика, као и да се свест о националној припадности помера од језика ка вероисповести“.²⁸

На крају, наша проучавања исељеништва из Србије се, бар до 1981, ограничавају на прикупљање документације, сталну допуну и разраду концепције истраживања, уз стално ослањање на сарадњу с Матицом исељеника и југословенским центрима који су у овим испитивањима и временски, и кадровски, и материјално знатно испред нас, затим на ограничена теренска испитивања претежно у земљи — у срединама које су дале највише исељеника и на скромну издавачку делатност, укључујући и преводе најзначајнијих дела у којима се разматрају проблеми исељеништва. У свему томе, сарадња с научницима српског порекла који живе у исељеништву и имају позитиван став према земљи, а вољни су да сарађују на нашем пројекту, посебно је добродошла.

26 Т. Telišman, стр. 6.

27 Л. Н. Фурсова, нав. дело, стр. 333.

28 Исто, стр. 335.

AN ETHNOLOGIC APPROACH TO THE STUDY OF EMIGRATION
PROCESSES OF THE SERBIAN POPULATION

Dušan Drljača and Slobodan Zečević

In 1978 the Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Science started with the study of emigration processes of the Serbian population.

It is not disputable that the problem of a nation or an ethnic group and of their cultures, must be included in ethnological studies. Therefore the study of Serbian people outside their homeland must consider, above all, their consciousness about their ethnic identity and particularities, which should also include the investigation of their ethnic characteristics and development in the new area. This self-consciousness is usually manifested towards other ethnic groups among which the group lives, and towards their homeland from where they or their ancestors came.

The problem of the preservation of ethnic properties in an area distant from the homeland would not be thoroughly studied if it only considered the Serbian population living overseas and not also those who live in countries far from Europe and in border-countries. This means that the study should include emigrants, the minorities and the workers who have been working in European countries. Only the comparison of changes and transformations which occurred in these three groups can give reliable results and directions for further research and measures. The present study consists of the three parts: 1. Ethnologic study of Serbian emigrants to the U. S. A.; 2. Emigrants from Serbia to Turkey; 3. Ethnic and ethnologic properties of Serbian emigrants and Serbian minorities in bordercountries in the last hundred years.

The care and concern of the Yugoslav society for its emigrants and minorities abroad are based on a social, socialist, self-management orientation of Yugoslavia. Emigrants, minorities and workers on temporary work abroad are considered to be a connection between Yugoslavia and these countries and builders of bridges of peaceful collaboration, which is also the aim of the »Matica iseljenika« and many other Yugoslav institutions and organizations. The ethnological studies should also contribute to a closer collaboration with the Yugoslav migrants.

Видосава СТОЈАНЧЕВИЋ

**ИНТЕРЕСОВАЊЕ М. И. ПУПИНА ЗА ПРОБЛЕМЕ
АМЕРИЧКОГ УСЕЉЕНИШТВА И ПОЛОЖАЈ
ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ИСЕЉЕНИКА У САД**

Програмом свечаног обележавања 1979. као јубиларне године југословенског исељеништва обухваћен је и међународни научни скуп „Живот и дело М. И. Пупина“, посвећен 125. годишњици рођења овог великог југословенског и светског научника¹, који је свој животни пут и успон до научних висина започео и остварио као амерички усељеник.

Пореклом „син сељака из банатског села Идвора“, у коме је „угледао света 4. октобра 1858. године“, Пупин се веома рано отиснуо из завичаја, жељан знања и науке, најпре у европске високе школске метрополе, да би се ускоро одатле упутио у „Нови свет“, у коме је стицао прва животна искуства „америчког усељеника“, остварио „права америчког грађанина“ (од 1874. до 1879. године, и најзад, доспео до колеца, европских и америчких универзитета, стекавши највиша научна признања и почести у новој, америчкој домовини.² Нагло и неочекивано, 12. марта 1935. године, смрт га је претекла у његовом дому у Нордфолку у Америци, и прекинула ток његовог плодног и епохалног научноистраживачког рада на пољу природних наука, којима је обогатио човечанство.

На поменутом јубиларном научном скупу, у многим саопштењима наших и страних научника и стручњака свестрано је осветљена Пупинова личност као научника и човека и оцењен значај његовог научног дела за југословенску и светску науку. У мањем броју реферата била је истакнута шира активност М. И. Пупина изван научног домена, на пољу друштвено-политичког и просветног ангажовања у старој и новој домовини. Пре свега, истакнуто је Пупиново ангажовање на културно-просветним везама и акцијама окупљања југословенских исељеника у Америци, као и у организовању културних веза ових југословенских исељеника са старим завичајем и домовином. Истакнута је нарочито велика Пупинова активност у оснивању

1 Југословенски одбор за обележавање 125-годишњице рођења Михаила Пупина. „Живот и дело Михаила Пупина“, Међународни научни скуп, Нови Сад, октобар 1979.

2 *Enciklopedija Jugoslavije*, књ. 6, Zagreb 1965, 648—649; Ст. Станојевић, *Народна Енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. III 736 (где стоји да је рођен 1857. у Идвору).

добротворних друштава и његовог личног фонда, за помагање пољопривредних школских центара у старој домовини ради унапређивања пољопривредне технике, посебно за школовање „сирочади из Старе Србије и Македоније“, као и за публикавање резултата у истраживању „српских старина“.³

Према су материјали са овог научног скупа знатно обогатили доста оскудну досадашњу библиографију о животу и делу М. И. Пупина, нарочито у области Пупинових епохалних научних достигнућа у електротехници, радиологији и телекомуникацијама, запажа се да је остао занемарен значајан допринос овог великог научника проучавању америчког, у ширем смислу, и југословенског исељеништва у Америци, у ужим оквирима проблема европских миграција на америчком континенту последњих деценија XIX и на почетку XX века. О свему томе и данас више сазнајемо из иностраних листова и часописа из Пупиновог времена, јер су дела овог научника превођена на многе светске језике, а страна штампа показивала знатно интересовање за његове шире друштвене и политичке активности.⁴ Пупин је не само као научник и педагог него и као даровит писац оставио познато аутобиографско литерарно дело, за које је добио Пулицерову награду, а које је у основи, значајан документациони материјал за праћење проблема историје америчког усељеништва, као и за проучавање положаја југословенских усељеника у САД до првог светског рата (1914). У наслову првог америчког издања Пупинове аутобиографије *From imigrant to inventor* (1924), изложено је, у суштини, велико Пупиново интересовање, као научника, за главне проблеме америчког усељеништва и великог емиграционог покрета који је, крајем прошлог и почетком нашег века, захватио европски континент, усмереног према „Новом свету“. У нешто измењеном наслову исте књиге у српском издању *Са пашњака до научењака* (Вел. Бечкерек, 1929), Пупин је истакао проблеме југословенског исељеништва у САД у његово време, посебно проблеме положаја југословенских усељеника, услове под којима они живе у САД, њихово укључивање у колоније европских усељеника и формирања старијих и новијих југословенских исељеничких колонија на америчком континенту.

У објављеним записима Пупинових савременика и сарадника из времена окупљања наших исељеника у Америци у току првог светског рата ради војне и материјалне помоћи опусто-

3 М. И. Пупин, *Са пашњака до научењака*, Велики Бечкерек 1929, 271. у Другој секцији Међународног скупа „Живот и дело Михаила Пупина“ теме: *Однос Пупина према збивањима на тлу Југославије и у исељеништву; Везе са ужим подручјем и ширим завичајем.*

4 *Енциклопедија Југославије*, књ. 6, 649; М. Јевтић, *Студија о Пупину*, *Летопис Матице Српске*, књ. 331, 101—106; М. Матић, *Седамдесет петогодишњица Михаила Пупина*, *Летопис Матице српске*, књ. 341, 236—243; С. Бокшан, *Михаило Пупин и његово дело*, Нови Сад 1950.

шеној и окупираној домовини, налазимо посебно значајну, аутентичну и досада неискоришћену документацију о условима живота југословенских исељеника у Америци и њиховим контактима са завичајем и домовином у сложеним историјско-политичким условима судбоносних догађаја у свету крајем XIX и првих деценија XX века.⁵ Ови извори, заједно са Пупиновом аутобиографијом, осветљавају основну концепцију Пупинових научних интересовања за проблеме америчког усељеништва — као ширег процеса, и југословенског исељеништва — као последице великог емиграционог покрета становништва из Старог света у Нови свет, у доба великих научних открића и светске техничке револуције крајем XIX и почетком XX века. У њима се, такође, посебно уочавају Пупинове компаративне и ретроспективне анализе специфичних етничких процеса и културне трансформације европских и југословенских досељеника на америчком континенту, њихово интегрисање у старија и новија досељеничка језгра Европљана од времена „дивљег запада“ до новијих индустријских имиграционих струја, са разних страна света. Ова своја разматрања Пупин истиче непосредно у насловима и поднасловима поглавља у аутобиографији, сврставајући у посебну категорију „нове америчке усељенике“, за разлику од старијег усељеничког америчког слоја.

I

Као што је у својим епохалним научним открићима у области физике омогућио „преношење звука и светлости на велике даљине“, успостављајући на тај начин везу између удаљених делова света, приближивши тако и Европу и свој завичај Новом свету, Пупин је, захваљујући свом свестраном научном интересовању, успоставио и тешње везе између природних и друштвених наука. Полазећи од схватања да „нема гране у раду човека о којој јавно мњење треба толико да зна као о самим основама науке и њиховом односу према техничким вештинама и уметностима“, као и да „ширење правог знања у народу“ јача националну моћ и благостање сваког народа.⁶ Пупин је, као научник, професор Колумбија универзитета у Њујорку и члан Државног савета за научна истраживања Националне академије наука САД знатно допринео да се оснују и развију она одељења америчке академије, изван одељења природних научних дисциплина, која су чинила везу између

5 М. И. Пупин, нав. дело, 63; А. Митровић, *Разграничења Југославије са Мађарском и Румунијом 1919—1920*, Нови Сад 1975, 265; Ст. Станојевић, *Војводина на Конференцији мира у Паризу*, *Летопис Матице српске*, књ. 300, 81—91; С. Михаљчић, *Успомене на рад и догађаје у Барањи и већим местима Војводине*, *Споменица ослобођења Војводине*, Нови Сад 1929, 81—91.

6 М. И. Пупин, нав. дело, 349.

природних и друштвених наука. Таква су била новооснована одељења за психологију и антропологију при националној академији наука САД, која су започела рад у време Пупинове активности у Државном савету за научна истраживања америчке академије наука.⁷

Пупиново интересовање изван његове уже струке, усмерена ка друштвеним наукама, културно-просветном и друштвено-политичком ангажовању међу југословенским усељеницима и у његовом старом завичају, порасло је нарочито у време његових поновних боравака у родном крају и Европи, после дугогодишњег усељеничког живота у новој домовини Америци. Више од свих својих претходника и савременика врхунских научника, америчких исељеника југословенског порекла (нпр. Николе Тесле), Пупин је био научник свестраних интересовања. Умео је да схвати и уочи феномен великих европских миграционих покрета ка Новом свету, у којима је и сам учествовао, и да прати основне законитости тих миграционих процеса, као специфичног облика преношења људских контаката, културних утицаја и сложених економских и социјалних кретања из Старог света у Нови свет, на велике даљине, слично принципу природних закона преношења светлости и звука на велике даљине, на којима је управо засновао своје научне теорије и остварио епохална открића у области физике и електронике.

На основу сопственог исељеничког животног искуства и ерудиције великог научника, Пупин је у литерарном аутобиографском делу покренуо многа значајна питања и дао научну концепцију о америчком усељеништву као важном научном и друштвено-политичком проблему у оквиру општег развоја Старог и Новог света последњих деценија XIX и почетком XX века. Неке од његових научних концепција изнетих у књизи *Са нама до научењака* у литерарном облику, у основи се могу, по вредности запажања и стручним формулацијама, упоредити са неким резултатима објављеним у савременој литератури о европским миграцијама у земље америчког континента крајем XIX и у првој половини XX века.⁸

Први светски рат и догађаји који су угрозили слободу југословенских народа подстакли су код Пупина иначе већ развијено интересовање за политички живот и економски развој старог завичаја, и јаче развиле његове концепције о улози и значају америчких усељеника у општој европској политичкој и економској ситуацији уочи рата и у време ратних година 1914—1918. Као један од ауторитативних представника југосло-

⁷ Исто, 396.

⁸ Упоредити студије: W. Petersen, *Planned Migration the social determinants of the Dutch-Canadian movement*. Univ. of California publ. in Social. and soc. instr. Vol. 2, Berkly-Los Angelos, 1955. Beijer G.—Y. Y. Andegerst, *Some Aspects of Migrations Problemes in the Netherlands*, Hague—Nejhoff, 1952.

венских исељеника у Америци, Пупин је почетком првог светског рата развио велику акцију њиховог окупљања око добровољачких војничких организација и одбора Црвеног крста за помоћ поробљеној домовини, подстичући међу њима јачање националне свести, етничког јединства и културног заједништва у туђини. Пупин је, стеченим великим ауторитетом научника и политичким угледом у САД знатно допринео решавању питања разграничења нове југословенске домовине на Конференцији мира у Паризу, 1919. године. Пупин је био један од оне двојице Војвођана који су имали извесну улогу, мада нису били чланови званичне делегације (пored Славка Шећерова). Њега је српска влада посебно позвала да дође из САД у Париз и помогне југословенској делегацији у раду, нарочито због тога што је Вилсон веома ценио Пупина. Тако је он могао својим ставом да утиче на одлуке представника САД у погледу решавања разграничења југословенске државе са Аустријом, Италијом и Мађарском.⁹

Из записа *Добротворне мисије за Србију у САД у току првог светског рата* може се најбоље сагледати углед и значај Пупина као научника и као човека у новој домовини Америци у време судбоносних догађаја првих деценија нашег века, који су потресали свет и разарали његов стари, југословенски завичај. Као изасланица организације Српског црвеног крста у САД, Јелена Лозанић Фротингхам била је задужена да оснује међу југословенским исељеницима, члановима исељеничких хуманитарних удружења и добровољачких цивилних организација за помоћ домовини у рату, „Државни одбор за помоћ поробљеном српском народу, избеглицама и преживелим борцима ван земље“. Према њеним записима, у овом одбору најактивније су сарађивали „представници државних органа и наши исељеници на челу са нашим земљаком, др Михаилом Пупином, чувеним професором Колумбија универзитета у Њујорку, председником српске народне одбране и почасним конзулом Србије у САД, великим српским родољубом, научником светског гласа, великим филантропом.¹⁰ Леди Фротингхам је са много детаља осветлила Пупинову свестрану активност у организовању међусобних веза и побољшању услова живота наших исељеника у Америци, нарочито српских усељеника из његовог завичаја, „из Аустрије“, који су се борили у првом светском рату за ослобођење од аустријског ропства.¹¹ Нарочито је истакла Пупинов став у праћењу токова и главних проблема америчког усељеништва, у коме су југословенске исељеничке колоније заузимале значајно место. О овим Пупиновим активностима саз-

⁹ А. Митровић, нав. дело, 2, 265.

¹⁰ Ј. Лозанић Фротингхам, *Добротворна мисија за Србију у првом светском рату. Писма из Америке и Канаде 1915—1920. године*, Београд 1970, 7.

¹¹ Исто, 7, 237; у *Предговору* проф. К. Тодоровића, XVIII—XIX.

најемо такође и из страних новинских чланака и вести, из Пупинове приватне преписке са сарадницима у старом завичају, Америци и Европи, од којих је мањи део остао сачуван и у нашим архивским фондovima.¹²

Леди Фротингхам Лозанић је на посебан начин саопштила своје личне утиске о првим сусретима са Пупином у току заједничког посла у хуманитарним акцијама. Тада га је упознала као већ познатог, угледног светског научника и као човека из наших крајева који је и после толико година живота проведеног у туђини, сачувао све „одлике своје расе“, управо оне антрополошке и етнопсихолошке особине својствене само југословенским исељеницима, које се на њима лако уочавају, по којима се они у туђини разликују од свих осталих америчких усељеника пореклом из југоисточне Европе. Свој први сусрет са Пупином она је описала следећим речима: „То је висок, крупан човек, црномањаст, маркантних црта, великих, дубоких, паметних очију, пуних душе, а у исто време оштрих и јако одлучних. Најснажнији утисак оставља Пупинова личност, његова висока интелигенција, здраво расуђивање и природна једноставност. Из њига избија нешто истинито, право, храбро. Српски говори правилно, са пуно народних речи и израза, понекад са малим банаћанским нагласком...“¹³ У овом свом запису Леди Фротингхам даје, у ствари, опис једног од представника наших угледних исељеника у Америци, са одликама нашег човека из Војводине, који је у туђини, до краја живота, остао дубоко везан, за родну груду. Пупин је своје родољубље (према записима Леди Фротингхам), потврдио нарочито у догађајима током првог светског рата, када је за поробљену домовину заложио целокупну своју имовину у Америци да би помогао исплату дугова америчким фирмама за испоруке оружја и војне помоћи српској војсци.¹⁴

Пупинова трајна везаност за стари завичај, коју је у својим записима нарочито истицала Леди Фротингхам Лозанић, била је само одраз истих карактеристика наших исељеника у Америци. Своју приврженост завичају и домовини Пупин је потврдио својим учешћем у раду југословенске делегације на Конференцији мира у Паризу 1919, где је успоставио тешњу сарадњу са члановима који су били представници научних грана за историју и традиционалну културу наших народа, међу којима су били Ј. Цвијић, Ј. Ердељановић, Т. Р. Борђевић, Н. Радоњић.¹⁵ Несумњиво је да су ови контакти Пупина са пред-

12 Архив Србије, ПО—К/1—79. Поклон Павла Брезника, лектора Високе техничке школе у Београду.

Чланци: у „Техничком листу“ (Београд, 1935. В. Д. Јовановић, *Михаило Ивворски Пупин*); „Наука и Техника“ (Београд 1945, II, С. Бокшан, *Михаило Пупин*); „Србобран“ и др.

13 Ј. Лозанић Фротингхам, нав. дело, 7.

14 Исто, 236.

15 А. Митровић, нав. дело, 9, 265.

ставницима наше науке у историјским догађајима током првог светског рата подстакли Пупина на писање аутобиографског дела, у коме је дао и своју концепцију о проблему америчког усељеништва и положаја југословенских исељеника у САД.

II

У наслову Пупинове аутобиографије, нарочито у њеном америчком издању, истакнут је делом и проблем великих емиграционих покрета из Старог света у Нови свет, у које је укључено и југословенско исељеништво у САД. У првим поглављима своје књиге Пупин поставља три основна проблема етничких процеса (акултурације-инкултурације) у жариштима америчког усељеништва, који представљају знатним делом и југословенске исељеничке колоније у Америци. Ови проблеми постављају се управо у насловима и поднасловима првих поглавља Пупинове аутобиографије: *Шта сам ја донео Америци; Шта све има да издржи нови усељеник?; Од гринхорна до америчког грађанина; У Идвору после једанаест година*. У својим излагањима у наведеним поглављима Пупин разматра неке од резултата миграционих покрета из Европе у Америку, њихове узроке и последице које оне остављају у општем економском и културном развоју старог завичаја и нове домовине. Као учесник у овим исељеничким покретима, Пупин поставља у први план проблеме југословенског исељеништва у САД, и његов утицај на културне трансформације и етничка укрштања југословенских исељеника на америчком континенту, с једне стране, а утицаја исељеништва на живот становника у старом југословенском завичају, са друге стране.

Као научник, свестрано заинтересован за све оно што значи живот и унапређење друштвеног развоја и људске културе, Пупин је, у следећим поглављима своје књиге, анализирао сопствени животни пут, као пример живота једног од многих наших исељеника у Америци. У тим излагањима Пупин је пошао од свог родног банатског завичаја и традиционалног породичног и културног наслеђа које је собом понео полазећи у Европу на школовање. Анализирао је у детаљима пређени пут, од свог школовања у европским универзитетским центрима до укрцавања, у гомили европских исељеника у хамбуршкој луци, на исељенички брод, који ће га преко океана однети са том гомилом уплашених и радозналих путника у Нови свет, као у „обећану земљу“, у којој ће, заједно са њима, искусити тежак живот америчког усељеника, „од гринхорнског шегртовања“, до стицања права „америчког грађанина“, па све до врхунских научних достигнућа и великих почести, које је стекао у свом дуготрајном и мукотрпном путу ка научним висинама. У оно доба велике техничке револуције, у коме је америчка

наука стекла велики престиж над европском науком, водећа места заузимали су управо они научници, који су били амерички исељеници, међу којима је било и југословенских исељеника, као што су Никола Тесла и Михаило Пупин.

У ретроспективним опсервацијама, М. И. Пупин у својој књизи, са интуицијом зрелог научника, оријентисаног ка новим сазнањима о повезаности природних и друштвених наука и људске културе у целини, а посебно као амерички исељеник, покушао је да кроз велики емиграциони покрет европског становништва ка Новом свету, успостави и истовремено уочи нове контакте између старе европске, и нове, америчке културе.^{15a}

У првом поглављу аутобиографије, као основне проблеме исељеничког процеса на америчком континенту разматра: узроке, услове великих емиграционих покрета из европских развијених индустријских и привредних центара у доба велике економске кризе последњих деценија XIX и почетком XX века, као и социјално-економску структуру европских исељеничких таласа усмерених ка америчком континенту. Дао је много појединости из сопствених доживљаја, из оног времена када се, још као дечак, нашао у маси претежно немачких исељеника, са којима је делио судбину на тешком и мучном прекоокеанском путовању на исељеничком броду, у друштву занатлија, трговаца, авантуриста и политичких емиграната из европских метропола. Тек као научник, стручно и зналачки, у каснијим годинама, Пупин је могао да сагледа у каквом се вртлогу економске кризе и тешких људских судбина налазио тада, у гомили збуњених и уплашених исељеника, на палуби исељеничког брода „Вестфалија“, који је испловио из хамбуршке луке, у тренутку тешких и сложених историјско-политичких догађаја у централној и југоисточној Европи, у јеку „велике источне кризе“, у чијем се вртлогу налазио управо и његов банатски, југословенски завичај.

Свој исељенички живот започео је на самом броду који га је носио ка Америци, о којој је знао само из школских уџбеника и прича које је успут чуо од сапутника. Међу исељеницима, који су давали посебан амбијент читавом броду, Пупин је разликовао, као најбројније, раднике и занатлије, који су представљали, у основи, квалификовану радну снагу за америчке индустријске центре, којима су се упутили са пуно наде. Знатан део исељеника били су пољопривредници, осиромашено сељаштво из економски пасивних европских земаља, претежно из пољопривредних региона зарађене Немачке и Аустрије (седамдесетих година XIX века). Они су такође били радна снага за америчке фармере и прехрамбену прерађивачку индустрију неких развијенијих америчких индустријских центара. Само мањи део исељеника били су осиромашени трговци и пропали индустријалци, затим сиромашна европска интелигенција са разних страна, која је тражила перспективу у новим могућно-

стима великих техничких открића и развитака младе америчке науке.

Пупин је истовремено уочавао и велику покретљивост, упадљиву флукуацију ових нових америчких усељеника, који су се, у потрази за зарадом и запослењем, у првим годинама исељеничког живота стално сељакали по унутрашњости америчких држава, из једног у други индустријски центар, са фарме на фарму, од једног до другог великог пристаништа, крећући се тако све док се, у радним преквалификацијама и у прилагођавању новом начину живота и новој животној средини, коначно не устале и не вежу за једно место становања и рада.

Као најпокретљивији усељенички слој Пупин је запазио оне привремено настањене дошљаке, који после краћег периода, без афинитета према новој средини и новим животним условима, почињу да формирају реемиграциону струју из Америке према Европи, тзв. повратнике „Американце“ у њиховим завичајним срединама, који нису успели у Новом свету и који су у свом завичају видели коначну животну оријентацију ка устањеним, традиционалним путевима економског развоја и традиционалним врстама занимања.

У својим анализама Пупин такође истиче основне разлике у прописима америчког законодавства о усељавању и правима усељеника из старијег времена, и оног из времена усељавања током друге половине XIX века, који су важили у време његовог усељавања (седамдесетих година прошлог века), и који су били знатно строжи.¹⁶

Као пресудан моменат у подстицању свог интересовања за проблеме америчког усељеништва, Пупин истиче снажан утицај који је на њега, као младог, тек приспелог усељеника, оставила велика, у свету тада чувена изложба посвећена стогодишњици стварања Сједињених Америчких Држава и њиховим творцима, на којој је приказана историја старијих досељавања у Америку.¹⁷

Као прва места у којима је затекао колоније нових европских усељеника приликом свог доласка у Америку, Пупин у својој књизи наводи Њујорк и Принстон, где су се настанили и нови југословенски досељеници, поред породица „Немаца из Фридланда“, Талијана и старијих усељеника из Енглеске. Међу овим нашим исељеницима Пупин је тада затекао и неке породице крањских Словенаца. Посебно су значајна Пупинова запажања о томе да су се тада наши исељеници, особито они из Војводине (Аустроугарске) по занимању ратари, трговци и занатлије, и они из Беча, Пеште и Прага, најпре оријентисали ка немачком делу града Њујорка и других већих градова

15а Упоредити: М. И. Пупин, нав. дело, 102.

16 М. И. Пупин, нав. дело, 2.

17 Исто, 19.

са немачким насељеничким четвртима, због већ стечене навике у старом завичају, где су се били привикли језику и начину живота аустријских и немачких колониста у етнички мешовитим војвођанским насељима. То им је олакшавало у знатној мери споразумевање са странцима усељеницима у туђини, пре него што би бар донекле савладали енглески, као нов, заједнички језик америчких усељеника свих раса и народа.¹⁸ У каснијим годинама свог усељеничког живота Пупин је успостављао контакте са исељеничким југословенским колонијама широм САД, као што су биле у Њујорку, Лос Анђелосу, и у Сан Франциску, где су била основана (уочи првог светског рата) културно-уметничка друштва „Јединство“ и „Српски клуб“, око којих су се окупљали југословенски исељеници, углавном придошли из европских области под аустроугарском влашћу.¹⁹ У Охају (у месту Акрона) била је једна од највећих српских исељеничких колонија, која је бројала око 5000 исељеника из разних крајева, углавном из Лике, Херцеговине, Хрватске и Србије. Пупин је такође сарађивао са југословенским исељеницима у Калифорнији, у Окланду, где су се населили претежно усељеници из Далмације, Херцеговине и Црне Горе, у мањем броју из Србије; затим са исељеницима у Чикагу, досељеним из Далмације (већином из околине Шибеника), из Војводине (из Сомбора, Срема, Баната), из Херцеговине (околине Мостара), из Босне (из Сарајева). У Денверу је било доста настањених нашех исељеника из Црне Горе и Боке Которске. У Канади су биле југословенске колоније у месту Реџина, са претежно српским исељеничким породицама из крајева под аустроугарском управом, као и у Торонту, где је у знатном броју било досељеника из пиротског краја. Пупин је успоставио тешњу сарадњу са нашим исељеничким колонијама, нарочито у време првог светског рата, када се ангажовао око добротворних организација и одбора Црвеног крста, око помоћи домовини и старом завичају пострадалим у рату. Пупинова сарадница, Леџи Фротингхам, посебно напомиње да су међу исељеницима Пироћанци најбоље показали своју националну свест и приврженост завичају, дајући богате новчане прилоге за српску војску и рањенике.²⁰

III

На основу личних искустава, аутентичних података из свог усељеничког живота, Пупин је у поглављима аутобиографије расправљао о многим појавама које у основи представљају значајне проблеме америчког и југословенског усељеништва. При том је посебно обраћао пажњу на место и улогу југословен-

18 Исто, 66, 68, 70, 75, 77.

19 Ј. Лозанић Фротингхам, нав. дело, 147, 148, 154.

20 Исто, 14, 15, 21—23, 24, 148, 154, 159, 165, 188, 189, 195, 211, 213, 231.

ског исељеништва у ширим оквирима америчког усељеништва као дела великог и сложеног миграционог покрета европског становништва према западном свету. О томе Пупин најбоље говори у уводном и закључном делу своје књиге, у размишљањима о проблемима младе америчке науке, где наводи и намеру да напише свој животопис као пример животног пута једног југословенског усељеника. Он ту наговештава да је „све оно што је говорио“ био само „покушај да о томе да ону сведоџбу, коју може дати само човек стручњак, човек позван да о тим стварима говори“. Али, како на овом месту закључује Пупин, иако „има других америчких научењака који су још више позвани да о овоме послу кажу свој суд“, он ипак сматра да је обавезан да каже своју реч, као „један научник, који је свој живот почео као српски усељеник“. Он посебно истиче ту околност „да извесни психолошки разлози“ поткрепљују његово мишљење, „да има прилика које падају у очи усељенику, док умичу погледу синова неке земље. Ко види, тај и верује. Нека говори онај који има вере, само ако има неку испоруку“, закључује своју мисао Пупин.²¹ Његове филозофске идеје и ову његову основну поруку читамо управо у његовој биографској књизи, од увода до закључка, и схватамо их као основну концепцију његових схватања америчког усељеништва као феномена у који је укључено и југословенско исељеништво у САД, које је новој домовини дало свој удео у развоју младе америчке науке, обogaћујући тиме и светску науку.

У многим појединостима из свог усељеничког живота Пупин је указао на неке од основних законитости миграционих процеса европског становништва ка Западу у ери велике техничке револуције и научних проналазака у Новом свету. Он је истакао и обележја неких од главнијих токова етничких и културних процеса које су ове миграције изазвале на европском континенту, и у жариштима нове колонизације европског становништва у САД.

У првом поглављу аутобиографије, у ретроспективној анализи, Пупин је пришао, као научник, свим оним појавама и догађајима који су га пратили као америчког усељеника, као и током првих година живота у туђини.

У тим својим анализама Пупин је пошао од елементарних и сложених појава процеса трансформације сопствене личности, као исељеника у новој средини далеко од завичаја, и детаљних компаративних анализа тих процеса у масама осталих европских усељеника. Пупин је, наиме, пошао од првих тренутака када се нашао најпре у Европи далеко у туђини, отргнут од „начина живота на банатским равницама“ у завичају, усред европских градских „тесних улица, тесних соба на тавану“. Он посебно истиче да је „та сеоба из Баната у Праг била искупише

21 М. И. Пупин, нав. дело 1, 332, 333.

нагла промена“ за њега, тада дечака, који је у новој средини постао чак и посебна атракција за странце, са својим оделом, говором и начином опхођења са људима, као један од живих представника „живота и обичаја“ његовог родног Баната²². Искрена и спонтана Пупинова осећања у овом преломном тренутку његовог тек започетог живота представљају само ону фазу која је и за њега, као и за многе наше исељенике, била само привремено борављење у Европи, само фаза етапног миграционог кретања према једном циљу, према Америци као крајњој станици овог великог пута.

Међутим, овај краћи исељенички „интермецо“ представљао је, како за Пупина тако и за друге наше исељенике, почетну фазу трансформације, најпре њихове психе и целокупног културног преображаја и менталитета, у којој су, на пример, први сусрет са европском железницом и првим прекоокеанским исељеничким и теретним бродовима, доживљавани као велика сазнања и открића у њиховом животу, која ће их подстаћи на далека путовања, на нове сусрете у страним земљама са до тада непознатим народима.

Одмеравајући значај својих првих стечених искустава као дечака исељеника, Пупин је најпре дао сликовит и дирљив опис свог растанка од родитељског дома и родног Идвора, из кога је пошао у туђину „са две шарене торбе изаткане од вуне, напуњене стварима, ...у једној је била храна“. И тако је кренуо у свет, „огрнут жутим кожухом, постављеним црном вуном и опшивеним окрајцима извезеним црним и црвеним арабескама, са црном шубаром од овче коже на глави“ да се види „да је прави син Идвора“,²² доживљујући сликовито и осећајно описана, прва разочарења и прве почетке психичког одвајања од завичајне средине, у осамљености једног тек пристиглог „паорендера банатског“ у европске метрополе, Беч и Праг, међу непознате људе. Описао је и прве несигурне и плашљиве покушаје уклапања у нову средину, са непознатим навикама, начином живота и обичајима туђинаца. То прво Пупиново веће путовање изван родног села било је путовање бродом „од скоро два дана Дунавом до Будимпеште, и један над железницом од Пеште до Прага“, и било је прва маршрута у његовим кретањима, као нашег исељеника, ка европским културним и индустријским средиштима, а уједно и етапну емиграциону фазу у кретањима осталих југословенских исељеника из Србије и српских области под Аустро-Угарском, према великим европским прекоокеанским лукама, из којих ће их исељенички бродови одвести у Америку.

Како се и на који начин исељеник из наших крајева, у европским метрополама крајем XIX века, одлучивао да потражи могућности за бољу егзистенцију у Новом свету, описао је Пу-

²² Исто, 22, 23, 25, 27.

пин у својим сећањима на утицај који су на њега извршили рекламни огласи паробродарских друштава у Хамбургу, до којих је био дошао као Ђак у Прагу. Он наводи да је из једног огласа „на последњој страни неког илустрованог“ немачког листа био обавештен о паробродарском друштву „Хамбург—Америка“, које је исељеницима нудило услуге око обезбеђења путних карата за свега „28 форината“, за „трећу класу“ на исељеничком преокеанском броду за Америку²³. Уз то је дошао до других листова и јефтине школске литературе о животу у Америци, земљи „Франклина и Рузвелта“, што га је све скупа подстакло да крене и окуша срећу у далеком, непознатом свету, и да тако мајку ослободи терета у вези са својим даљим школовањем у Европи.

За разлику од првог дела пута од завичаја до Европе, на који су Пупина, попут осталих наших исељеника који су полазили на пут у потрази за послом или школовањем, испратили мештани из родног места са препорукама за пријатеље у европским престоницама или познанике и представнике фирми код којих треба да траже посао — Пупин је, изгубљен у шареној и бучној исељеничкој гомили, пошао сам, без старих путних торби са храном, без најнужније одеће, коју је распродао да би купио карту за исељенички брод у хамбуршкој луци, задржавши уз се, као једино обележје свог далеког порекла, само старо одело са сељачком кошуљом, а на глави турски црвени фес, на коме су га у гомили странаца на броду распознавали као исељеника из крајева југоисточне Европе, са Балкана, из „европске Турске“. Изгубио је тако свој етнички идентитет, утапајући се у масу европских исељеника придошлих са разних страна.²⁴

Шта је све могао у оно време наш и европски усељеник да зна о далекој Америци и људима који тамо живе, о условима живота, и о свему шта их тамо чека, налазимо управо у следећим Пупиновим казивањима. У условима заоштравања политичке ситуације у аустроугарској држави, Пупин је у Америци видео слободну земљу, у којој сви народи уживају слободе и у којој „Људи знају много више“ него у Европи и његовом завичају под туђинском владавином. Из реклама у немачким илустрованим листовима, који су доносили лажна обавештења и пружали лажне представе исељеницима о животу у Новом свету, Пупин је први пут сазнао и о Индијанцима, о животу фармера под „вечно топлим“ јужним америчким поднебљем.²⁵

Пупин се у Хамбургу укрцао на исељенички брод „Вест-фалија“ у гомили исељеника, махом Немаца, ратара и занатлија, 12. марта 1874. године. У овој шареној гомили исељеника који су кренули „трбухом за крухом“ Пупин је почео да стиче

23 Исто, 35.

24 Исто, 38.

25 Исто, 35.

прва искуства исељеничког живота. Од њих је сазнао да су занатлије и ратари имали највише изгледа да се брзо и добро запосле у Америци, где су нарочито тражени вешти столари, механичари, фабрички радници, у јеку нагле индустријализације, урбанизације и економског процвата Сједињених Америчких Држава последњих деценија XIX века, а да за ђаке и школоване људе нема много перспективе за запослење. То је значило да ће се он морати латити сваког посла који му буде понуђен, без права на ужи избор занимања. У овој „шареној гомили узрујаних исељеника“ Пупин је упознао и оне људе који су пловили преко океана у Нови свет као авантуристи, декласирани социјални слој коцкара и варалица, а такође и мањи број оних који су тамо кренули у трагању за обогатеним сродницима, који су, према непровереним гласинама, постигли у Америци „баснословне успехе“, као банкари у Невади. Други су наивно веровали причама да их као ратаре тамо жељно очекују на фармама, а неки су били понесени „златном грозницом“, јефтиним причама и маштањем о далеким земљама „где се не види никакав други новац до сребро и злато, а тешко када мања пара од долара“.²⁶ Највећи број међу исељеницима кренуо је преко океана у „обећану земљу“ Америку срца пуног наде, али с празним џеповима. Међу таквима је био и Пупин. Само је мали број међу њима био од оних исељеника, реемиграната, који су у Америку, поново кренули са неким стеченим знањем, које су преносили осталим исељеницима, који су први пут прелазили океан, нарочито у погледу сналажења у новој средини у начину запослења и избору занимања. На тај начин је и Пупин, уз остале исељенике, почео да прима прва искуства о исељеничком животу на палуби исељеничког брода који га је носио у непознати Нови свет. Описујући са пуно појединости овај свој први одлазак у Америку, Пупин је, у ствари, дао аутентичан приказ услова и узрока економских миграција из развијених западно-европских индустријских земаља, које су запале у тешку економску кризу у ратним годинама и сложеним историјско-политичким догађајима у Европи седамдесетих година прошлог века. Тако је још на броду отпочињало социјално-економско претровавање исељеника, према категоријама квалификоване и неквалификоване радне снаге, која треба да нађе своје место у захукталој техничкој револуцији у САД, било као оспособљени произвођачи у индустрији, било као приучена и преквалификована радна снага у америчкој пољопривреди.

Онај судбоносни тренутак у коме наш исељеник, у гомили исељеника са разних страна, доживљава први физички и психички контакт са Америком као далеком земљом снова и надања, Пупин је у својој књизи приказао на дирљив и топао, људски начин. У њујоршком великом прекоокеанском пристаништу Ка-

сел Гарден, које се Пупину и нашим исељеницима приказивало тада као место у коме их цео свет „чека са добродошлицом“ — била је организована америчка служба за прихватање европских исељеника, где су најпре добијали топао доручак, а затим их упућивали у одељење за запошљавање. На Пупина и остале наше усељенике главни утисак је оставила велика живост и бука ове велике светске луке, у којој су „на све стране... брујали живот и рад“. Њујорк, као прво велико место у које су се стицали усељеници са свих страна, био је један од највећих градова са којим су се наши исељеници упознали и који им је личио онако разапет на двема обалама истоимене реке, на „узвреле лонце“ у којима је кључао живот од силног пословања. То је све будило у сваком усељенику наду да ту за њега „мора бити макаквог посла“.²⁷

У првим данима усељеничког живота у Америци, Пупину су се наметале идеје, као и осталим југословенским европским усељеницима, о упоређивању разлика и сличности у погледу градова и гостопримљивости њихових становника у Америци и Аустро-Угарској, и Европи уопште. Пупину, као одушевљеном дечаку, још неискусном америчком усељенику, Америка се учинила као права обећана земља која „свима без разлике, пружа добре прилике за успехе. Али сваки за себе треба те прилике да тражи, и мора бити приправан да их добро искористи кад му се оне пруже“.²⁸

Организована америчка усељеничка администрација, према новим законским одредбама, спроводила је евиденцију усељеника према њиховој професији и старосној структури, материјалном стању и новчаној имовини коју уносе, унапред обезбеђеном запослењу, према незапослености и према родбинским везама, ако су их имали, са старијим америчким усељеницима. После процедуре уписавања свих ових података, усељенике су спроводили у одељење за запошљавање и проналажење родбине, ако је било потребно. У случају да усељеник није испуњавао ниједан од наведених услова или ако за кратко време не би сам нашао неко запослење, америчке усељеничке власти су га враћале у Европу, одакле је и дошао.

Своје прве кораке у сналажењу у Америци, где је приспео само са пет центи у џепу, Пупин је у својој књизи описао као сећање на сналажење наших усељеника у далекој туђини. „Млади усељеник као што сам ја тада био“, каже на једном месту Пупин, „није у стању да нађе свој прави пут у овој земљи док не потроши сав свој новац који је донео. Ја сам донео пет центи и то сам одмах потрошио...“. Чак и у томе на шта се све троше последњи новци у првим шетњама усељеника по улицама Њујорка, као и начин на који то они чине, Пупин је уочавао испољавање оних карактеристичних црта менталитета америч-

27 Исто, 39.

28 Исто, 58.

ких усељеника које су упадљиве управо код оних који се први пут сами налазе у туђини и почињу да се прилагођавају новом животу. Осим специфичних етничких одлика америчких усељеника посебно је истицао значај њихове психофизичке конституције, као пресудне за њихово самоодржање у новој животној средини. „Искрцати се у Касл Гардену без паре у шпагу“, каже Пупин, „није баш тако велика несрећа за младог усељеника... који се одлучио да сам себи крчи пут ка самосталном животу. Није никаква несрећа бити без новаца, само ако он у себи има довољно снаге да савлада све тешкоће са којима би се сукобио. Усељеник који је вичан и потпуно упућен у разним вештинама и занатима, и телесно способан да издржи све тешкоће напорног рада, с правом заслужује пажњу. А што може дати онај усељеник који нема ни паре, који није вичан нити каквој вештини... нити пак познаје језик земље у коју је дошао? Свакако ништа. И ја бих био враћен натраг да су и тада... постојали садашњи законски прописи о усељавању...“²⁹

О процесу адаптације америчких усељеника у првој фази, Пупин је у својим записима оставио доста података и детаља у којима се може запазити низ појава које су биле карактеристичне за сваког оног ко је био странац и у Старом свету, у Европи: пре свега, и Пупина је и у Америци као и у Европи, на првим корацима усељеничког живота, очекивало изједначавање са осталим странцима најпре у оделу. Затим се, као најжитнији, постављао проблем учења енглеског језика, без чега се уопште не би могао снаћи ниједан усељеник у било ком послу који би најпре нашао.

По упадљивом начину одевања и лошем изговору енглеског језика и у Новом свету, као и на старом европском континенту, а како Пупин бележи, баш као и у његовом старом банатском завичају, међу свим странцима најпре су се уочавали јеврејски усељеници. Одмах по искрцавању у њујоршкој луци, и у првим шетњама кроз град, Пупин је „на Чатам Скверу“ препознао по изгледу и говору Јевреје, досељене са мноштвом странаца из Европе, као трговце старим и новим оделом. Они су и овде трговали на исти начин као и у његовом родном Банату, или у Прагу, уз велику бучу од рекламе, и уз јурњаву за муштеријом, коју нису испуштали из вида.³⁰

Промену одела и начина одевања, као и усвајање енглеског језика Пупин је, у својим биографским записима, схватао као једну од облика мимикрије, неопходне сваком америчком усељенику у првим његовим сналажењима у новој средини. За себе је записао да се обучен у ново одело „на амерички начин“, као усељеник, није много разликовао од других становника њујоршког пристаништа и америчких фарми, где је у почетку налазио посла. Међутим, у погледу учења језика, он и остали

29 Исто, 1, 2.

30 Исто, 58, 64.

југословенски усељеници, а нарочито немачки, како они из ранијих година тако и они Пупинови сапутници са исељеничког брода „Вестфалије“, дуго су још остајали међу Американцима и осталим усељеницима веома упадљиви по лошем изговору и тешком савлађивању енглеског језика у америчком дијалекту.

IV

Одмеравајући културне вредности које су усељеници доносили Америци, заједно са својим физичким и радним способностима, неопходне тадашњем темпу општег техничког и културног развоја нове америчке домовине, Пупин је посебно запажао вредности традиционалног културног наслеђа усељеника. У њему је издавајао традиционална обележја у животу и схватањима југословенских исељеника у Америци.

Традиционална схватања наших усељеника одражавала су се у првим њиховим контактима са новом друштвеном средином најпре у погледу избора понуђеног посла. Колико им је било лакше да промене одело чим ступе на тло нове домовине, толико им је било тешко да одмах у почетку промене своја традиционална схватања о подели послова према полу и социјалним категоријама, која су пренели из њихових завичајних средина.

Пупин у свом биографском делу наводи да је још у почетку наишао на велике тешкоће у првим покушајима да као млад и неискусан усељеник нађе неки посао и тако обезбеди бар прве дане егзистенције у туђем свету. Ове су тешкоће потицале управо из оних укореењених традиционалних схватања која је понео из родног Идвора, а која су одређивала мерила вредности човека у друштву и његовог радног доприноса породичној и друштвеној заједници. Ова традиционална схватања наших усељеника била су, у суштини, једно од основних обележја њиховог менталитета, а промене у њима свакако су означавале почетне фазе у трансформацији менталитета наших исељеника у новој америчкој домовини.

Прво што је Пупин уочио била је велика разлика у схватањима о друштвеном престижу и угледу појединца у његовој завичајној и у новој средини, међу усељеницима и Американцима. Запазио је да су они усељеници који су били боље одевени и знали неки од заната, а уз то имали и новаца, у Новом свету више вредели него што би вредели да су у његовој старој, банатској завичајној средини. Тамо, у његовом родном Идвору, где је живео међу својима, и где је научио прва животна правила, слушајући мајку, оца, „Бабу Батикиног“ и своје суседе, Пупин је научио да странци дошљаци, занатлије разних заната, као и имућни трговци, нису били много цењени, а да је и онај најсиромашнији банатски сељак, као и било који имућни

домаћин, били много више цењени и поштовани и од најимућнијег странца дошљака, који није знао њихов језик и њихове обичаје. За разлику од завичајних схватања, у Новом свету Пупин је научио да много више цени и уважава индивидуалне личне, карактерне особине, особито одважност, храброст, физичку снагу и поштен однос појединца према раду и друштву. По томе се углавном и одређивао положај сваког појединца у новом друштву, а традиционални породични углед, порекло породице и њен престиж, богатство или наслеђено породично име, етничко и национално порекло сваког појединца, у Новом свету нису били пресудни у животу усељеника и Американаца као што је то било у његовом банатском завичају и завичају других југословенских усељеника.³¹ Свест о „традицијама“ његовог народа, њихово поштовање, „моралне вредности предања“, која су собом у Америку донели Пупин и остали наши усељеници као наслеђена традиционална схватања о раду и друштву, било је оно што је најдрагоценије добро требало сачувати и предати будућим усељеничким југословенским генерацијама у новој америчкој домовини.

Међутим, Пупин је уочио и оне негативне стране традиционалног усељеничког наслеђа које је осетио у првим тренуцима укључивања у нову средину. „Моја мајка није очекивала да postanем амерички ратар“, пише у својој књизи. Јер, да је хтео, могао је то бити у најразвијенијем ратарском подручју свог завичаја и Европе, у родном Банату. Она је сматрала, као и сам Пупин, да је „у Америку дошао да научи оно што није могао научити у једном ратарском крају“ у коме се налази његово родно село.³²

Тако се и догодило да је Пупин, као неискусан дечак усељеник, без знања заната и језика земље у коју је дошао, на посао који му је прво био понуђен — мужу крава на фарми, и рад са стоком, гледао у почетку као на презрену врсту занимања, недостојно њега као мушкарца и младог човека усмереног ка школовању и стицању нових научних сазнања. „По нашем српском схватању, мужа крава је женски посао“, резонувао је тада Пупин, и прво што је морао да мења од тада било је архаична схватања о подели рада према полу и узрасту људи, прилагођавајући се друштвеним нормама нове америчке домовине, као и сви његови земљаци усељеници.

О овим преломним тренуцима у прилагођавању наших усељеника новом животу у Америци још упечатљивије говоре Пупинова запажања о разликама које наш усељеник уочава између ргада и села у њиховом завичају и у новој домовини. У Америци, каже Пупин, „села није било, нити је било суседа“, у традиционалном облику какав је оставио у свом завичају. Америчка села су му у почетку изгледала као „усамљени салаши“ и велика пољска добра у његовом родном Идвору. Отуда су и

32 Исто, 58.

амерички сељаци у почетку сасвим другачије деловали на наше усељенике: Пупину су његови сељаци из Идвора изгледали много већи растом од фармера, на пример оних из Делавера, са којим се први пут срео на првом послу у Америци. Пупин је запазио (као предодређен још у раној младости за природне науке), најпре антрополошке разлике између европских сељака и банатских „паора“ у свом завичају, и ових америчких фармера: „Сваки од њих имао је дугу браду на подбратку, али бркова ниједан имао није. Такав је био обичај у то доба. Ободи на њиховим фармерским шеширима били су поврнути доле, тако да су им сакривали очи. Ниједан покрет руку није пратио њихов говор. Кад су говорили личили су на дрвене идоле... Очи су им биле сакривене испод шешира... израз на лицу нисам им могао запазити. А без тих моћних средстава за разумевање говора“, каже Пупин, наш човек у туђини није био у стању „да ухвати ни један слог разговора“ делаверских фармера.³³

Ове околности које је Пупин навео у аутобиографији, отежавале су нашим исељеницима у Америци да науче језик којим се тамо говорило, јер „говор људи у америчком ситију или фармама није био звонак“ као говор исељеника у завичају, какав је био и говор Идворана, који је Пупин као дете слушао и научио на чувеним банатским сеоским поселима, од старих људи, међу којима је био и омиљени Пупинов сродник „Баба Батикин“, кога је Пупин с пуно топлине описао у својој књизи и после много година проведених у америчком исељеништву.

Знање енглеског језика било је тада основно мерило вредности сваког америчког усељеника и одређивало му је место у њиховом „гринхорнском шегртовању“, на почетном њиховом путу ка стицању егзистенције, угледа и обезбеђења боље зараде од обичних „гринхорна“, усељеника без икаквог знања језика и било које врсте заната. У погледу учења и знања енглеског језика Пупин је уочавао знатне разлике у правилном изговору између немачких и осталих европских усељеника. Међутим, разлика међу њима у погледу начина живота и нивоа стручности у раду и производњи била је много мања у поређењу са разликама између њих и југословенских исељеника.

Осим по спољном изгледу и по говору, наши усељеници су се разликовали од осталих европских усељеника по својој „плахој нарави“, понекад неукротивој, дивљој, што им је нарочито сметало у изналагању неког сталнијег посла и настањивања међу странцима.³⁴

У погледу укључивања југословенских усељеника у друштвени живот у новој средини и успостављања ближних контаката са другим усељеницима и Американцима, знатну улогу имала је такозвана Бауерн мисион («Bauern mission») која је организовала бесплатну исхрану тек приспелих усељеника и америчке

33 Исто, 47.

34 Исто, 84.

радничке сиротиње. Као организација католичке цркве, ова организација је вршила јак утицај својим „беседама“, разним свечаним прославама и добротворним приредбама, окупљајући усељенике разних народности и конфесија. Од осталих верских организација знатан утицај на америчке, па и југословенске усељенике, имали су батисти, нарочито међу западно европским усељеницима.³⁵

Као културно-просветни центри, знатнулогу у животу европских усељеника имале су читаонице у америчким предграђима, које су највише окупљале фабричке раднике усељенике и незапослене раднике, као најбројније читаоце, „туробних лица, жртве привредне кризе“, где су зими свраћали више ради грејања него ради читања. Једну такву градску читаоницу помиње Пупин, са доста детаља на почетку свог усељеничког живота, у четврти „Купер Јунијон“ у Дилаверу.³⁶

Најмучнији утисак на југословенске усељенике чинили су сиротињски станови и радничка склоништа „по мрачним подручјима, подземним просторијама“ градских периферија и предграђа, у којима су једино налазили смештај по нижој цени. Особити утисак чинила је на њега и његове земљаке америчка урбана архитектура, с великим авенијама, у којима је струјала и кључала сва градска трговина, док је остали део града живео изван трговачког метежа, животом тишине велелепних здања која су га подсећала на „читав низ манастира“ у старом завичају. У граду Принстону, у Насау Холу, на универзитету, Пупину је пружена прилика, са неколицином младића усељеника „да уче и постану људи од науке“ и да достигну оне висине америчке науке до којих су пре њих стигли Американци Х. Ф. Осфорн, Вилсон и други.³⁷ Градска средина је прихватила највећи део усељеника у предграђима великих фабричких центара широм Америке, као физичку радну снагу или као пољопривреднике и занатлије стручњаке тада развијених врста занатске и фабрике производње.

Брзи токови америчке техничке револуције и укључивање масе усељеника у индустријску производњу, убрзали су процес „американизације“ европских и југословенских усељеника. Нагла производња универзалних пољопривредних стројева отворила је широке перспективе америчке пољопривреде, што је омогућило у то време и стицање великог богатства на пољопривредном и индустријском тржишту у САД и у свету.⁴³ То је посебно убрзало процес американизације код европских и наших усељеника ратара, фармерских радника, који су успостављањем веза са старим завичајем међу првима постали активни посредници и носиоци процеса механизације у пољопривреди свог завичаја,

35 Исто, 68, 69.

36 Исто, 69.

37 Исто, 74.

а као „Американци“ повратници постајали су и значајан фактор у американизацији у својој завичајној средини.

V

У својим узгредним разматрањима неких детаља у вези са успостављањем првих контаката америчких усељеника са људима у новој домовини, као и између самих усељеника, Пупин је са много интуиције уочавао оне појаве које су, у суштини, чиниле елементе етничких асимилационих процеса и акултурације усељеничког слоја на америчком тлу. Етничку и културну интеграцију нашег усељеничког елемента, уочавао је кроз елементе процеса међусобних прожимања усељеничке традиције као зачетке новог слоја у културном наслеђу Америке, последњих деценија XIX и првих деценија XX века. Упоређујући менталитет и духовна обележја масе усељеника с којом су се у Америку досељавали наши исељеници, Пупин је запажао да су они, у поређењу с људима из наших крајева, изгледали „душевно закржљали“. У првом поглављу своје књиге, под насловом *Шта сам ја донео Америци*, Пупин је дао веома инвентивне закључке да је управо традиционално културно наслеђе, које собом уноси сваки усељеник у културну ризницу нове америчке домовине, најзначајнији допринос америчког усељеништва новој домовини.

У погледу генерацијских диференцирања новијег америчког усељеничког слоја, Пупин је с много студиозности и личног усељеничког искуства, анализирао онај његов познати тип исељеника-почетника, „гринхорна“, из првог и најтежег периода усељеничког шегртовања, које се, ипак не може ни у чему предити са европским цеховским степеном шегрта. Овде почетник, у било којој врсти посла, има више права и признања, и остаће у овом степену обучавања све док се сам не осети способним за већи напор и бољу зараду, без крутих процедура еснафских европских прописа.

Пупин је запажао знатније разлике у менталитету америчких радника по разним врстама заната којима су се бавили, у поређењу са усељеницима. Према његовом закључку, у Америци, „материјалистичкој земљи, земљи косачица, жетелица и... телефонских плоча“, људи нису видели ону „лесничку страну физичких појава“, на пример у звуку и светлости као Европљани, они „нису лупали главу око тога шта је пара, него-шта та пара може да створи“ у производњи, нити су, као наши усељеници, „размишљали о прошлости“, него су „испитивали садашњост и сањали о будућности.“³⁸

У погледу диференцирања међу америчким усељеницима, Пупин је запазио да су се они међусобно могли разликовати, у погледу врсте посла који су обављали, као усељеници из разви-

јенијих и неразвијенијих европских земаља. Тако су се, на пример, југословенски исељеници у првим годинама разликовали од осталих европских усељеника по томе што су углавном чинили пољопривредну радну снагу или су се бавили сваштарским пословима, за разлику од осталих који су били индустријска радна снага и занатско-трговачки усељенички слој, не мењајући професију коју су имали у завичају. Овај моменат је углавном одређивао и способност усељеника у бржем или споријем адаптирању новој средини. Пупин је запазио да је уопште наш, и у ширем смислу словенски усељенички слој већ у првој генерацији показивао да је „добро примио американски калем“, захваљујући нарочито школовању у америчким колеџима, који су од њих врло брзо стварали „Американце“ и у понашању и у осећањима. Међу Словенцима је нарочито запазио да су родитељи усељеници „заволели домовину своје деце, Америку“, али су још увек „искрено пријањали за лепе обичаје словенске земље“. Док су њихова деца „рађе говорила енглески“, уживајући при том „у словенској музици“, коју су у родитељској кући неговали, њихови родитељи су радије у кући говорили завичајним језиком, словеначким наречјем, тако да се у њиховој средини налазило управо на „мешавину американске и словеначке културе“. О породичним празницима „цела породица је била одевена у најшареније словеначко рухо“ и уживали у словеначким јелима, али би, као супротност овоме, тада сви гости међусобно говорили само енглески ради бољег споразумевања старијих и млађих.³⁹ У многим оваквим детаљима Пупин је у основи анализирао елементе процеса „американизације“ међу појединим етничким групама југословенских усељеника, у односу на остале европске усељенике. Упоредивши себе, као представника наших усељеника, са осталим усељеницима, Пупин је дао опште карактеристике менталитета наших усељеника у процесу „американизације“, сличне менталитету старих енглеских усељеника, који су не само задржали стари говор и начин живота у свом домаћем животу него су „многе лепе ствари“, из завичаја пренели у Мериленд, нови завичај.

Пупин је, као усељеник, осећао узнемиреност због тога што су Американци или су настојали да код њега створе жељу да „постане Американац“, по томе што се веома трудио да савлада енглески језик и стекне главна знања о америчкој пољопривредној технологији и што се трудио да разуме демократски став Американаца према усељеницима. О томе Пупин пише: „Изгледало ми је мало чудновато да се један слуга вози на лепим колима са господарем. Ниједан газда у мом Идвору не би тако радио. У том погледу свидеше ми се ови дилаверски ратари са својим американским појмовима...“ Али, у другом погледу, чудило га је што су мислили да он жели „да постане Американац“. Јер, каже Пупин даље, „побегао сам из Гра-

нице, јер су господари те земље били наумили да ме помацаре; из Прага сам побегао јер су ме хтели понемчити. Побећићу и из Дилавер Ситиа, ако се од мене тражи... да на страну ба-цим своје српске појмове... мајку, родно место,... веру,... језик и свет... Ко очекује да ја напустим моје српске назоре тај тражи да напустим свој последњи дах...⁴⁰ У овом Пупиновом излагању налазимо један од примера на који се начин вршио процес американизације у једном делу југословенских усељеника, пореклом из оних крајева који тада још нису стекли слободу од аустроугарског ропства, што је код њих чак и у тубини јачало одржавање етничког и националног идентитета међу европским усељеницима.

Сличне појаве у процесу културне трансформације наших исељеника записала је у својим сећањима и Пупинова сарадница Леди Фротингхам. Она је посебно уочила мешовите бракове југословенских исељеника са Американкама, као и бракове међу југословенским исељеницима из разних крајева, на пример између Хрвата и Срба у Охају или између Словенаца и Хрвата усељеника и сл., као што је било примера у југословенској исељеничкој колонији у Охају. Ове су се промене запажале чак и у исписаним именима на фирмама радњи наших исељеника у неким градовима, на пример у Лос Анђелесу, Окланду, Сан Франциску, Денверу, као и на натписима на старом гробљу српских исељеника у неким местима.⁴¹

VI

У својим сећањима Пупин је као млад усељеник доживео Америку у два вида: с једне стране, као земљу великих нада и могућности, „изузетно јединствену земљу“, у којој „сваки човек има могућности да се развије до највећег степена, само ако у себи има материјала, интелигенцију и издржљивост“, јер, она је за њега била „земља правде, једнакости“, која сваком пружа могућност да избије на површину... Овде вас свет цени по ономе шта сте... Препреке за успех не постоје“. С друге стране, вређало га је и забрањавало оно тада упадљиво готово презриво одсуство сваког интересовања Американца за земље и народе изван њиховог континента. Пупин даје критичку оцену нарочито оне црте менталитета Американца у којој су изражене тежње за американизацијом усељеника, уништавањем њиховог етничког и културног идентитета. То је посебно дирало у Пупинова интимна осећања као једног од многих „Срба из Аустрије“, америчких усељеника, пореклом са југоистока Европе, са специфичним етно-психичким одликама. Пупин је ове појаве тумачио, углавном, политичким односом аме-

40 Исто, 102.

40 Исто, 55.

41 Ј. Лозанић, нав. дело, 154.

ричке демократске политике према „немачком социјализму“, што се нарочито одражавало у држању Американца према западноевропским усељеницима, посебно Немцима. Ту упадљиву незаинтересованост Американца за стране земље и народе из којих је регрутован велики део радне снаге за америчку пољопривреду и индустрију почетком нашег века Пупин је схватао делом и као релативно низак ниво културе и образовања америчких маса, у односу на врло висок ниво њиховог техничког и економског напретка. По његовом схватању, због тога је и владао тако равнодушан однос према историјским и политичким збивањима у Европи у време његовог доласка у Америку, где је мало који Американца знао нешто о судбини балканских народа у доба „Источне кризе“, у којој се нашао и Пупинов завичај. Само су знали, како наводи Пупин, за две речи: „башибозук“ и „бугарски покољи“, из дневних листова и вести које су се односиле на тадашње догађаје из руско-турског рата у коме су се нашле и Србија и Црна Гора. Пупин је све ове појаве у односима Американца и европских усељеника објашњавао као последицу „политичких трвења усељеника немачких социјал-демократа, са американским занесењацима“, представницима „објаве Независности САД“, и као одраз односа Америке у политици према Русији и Пруској.⁴²

Пупинов идеалистички став према новој домовини одговарао је његовом схватању „идеализма у америчкој науци“, у чему је резонувао као европски усељеник, посебно као југословенски усељеник, са усађеним традиционалним патриотским осећањима према домовини и народу старог и новог завичаја. Критичко сагледавање и оцењивање значаја и удела америчке културе у преображају живота америчких усељеника и њеног утицаја на културни развој завичаја америчких усељеника Пупин је, као научник, много зрелије и свестраније осветљавао у својим сећањима изнетим у аутобиографији.

Леди Фротингхам пише у својим писмима да је Пупин „дубоко, до дна своје душе, одан Америци и њеном народу. Америку воли на један нарочити начин... а Србе и Србију уздиже до неба, као и све дивне особине које красе српски народ“. А затим оштроумно додаје своје запажање да Пупин уопште „веома цени... урођене особине“ свог народа, и „некако је гора“ на српску расу од које је и сам поникао...⁴³ У основи, то је оно што је Пупин од свог доласка у Америку сматрао најдрагоценијим што је он сам, као усељеник, „донео Америци“, као и сви остали усељеници који су свој део дали америчкој култури, новом завичају.

Упоредбујући све оно што је постигао у новој домовини од тренутка када је ступио на њено тле па до тренутка када се после прве деценије проведене у туђини поново нашао у родном Идвору, Пупин је, у суштини, резимирао са зналачким и

⁴² М. И. Пупин, нав. дело, 85, 93.

стручно одабраним примерима оне главне елементе културног доприноса америчког усељеништва завичајним срединама усељеника, нарочито посредством америчких усељеника-повратника, а, с друге стране, међусобне везе у економском и културном развоју Америке које стварају амерички усељеници, повезујући Америку са читавим светом. Сећајући се тренутка у коме је први пут угледао америчко копно са усељеничког брода, Пупин је записао у аутобиографији: „Када сам прилазио тој обали, моја жива машта ми је говорила да је то ивица на корицама једне велике и загонетне књиге, коју је требало да прочитам и одгонетнем... Читао сам је за девет дугих година... Враћам се да видим своју мајку, обогашен знањем и одликован академским частима, као што сам јој обећао пре девет година... Када сам пре девет година допловио у Њујоршки залив, највеће благо које сам собом носио, била је свест о најбољим традицијама моје расе... Највеће благо које сада собом носим из њујоршког залива јесте свест о традицијама моје друге отаџбине...“⁴³

Како су амерички усељеници посредно и непосредно обогаћивали културу и економски напредак свог завичаја Пупин је најбоље схватио у сопственом доживљавању контаката са својим далеким завичајем после дугих година исељеничког живота. У првом сусрету са људима из родног Идвора, после девет година живота у Америци, Пупин је дочекан речима: „Америка више није далеко... Ви сте нам ту Америку донели овамо. На мојој земљописној карти, (рекао је прота Живковић на свечаном дочеку приређеном Пупину у Панчеву), „она је била нова земља; у мом духовном земљопису, она је сада Нови свет“⁴⁴

Несумњиво, Пупинова свестрана личност не само на пољу светске науке него, посебно, у погледу општег културног уздицања наших исељеника у САД и његовог завичаја, као и у историји југословенског исељеништва у целини, представља читаву епоху. Због тога његова велика мисао и основна концепција о америчком и југословенском усељеништву заслужује да буде потпуније обухваћена и осветљена.

M. I. PUPIN'S INTEREST FOR THE PROBLEM OF AMERICAN IMMIGRATION PROCESS AND POSITION OF THE YUGOSLAV EMIGRANTS IN THE U. S. A.

Vidosava Stojančević

During the celebration of the Yugoslav emigration to the U. S. A. an International Scientific Meeting was held in 1979 dedicated to the 125th Anniversary of the birth of M. I. Pupin, of a great man of Yugoslav and world science. The Meeting initiated a series of important ques-

43 Исто, 146, 147.

44 Исто, 166.

tions in connection with the work and life of M. I. Pupin among which also appeared those related to the problem of American immigration and position of Yugoslav emigrants to the U. S. A. Therefore the author tried to elucidate the important contribution of M. I. Pupin to these problems as well as to his interest to immigration processes to America in general and especially to Yugoslav emigrant to the U. S. A. as these problems were up till now discussed in literature only in passing.

The introduction of the article refers to the personality and life of M. I. Pupin, who was a Yugoslav emigrant to the U. S. A. and who far from his original Banat homeland, lived first as a farmer and factory worker in his new homeland, but who, striving for knowledge, later, was educated at American colleges and European universities and who, finally, with his epochal discoveries, gained various very high recognitions and rewards.

In other chapters the author points out the important role of Pupin in science who, more than any other American immigrant scientist and any of his predecessors or contemporaries, linked up the research work of natural sciences with those of social sciences, especially those from the field of education and culture, social environment and society. The author points out Pupin's merits for the creation of separate divisions of anthropology and psychology with the American Academy of Science.

The last two chapters refer to the problems which occupied Pupin all his life and which were related to his activities in relation to the organization and work on the cultural transformation of Yugoslav immigrants in the U. S. A. and Canada. The author especially draws attention to Pupin's opinions and conceptions of the American, European and Yugoslav emigration processes. The author points out the essential problems which Pupin made and analysed in the three first chapters of this book »From Pasture to Scientific Expert«, which he emphasized in the titles of sections and sub-sections of his book. On the basis of authentic details and many data Pupin gave a synthetic analysis of the key-problems of Yugoslav and American immigration processes at the end of the XIXth and the beginning of the XXth centuries as one of the participants of great European emigration movements to the New World.

Pupin's considerations of causes, consequences and types of European emigration streams, way of settling, adaptation and fluctuation of American immigrants are very interesting, and especially considerations of forms of ethnic assimilation processes and symbiosis of European and Yugoslav immigration population in the American continent, as well as on contacts and mixture of civilizations of the old and new world thanks to American immigrations i. e., to European and Yugoslav emigrations.

In conclusion the author draws attention to Pupin's mansided interest for Yugoslav migrants and their devotion to the homeland. In the author's opinion Pupin's contribution to the study of American immigration and Yugoslav emigration to the U.S.A. is very important for the period in which he gave so many valuable contributions to natural sciences. In conclusion the author pleads for the need of a detailed analysis of Pupin's conceptions of American immigration and Yugoslav emigration which are a part of his rich activity and work.

Јованка СЕЧАНСКИ NOUSSAIR

ИСТОРИЈА МИГРАЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНА У АУСТРАЛИЈУ

Аустралија је огромно острво, континент Јужног Пацифика, и припада најстаријој Земљиној маси.

Географска историја Аустралије повезује се са историјом континента Гондване, који је као целина постојао још у Палеозооку. У саставу тог великог континента Гондване, улазили су и данашња Јужна Америка, Африка, Индија, Антарктик и Аустралија.

Аустралија се одвојила још у периоду Палеозоика, са места близу јужног пола, према северу, где је и данас географски лоцирана.

Површина данашњег копна обухвата 7,682.300 км². Острво Тасманија које је у саставу Аустралије има 67.800 км², копна.¹

На основу археолошких налаза сматра се да су се још у касном плеистоцену, од прилике пре 40.000 година, овде населили људи тамне коже, пореклом из Азије. Ти први Аустралијанци или Абаригинес су преци данашњих домородаца Аустралије.

Из историје насељавања Аустралије

Иако Аустралија припада најстаријој земљиној маси, њено откриће од стране Европљана долази доста касно.

До острва Нове Гвинеје и северних обала Аустралије прво су стигли Португалци и Шпанци око 1588. године. Касније њене обале су истраживали Холањани 1605/6. године, а 1770. године, енглески морепловац Џејмс Кук, детаљније истражује Аустралију и напуштајући њене воде укључује је у посед Британске круне.²

Од тада почиње интересовање европљана за насељавање тад огромног а ретко насељеног континента.

Интересовање за Аустралију и њено насељавање није престало до данашњих дана.

Идеју о слању затвореника у Нови Јужни Велс, дао је Краљ Енглеске 1787. године, а Артур Филип добија наређење да формира колонију са затвореницима.

1 Australia by, Löffler (Rose) Werner, Hutcheson group Victoria 1977. Australia, str. 33—65.

2 The Australian encyclopedia, vol. 1. 1977, str. 216—17.

Првих 17 година насељавања колоније са затвореницима, њихов број достигао је 12.290 становника. То су били ирски и шкотски политички затвореници, као и енглески преступници.

Порастом економске моћи, расла је и потреба за већим бројем радника, па је између 1835—1841. године, у Аустралију стигло већи број слободних грађана, а њихов број у том периоду достигао је 4.000 душа. Док укупан број становника колоније попео се на 116.000.

Од 1836. године, почињу и Немци да насељавају Аустралију. То су углавном били припадници лутеранске цркве из Пруске, која је тада била прогањана.³

Проналазак злата имао је огроман утицај на пораст, становништва. Тако је златна грозница допринела наглој популарности Аустралије.

У периоду од 1851—1861. године, већ почиње да се наговештава данашњи мозаик народа у Аустралији. Међутим, сада то нису више припадници искључиво англосаксонске културе, него су се овде населиле тако рећи „све културе света“, односно више, од 100 разних култура, чине данашњу нацију Аустралије. Аустралија данас има 14.000.000 становника, од чега 2.600.000 чини становништво насељено после другог светског рата.

Насељавање Јужних Словена у Аустралију (Југословени)

Долазак Јужних Словена у Аустралију може се поделити у три фазе: од 1850. године, до првог светског рата. Затим, између два светска рата, и од другог светског рата до данас.

Под појмом „Јужни Словени“ до краја првог светског рата, у Аустралији, подразумевани су данашњи становници Југославије, који су били држављани Хабсбуршке Монархије, Турског царства, Бугарске, као и становници данашње северне Грчке и Трста.

Још у време златне грознице 1851. године, било је Далматинаца, али се њихов број не зна. Највероватније је да их је било мало, неки од њих дошли су из Калифорније где су се већ опробали као копачи злата. Међу њима било је и морепловаца који су дошли у Сиднеј, Мелбурн и Брижбен.

То су углавном били мушкарци, неки од ових су се враћали кућама, док су неки остали. Они који су могли платити карту и гаранцију, својим члановима уже и шире породице, доводили су их. Док неким то никада није успело. Њихов број се увећавао, а то су досељеници из пасивних крајева Далмације, Херцеговине, Црне Горе, Македоније и Словеније.

³ Southern Europeans in Australia, Вис. а. Price, Canberra 1979, стр. 165—260.

Из статистичких података 1921. године, може се видети да је тада у западној Аустралији, на пример било 829 јужнословенских досељеника. Неки од њих су радили на фармама или су се бавили риболовом. У потрази за послом многи су дошли у централни Квинсленд, где су радили на плантажама шећерне трске и памука.⁴ У Јужном Квинсленду и то у околини Сантропеа бавили су се воћарством. Пошто у Аустралији у то време није била развијена индустрија као данас, нестабилност у запослењу приморала их је на стална кретања у потрази за зарадом. Тако су појединци почели да се баве и пословима које традицијски нису познавали (нпр. подизали су плантаже шећерне трске и банана пошто им гајење дувана није успело).

У Северном делу Новог Јужног Велса, око Лизмора и Мулмбимби, радили су на рашчишћавању шуме, затим као предузимачи послова и зидари. Даљим економским развојем Аустралије пружила им се могућност да се запосле у рудницима Новог Јужног Велса, у Боркен Хилу и Калгурлин. У рудницима су се могли запослити и неквалификовани радници, па су се они прихватили и најтежих послова које други нису хтели да раде. Пошто су радили под врло тешким условима, мали број доживео је дубоку старост.⁵

Јужно Словенске народе као и друге неаустралијског порекла, нису заобишле тешкоће и грубости са којима су се сусретали у новој земљи. Језик је био први и највећи проблем. Нова култура и нови закони доводили су их често у незавидан положај. Суђено им је, а да нису ни разумели зашто. Лечени су, а нису знали од чега. Државних преводилаца није било а ни раднички синдикати у то време нису штитили њихова права. Доста је било неписмених и свако је могао да их експлоатише, а они су морали пристати на све само да би одржали голи живот.

Два тешка инцидента која су се десила у два различита временска раздобља, добар су пример кроз какве су све тешкоће пролазили и то најчешће недужни. Али, посматрајући време у коме су се десили, види се, да су у оба ова периода, економски или ратни услови били веома тешки. Што значи, да увек кад је земља у тешкоћама, мањине су подложне репресалијама.

Нетрпељивост између Аустралијанаца и јужно Европљана, створена је још 1894. године, после открића злата. Јужни Словени из средње Далмације, затим Италијани и Грци населили су се у Балдеру и Калгорлију (западна Аустралија) радили су као рудари. Неколико Далматинаца и Италијана отворили су овде хотеле и клубове.

4 Australia and Immigration 1788 — 1978 government publishing service, Canberra 1978, str. 15.

5 Isto.

Ускоро су се Аустралијанци почели бунити против ових Европљана са југа, јер су они пристајали да раде и под врло тешким условима, и то за знатно мању надницу. Такође су се бунили и због њихових лоших хигијенских навика, као и њихове непажљивости при руковању са динамитом приликом рада у руднику, а већина овога је проистицала из незнања.⁶

Први штрајк рудара у руднику злата, био је 1916. године, када су рудари захтевали од владе да одпусти непријатеље савезника. Нетрпељивост је била анти-Хабзбурговска. Далматинци су тада били поданици Аустроугарске, против које се Аустралија борила у првом светском рату. Иако је аустралијска влада званично била против таквих мера, многе компаније су се покориле захтевима синдиката. Ово је довело у веома тешку ситуацију многе Далматинце и њихове породице. Да би преживели те тешке дане, помогли су им њихови пријатељи сународници, који су радили на другим пословима.

После свршетка првог светског рата, повратком војника, поново је завладала нетрпељивост. Августа 1918. године, аустралијски војници повратници тражили су депортацију свих Јужних Словена, Италијана и Грка. Неки од њих су преплашени побегли у шуму, а њихови домови, клубови и радње били су опљачкани и уништени. Та нетрпељивост је дуго трајала иако се влада није покорила захтевима војника повратника, стала је на страну досељеника да би их заштитила.

Али, отпор у свести људи дуго се није могао избрисати. Јануара 1934. године, на истом месту дошло је до још већег инцидента у коме су јужни Европљани били поново нападнути. Инцидент се догодио у једном италијанском хотелу, када је један Аустралијанац одбио да плати своје пиће, због чега га је келнер избацио напоље. Дошло је до туче, у којој је Аустралијанац теже повређен и од задобијених рана умро. Италијану је иако у самоодбрани суђено због ове смрти па је и осуђен за убиство.

Исте вечери, после смрти повређеног, група наоружаних аустралијских радника-рудара, кренула је у освету. Том приликом су попаљени клубови Југословена, Италијана и Грка, а њихове радње и домови опљачкани и попаљени. У овом немилном инциденту било је и мртвих.⁷

Међутим, и поред јасно испољене нетрпељивости, наши људи су и даље долазили и насељавали се у Аустралији.

Миграције после другог светског рата

После другог светског рата повећала су се насељавања Југословена у Аустралију:

⁶ Southern europeans in Australia, by c. a. Price, Canberra 1979, str. 278.

⁷ Isto.

1947 —	5.866
1954 —	22.856
1961 —	49.776
1966 —	71.277
1971 —	129.816
1974 —	165.860 ⁸

Како статистички подаци Аустралије не региструју број по народности, него по Земљи држави доласка, тешко је рећи тачно какав је национални састав досељених Југословена. Но, по неким незваничним изворима, тврди се да је тај састав од прилике следећи: Хрвата — 55.000, Македонаца — 45.000, Срба — 40.000 и Словенаца — 25.000.

Југославија је после рата пролазила кроз тешке економске прилике. Земља је била разрушена и опустошена ратом. Требало је доста напора и пожртвовања да се обнови и стабилизује. И до 1960. године, многи Југословени су прелазили границе, као туристи или илегално, одлазили у Аустрију и Италију, где су се пријављивали прихватилиштима за избеглице и ту се декларисали, као политичке избеглице. То је био једини начин да буду, примљени у та прихватилишта и касније расподељени за одлазак у Аустралију или друге Земље.

Године 1965 — 1975 био је велики индустријски процват у Аустралији, када је индустрија тражила радну снагу да би удвостручила производњу. Слабо насељена Аустралија није могла да задовољи потражњу индустрије. Поред већ традиционалног снабдевања радном снагом из Енглеске, тада су потражили и раднике из медитеранске зоне, у чије границе улази и Југославија.

Привредна реформа која се спроводила у Југославији 1965. године, довела је и до вишка радне снаге у земљи, као и непопуларно и нерентабилно бављење пољопривредом. Тада Југославија склапа уговоре са Земљама Западне Европе, о запошљавању радника на одређено време и привремени боравак.

Аустралијска влада и њено министарство за уселење, успоставља своју канцеларију у Аустријској амбасади у Београду већ 1966. године. Циљ им је био да врше пријем и селекцију радне снаге за Аустралију. Године 1970. сачињен је споразум између владе Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и владе комонвелта Аустралије, о боравку и запослењу Југословена у Аустралији. Овај споразум је потписан 12. фебруара 1970. године, а ратификован 20. априла исте године, и ступио на снагу 20. маја 1970. године. Њиме се регулишу права радника и њихових породица, која се не могу разликовати од права радника рођених у Аустралији.

⁸ Australia 2000 the ethnic impakt, edited by, M. Bowen, university of N. England, armidale 1977, str. 188.

Структура ове последње и највеће групе Југословена која је организовано дошла у Аустралију, разликује се од ранијих досељеника. Прво што пада у очи, а то је да то нису више само досељеници из већ познатих миграционих крајева у Југославији, из којих се већ деценијама одлазило на рад. Сада их има и из Србије и то из околине Пожаревца, Чачка, Ваљева, Врњачке Бање, затим из Војводине, Баната, Бачке, истина њих је нешто мање и то су углавном они који су овде досељени.

Године, 1970. у западној Европи почиње да опада економска моћ, а самим тим смањује се потреба за радницима на привременом раду. Тако су многи Југословени који су тамо већ били на привременом раду сада ишли за Аустралију. Тај број износи 40% од укупног броја оних који су стигли у то време.⁹

Пошто је ова миграција стигла под веома различитим условима, разумљиво је да ни ова није била ланчана као ни претходна. То значи нису сви долазили са члановима уже или шире породице, као што су то чинили Грци и Италијани. Ипак се код неких Југословена запажа ланчана миграција, на пример код оних са острва Хвара, Брача, Корчуле и Виса. Такође се запажа систем ланчане миграције из околине Битоља, као и код Међумураца. Ова појединачна миграција имала је и негативне последице: настао је неизбалансиран однос у броју мушкараца и жена (дошло је много више мушкараца него жена). Зато им је живот био много тежи, јер, су сав терет и проблеме морали сами, да носе. Нису имали породицу да поделе са њом тежове и да дају једни другима подршку. Ово се нарочито одразило на ментално здравље тих људи. Тако је од укупног броја примљених у психијатријске центре у Новом Јужном Велсу у 1972—73. години, Југословена је било са дијагнозом душевно поремећен 62,4% а дијагнозом шизофреније 51,8%.

Иако се ова миграција по много чему разликује, јер је већ на почетку била у бољем положају него оне раније, ипак је нису могле заобићи исти или слични проблеми за све миграције. То су проблеми хумане природе, проблеми прилагођавања.

И овог пута је такође највећи број дошао директно са села, и то неквалификована радна снага, као што нам то показују следећи статистички подаци.

Југословени само мушкарци:

1949 — 51

1967 — 68

1971 — 72 — 73

са професијом: 4,5%

квалификовани: 29%

полуквалификовани: 18%

неквалификовани: 47,7%¹⁰

⁹ Ethnic background Paper, Canberra 1978, str. 15—19.

¹⁰ Community relations commission, mental health among minority ethnic groups, London 1975.

Мада је највећи број отишао са села, нико није хтео да ради на фарми. Већина се запошљавала по фабрикама и насељавала се у урбаној средини.

Свакако треба поменути чињеницу да је за досељенике у Аустралији дошло до промена на боље. На пример: национално здравствено осигурање, гарантовани минимални доходак, новчана накнада у случају незапослености, право на пензије, старачке и то свих лица која су провела у Аустралији 10 година и право да је могу пренети ван граница Аустралије.

Уведене су двојезичне службе на многим радним местима. При министарству за имиграцију и етничка питања отворена је нова служба за рад са досељеницима. Отворене су службе преводилаца по болницама и судовима. Посебно је значајно што је донет Закон против дискриминације, са специјалном службом за међуљудске односе. Дошло је и до развоја новог концепта у Аустралији. А то је концепт о развоју Аустралије као мултикултурног друштва. То значи да треба да дође до развоја свих језика и култура који живе у Аустралији (огроман допринос овом концепту дао је госп. А. Ј. GRASSBY, специјални саветник службе за међуљудске односе).

Веома је тешко разумети комплекс пресељења у нову средину и нову културу ако се не уђе у психолошки процес који прати читав његов развој. Велике су промене које се дешавају у животу породице и њеној улози. Веома је велики губитак који, у хуманом погледу, плаћа личност траумама кроз које пролази због економског добитка, приликом миграција.

Док су живели у „старом крају“, у свом селу, сви су знали своје улоге у породици и у односу на ширу родбину и на село. Сада је дошло до промена и конфузија, а самим тим до незадовољства и несигурности. Овде им се мењао статус и улоге и то сваког члана породице, чега су се раније неприкосновено придржавали. Да би у новој средини обезбедили наставак породичног живота, најпре почињу са обезбеђењем материјалне сигурности. Јавља се реадптирање улога у породици. Веома је важно да се успостави мрежа пријатељства-комуникације са другима из исте културе. Зато су груписања имала важну улогу да би се могло видети да су се они који су раније стигли одржали, „успели“ и у материјалном и у породичном животу. Такав је модел важан фактор да би и новодошли добили снаге и поверовали да ће и они створити и одржати породични живот. Успех у многоме зависи од личне снаге и адаптивне моћи појединца. У новој средини, често и појединац и породица пролазе кроз културни шок, губитак сигурности, па и идентитета.

ОТАЦ: Често ради у две смене да би што пре исплатио дугове за кућу и покућство. После извесног времена удаљи се од породице, а деца га „не познају“. Он је преморен од буке и напора који чини да схвати неразумљиви језик. Он не при-

међује да га после кратког времена ни његова деца не разумеју јер сада она говоре енглески, а не матерњи језик. На послу не може да се потврђује јер не може да изрази оно што зна и уме. Он све чешће зависи на помоћи свог детета, у вези превода, али дете зна само основне појмове матерњег језика и има веома оскудан речник. Он осећа како губи свој ауторитет као отац и вођа у породици. Све више почиње да идеализује прошлост и све чешће преиспитује цену миграције. Његов традицијски живот његова деца све мање разумеју, па им те вредности не значе колико значе њему.

ЖЕНА И МАЈКА: Жена пролази још кроз теже промене у улози и губитку статуса. Од ње се захтева да ради тежак рад по сменама, да води домаћинство и брине о деци и, поред тога, да буде покорна супруга која одржава традицијску културу порекла. Радом се исцрпљује и постаје нервозна, у кући и на послу мало ко има разумевања за њу.

Усамљена и изолована, она често нема овде мајку, сестру или тетку да би је подржале и разумеле њене проблеме. Деца се осећају супериорна над њом јер не говори енглески, а и облачи се „примитивно“, носи црнину за неким из „старог краја“, а то се у Аустралији не носи. Деца се стиде тога. Не може да комуницира са ћерком која не прихвата њене „примитивне традицијске савете“. Муж је све агресивнији и виче на њу, па је и туче. Она види да Аустралијанка која с њом ради нема таквих проблема, а и да Аустралијанка има више личне слободе. Кад и сама покуша да се бори за своју личност, њена ситуација се погоршава и често долази до развода. То, међутим није решење. Она је већ била усамљена, да би сада била још усамљенија. Често је разочарана јер није нашла разумевања ни од мужа ни од деце, а најчешће није ни учествовала у доношењу одлуке за миграцију.

ДЕЦА: Често се деци понавља да „слушају“ јер су родитељи због њих дошли. Тај притисак их оптерећује и она негодују због тога. Њихов свет је свет два језика, две културе и двеју вредности. Једна у кући традицијска коју њихови родитељи одржавају, а друга је ван куће и у школи. Друштво и школа не познају њихове традицијске вредности а родитељи не познају нове. И тако су у конфликту, и то преко деце. Зато деца веома брзо науче, да живе два света и труде се да бар унеколико оба задовоље, мада у суштини не разумеју ни један и зато често стварају нов свој свет и своје вредности. Не могу потпуно да се идентификују ни са једним од тих култура. Резултат тога је осећање губитка идентитета. Често се повлаче у себе или су агресивна, јер мало ко разуме њихов свет конфузије. На пример: родитељи глорификују стару постојбину, а школа и друштво истиче само нове вредности. Често се питају због чега не постоји толерантност и уважавање вредности и једне и друге културе. Око 18. па до 25. године,

јавља се код многих потреба за упознавањем својих корена. У то време најчешће многи одлазе на пут у посету „старом крају“ да би га упознали.

То ходочашће старом крају веома је важан моменат за целу породицу. Углавном се све породице бар једном одлучују на такав поход. Иако је то велики материјални издатак, ипак сви одлазе на тај „ритуал“, који их поново зближава и отвара пут ка бољем разумевању и у породици, а и уопште.

Навике и обичаји Југословена које су пренели у Аустралију

Као што је већ речено, већина Југословена дошла је у Аустралију са села, где се још увек одржала традицијска култура. Стога је разумљиво што су је пренели и у мањој или већој мери оживели је и у новој средини. Наравно она је претрпела промене, с обзиром на то да су се морали прилагодити урбаном животу. Иако се стиче утисак да им сада у тој новој средини она више значи и да им је потребнија. У њој они виде свој идентитет а тада се осећају сигурнијим.

Неким традицијским обредима придаје се изузетан значај, на пример, крштењу детета, венчању и погребу. У ту сврху закупују велике сале да би могли угостити стотине званица. Многи се за те прилике облаче у дуге модерне хаљине, али када фрула и народни оркестар засвирају коло, или полку, сви играју и, у том ритму осете себе.

Иако се приликом крштења поштују стари обичаји, ипак су честа англосаксонска имена. Божић и славске празнике празнују веома богато. Тада се међусобно посећују, а славље може потрајати и више дана.

Ускрс такође славе. По ритуалном фарбању јаја постали су атрактивни аустралијској деци, која не знају за те обичаје.

За дан Републике, 29. новембра на хиљаде се окупи заједно да прославе празник.

Каткада има конфузије па и немилих сцена због неразумевања обичаја, како код Југословена тако и код Аустралијанаца. На пример, група младића који су живели недалеко једни од других, састајали су се после посла и стајали на улици испред куће. Кад прође нека девојка они би је „мангупски“ задиркивали, али не злонамерно. То је изазвало негодовање Аустралијанаца па су се жалили општини. А они, нису ништа друго чинили него што су то чинило у њиховом селу и тада их нису сматрали кривцима јавног реда.

У школи сматрају да су деца Југословена размажена и несамостална у односу на аустралијску децу. Могли бисмо дати још много појединости и навести примере због којих су долазили у сукобе изазване неразумевањем са обе стране.

Физички и психички дух заједнице

Заједница посматрајући демографски, можемо видети да су се Југословени концентрисали у високо урбана градска предграђа, уз жељезничку мрежу у индустријској зони. Та места су раније заузимали припадници аустралијске радничке класе, који су сада продали своје куће и отишли у нове делове града, где су куповали модерније грађевине. Југословени најчешће проведу првих пет до десет година у тим кућама, које су, у ствари испод аустралијског стандарда, али су почетна степеница ка „бољем“. То су најчешће трошне мале „терасе“ кућице енглеског колонијалног типа. Они те кућице преуређују и дограђују да би им дали и личну црту. Дозиђују „лушнице за сушење меса“, — „оставе“ у којима остављају вино и ракију које сами праве. Веома је уобичајено да такве кућице купују у заједници по две или три породице. То могу бити два брата или пријатељи. Тако се у једној кући нађе по два домаћинства.

Такав начин организације домаћег живота изазива понекад подозрење од стране Аустралијанаца, пошто код њих то није обичај.

Пријатељ или познаник обавести другог о продаји куће у свом „комшилук“ и тако се ствара групација заједнице и „Комшилук“ који је типичан пример њихове традицијске културе и има важну улогу у њиховом животу. Тако на пример, у Сиднејском предграђу Њутаун, где је концентрисано око 5.000 Југословена. Ту се налази „центар“ са продавницама хране и друге робе. Ту се могу видети разни натписи који говоре да су југословенског порекла, као што су: „апотека“, „Мештеровић“, кафана „Дунав“, „Шумадија“ и друге. Туристичка агенција „Јадран“, буреқцинице, месарнице у којима нуде прасетину која се иначе у Аустралији не једе. Ту има адвокатских канцеларија и лекарских ординација чији су власници Југословени. Затим ту су и књижаре, продавнице новина које сами издају, а које се могу купити у свим продавницама у том предграђу. Ту се налазе и цркве, затим разна удружења као на пример: Југословенско Аустралијско удружење и Центар за информације и социјални рад, затим друга културна и спортска друштва. Затим веома важна установа Југословенска етничка школа као и школа Југословенског фолклора за децу. У школи се негују сви језици југословенских народа, као и све игре југословенских народа. Као што се види, овакве заједнице имају одлике Југославије у малом. Таквих је много. Неки такве заједнице сматрају „културним гетом“. То по мом мишљењу су „културни гето“ само утолико што су удаљене од матичне културе. Такве заједнице имају веома важну функцију са социо-психолошког становништва. Пружају осећање сигурности. То су у ствари, терапеутска места за лечење ме-

ланхолије и носталгије која је веома изражена. Ту они чувају свој језик, а на улици се сретају и много тога их подсећа на стари крај. У њиховим кућама може се наћи много предмета које су понели са собом.

Понека од кућа је прави мали музеј народних умотворина. Тако се могу видети ћилими, народне ношње, чутуре, гусле, фруле, бућкало, иконе и много других предмета који их подсећају на прошлост. У једној кући, у дневној соби, на зиду је слика Св. Бурђа и друга Тита. На моје питање где је купио тако лепе слике, домаћин је одговорио: „Знате ја сам Србин, Југословен и партизан. Све ми то значи много и не могу ничег да се одрекнем у мојој кући ја сам газда, славим и волим када ја хоћу“.

У време стварања новог језика друштвене заједнице, религија почиње бити важна исто толико колико и породица. Међутим, религија је била мање важна и у процесу миграције код нас, него породица, или норме и друштвене вредности села.

Све ове институције које су наши исељеници сами формирали, имају важну улогу у животу исељеника. Оне помажу првој и другој генерацији да се лакше снабе и безбедније подносе нову средину.

Улога етничких школа

Оснивање етничких школа од стране самог народа, а за потребе одржавања и продужења језика а самим тим и идентитета, демонстрира потребу и жељу народа за самоодржавањем. Брига о језику у новој средини не припада искључиво новијој миграцији, она од увек постоји, а и одржава се кроз разне форме. Некада часове матерњег језика организују разни клубови као и црквене општине. Оно што је карактеристично за новију миграцију, њихова жеља да организују „праве“ школе, које би добиле и друштвени статус и углед. Значи да су тежили подизању угледа свог језика и културе у новој средини, на равноправан ниво са Англо-аустралијском културом.

Такав однос према свом језику запазила је и аустралијска влада, и академски кругови, који су им дали пуну подршку. Једни од тих били су и dr. T. M. Bowen, као и dr. T. T. Smoliez.

Како те школе раде суботом, тај фактор је природно створио „сеоски центар“. Док чекају децу да изађу из школе, родитељи се окупе у школском дворишту и размене новости, информације и зближавају се, нађу нове пријатеље из истог краја.

LITERATURA

- 1 Southern europeans in Australia, c. a. Price, Canberra 1979.
- 2 Australia, Löffler (rose) Warner, Victoria 1977.
- 3 Mosaic or Melting Pot, Cultural evolution in Australia, Sydney-Melbourne 1979.
- 4 Australia 2000: the ethnic impact, Armidal 1976.
- 5 1788 — 1978 Australia and Immigration, Canberra 1978.
- 6 Australi's Immigration Policy, Adelaide 1972.
- 7 Participation, the ethnic affair commission of New South Wales Sydney 1978.
- 8 Assimilation in American life, Milton M. Gordon, New York 1964.
- 9 Pod australijskim nebom, L. Marković, Zagreb 1979.
- 10 Alternatives of ethnicity, William W. Bostock, Hobart 1977.
- 11 U traganju za identitetom, S. Majstorović, Prosveta 1979.
- 12 The rise of the unmeltable ethnics, N. Novak, New York 1973.
- 13 New faces, A. Stoller, Canberra 1966.
- 14 The method and statistics of southern europeans in Australia c. a. Price, Canberra 1963.

MIGRATION OF YUGOSLAV POPULATION TO AUSTRALIA

Jovanka Sečanski Noussair

At the beginning of the XIXth century the first white Europeans came to Australia. These were the first pioneers of Irish, Scottish and English origin. In 1850 during the »Gold Fever« a small number of South Slavs came to Australia. The South Slavs came to Australia in three waves: from 1850 to the First World War; between the two world wars, and after the Second World War to the present day.

The first South-Slav immigrants were navigators, among whom there were some shipwreck victims who settled in Sidney, Brisbane and Melbourne. On the basis of statistical data of 1921 it can be seen that there were 829 South-Slav immigrants in West Australia. Some of them worked as farmers or were fishermen. Before the Second World War they had a very hard life.

After the Second World War the immigration of the Yugoslav population to Australia increased. Approximately 300 000 to 500 000 Yugoslavs now live in Australia. As an ethnic group they held the third place in the number of people. The immigration was mostly individual. However, those from the islands, Macedonia and Medjmurje came in streams. Life without family left some traces on the mental health of these people. Most of them came from various Yugoslav villages. In the recent years many things changed for the better for Yugoslav immigrants in Australia. Formation of a multicultural society is accepted. Requirements of the Yugoslav immigrants for support and help for the maintenance and continuation of their ethnic identity in Australia are quite justified.

Among the Yugoslav immigrants in Australia many changes related to the status and role of each family member are visible (loss of father's authority, loneliness of the wife or mother, life of children in the two worlds). The Yugoslav immigrants attach importance to their tradition, to some of their rituals and customs. They live usually their first years in Australia in highly urbanized city suburbs, in houses of English colonial style. The houses are furnished and equipped in their special way. An important role in their lives is played by their own schools, associations and church. These institutions help them to bear the process of acculturation in a more human way.

НИНА СЕФЕРОВИЋ

КОЛОНИЈА ХЕРЦЕГОВАЧКИХ МУСЛИМАНА У
КАЈЗЕРИЈУ У ПАЛЕСТИНИ

После аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године, једна група херцеговачких Муслимана иселила се у Турску Царевину. Тадашње отоманске власти населиле су ову групу у блискоисточној провинцији, у месту Кајзерију, на палестинској обали Средоземног мора.

У овом раду биће посебно посматрано исељавање ове групе херцеговачких Муслимана, стварање њихове колоније у Палестини, као и начин адаптације и чувања етничког идентитета у новој средини.

Подаци који се у овом раду износе претежно су резултат разговора који су вођени у периоду од 1977. до 1979. године у Аману, Бејруту, Дамаску, Београду, Сарајеву и Мостару са личностима чији су се преци или родитељи иселили из Херцеговине и населили у Кајзерију, а они се родили у новој средини и до почетка израелско-арапског рата (1948—1949) живели у Палестини. Међу њима има жена које су рођене у Југославији, између два светска рата, удале се за потомке ових исељеника, из породица некадашњих својих првих суседа; неки су из породица које су се иселиле, па се, убрзо затим или доцније, вратиле. Међу онима са којима је разговарано има и оних чији су се најближи рођаци иселили, али нису прекинули везу са родбином у „старој домовини“, као и са појединим научницима, историчарима, социолозима, економистима итд., међу којима је било и јудаиста, са Блиског истока и из наше земље, који су, поред осталог, проучавали насељавања тих крајева у време Отоманске Империје и касније. Корисне податке пружили су и поједини дипломатски, трговински и други представници СФРЈ који су у Израелу или у том делу Блиског истока службовали више година па су лично упознали потомке ових наших исељеника из Херцеговине, њихову историју и судбину.*

* Међу потомцима ових исељеника најисцрпније податке су дали: Abdurrahman Ali Bushnaq, пословни човек из Амана; Abdullah Bushnaq, пензионер из Амана; Selma Bushnaq рођ. Бркић, пре другог светског рата удата за Abdullaha Bushnaqa, домаћица; Amina Bushnaq, домаћица из Бејрута; Lamya El Khalil рођ. Bushnaq, власница оранжериија на југу Либана, Бејрут; др Сулејман Катхуда, пензионисани лекар из Амана, данас живи у Мостару; Умица Катхуда рођ. Бишић, уда-та крајем тридесетих година за др Сулејмана Катхуду; инж. Самир Катхуда, њихов син, живи у Југославији, као и Аиша Цабић, домаћица из Мостара; Мухамед Мујић, службеник из Мостара; Нарциса

1. *Неколико важнијих разлога за исељавање из Босне и Херцеговине после 1878. године*

Опадање војне и политичке моћи Отоманске Империје повлачило је за собом смањивање територије царства, као и повлачење турског и домаћег исламизираниог становништва у оне области империје које су још увек биле под врховном влашћу турског султана.¹ И са Балканског полуострва, као и из осталих турских провинција, са сваком епизодом турског узмицања, кретали су се таласи повлачења муслиманског становништва.² Овај миграциони талас који је познат под називом „мухацирске сеобе“³ непрекидно је текао за све време турског повлачења.⁴

Муџић, домаћинца из Мостара; Ибрахим Биџић, службеник из Сарајева; Цемал Драче, пензионер из Београда, који међу исељеницима имају своје ближе или даље рођаке. Међу научницима и публицистима највише података су пружили Josephu Sfeir из Бејрута и Eugen Werber, јудаиста из Београда. Корисне податке су такође пружили: Разија Брџић, која је са својим супругом, трговинским представником СФРЈ, провела више година на Блиском истоку, где је упознала више породица ових наших исељеника, као и Митхад Муратбеговић, дипломатски представник СФРЈ и његова супруга Разија; Мехо Рајковић и његова супруга Бахра, као и Нусрет и Емилија Сеферовић. Др Мухамед Уставдић, сада лекар у Сребрнику (крај Тузле), који је више година провео као лекар у болницама Палестинског ослободилачког покрета, где је међу пацијентима имао и потомака ових наших исељеника и њихових суседа — Арапа, и од једних и од других чуо је и сазнао много појединости о историји, животу и судбини колоније херцеговачких Муслимана у Кајзерју у Палестини.

- 1 S. Cerić, *Muslimani srpskohrvatskog jezika*, Sarajevo 1968, 114; Д. Е. Еремеев, *Этногенез Турок*, Москва 1971, 171; В. Радовановић, *Општа антропогеографија*, 1, Београд 1959, 174; L. Trnje-gorski, *Jugoslovenske manjine u inostranstvu*, Beograd 1938, 135.
- 2 В. Радовановић, н. д., 174—175; S. Cerić, н. д., 115; L. Trnje-gorski, н. д., 135; Група аутора, *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку* (у даљем тексту: *Буне и устанци*), Београд 1952, 16; X. de Planhol, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Paris 1968, 258; К. Н. Карпат, *Turkey's politics*, Princeton, New Jersey, 1959, 94; Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд 1966, 141—142; М. В. Лутовац, *Миграциони процеси становништва Југославије*, у „Цвијићев зборник“, У част стогодишњице његовог рођења, САНУ, Одељење природно-математичких наука, Београд 1968, 190—191; Испн, Поговор (у даљем тексту: *Поговор*), Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд 1966, 569.
- 3 Ј. Цвијић, н. д., 142; А. Наметаk, *Narodni osećaji bosansko-hercegovačkih muslimana iseljenih u Tursku* (у даљем тексту: *Narodni osećaji*, »Napredak«, Sarajevo, 3—4, 1933, 41; али и „мухацирским покретом“ (Упоредити: Ј. Цвијић, *О исељавању босанских мухамеданаца*, Цвијићева књига, Београд 1927, 84 (и „мухацирством“) упоредити: Ч. Митровић, *Наши муслимани*, Београд 1926, 48 (или, пак, „хидретом“) (Упоредити: А. Наметаk, *Narodni osećaji*, 41).
- 4 X. de Planhol, н. д., 258.

Повлачења босанско-херцеговачког муслиманског становништва у Турску било је и у периоду турске владавине у овим крајевима наше земље. Та су исељавања имала превасходно индивидуални карактер.⁵ Исељавања у Турску после аустроугарске окупације Босне и Херцеговине обухватала су доста велики број босанско-херцеговачког муслиманског становништва.⁶ Народ овог иначе типично емиграционог подручја⁷, незадовољан општом ситуацијом, тешким и неизвесним животним приликама, не налазећи друго излаза, тражио је спас у исељавању.⁸ Из Босне и Херцеговине исељавали су се Срби, Муслимани, Хрвати, Јевреји⁹, али је велики број исељеника Муслимана стално знатно превазилазио број исељеника осталих вероисповести.¹⁰ И мада су за време аустроугарске владавине Босном и Херцеговином сеобе муслиманског становништва стално на „дневном реду“, запажено је да су најживље биле у доба појединих догађа-

5 F.—M. Vejsović, *Stampa o iseljavanju muslimana u periodu austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine*, »Bosna i Hercegovina. Iseljenički almanah«, Sarajevo 1970, 108.

6 Исто, 108; X. de Planhol, н. д., 257; L. Trnjegorski, н. д., 135.

7 E. Sijerčić, *Migracije stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1976, 19.

8 О разлозима исељавања босанско-херцеговачких Муслимана за време аустроугарске окупације Босне и Херцеговине погледати код: G. Gravier, *Емиграција муслимана из Босне и Херцеговине*, „Преглед“, 15. јануара 1911, Сарајево, 476—479; М. С. Филиповић, *Бошњаци у околини Скопља*, „Преглед“, окт.—нов., Сарајево 1931, 262; E. Bulbulović, *Nekoliko fragmenata iz naše bliske prošlosti*, »Jugoslovenski list«, Sarajevo, 1. I. 1941, 11; V. Bogićević, *Емиграција муслимана Босне и Херцеговине у Турску у доба аустроугарске владавине 1878—1918. године*, »Historijski zbornik«, III/I—4, Zagreb 1950, 185—186; A. Balagić, *Les Musulmans yougoslaves*, Alger 1940, 132—133; J. Цвијић, *О исељавању босанских мухамеданаца*, Цвијићева књига, Београд 1927, 84, 89; Д. Лапчевић, *О нашим муслиманима*, Београд 1925, 47; F.—M. Vejsović, н. д., 108; S. Cerić, н. д., 161; Н. Капидџић, *Херцеговачки устанак 1882. године*, Сарајево 1973, 13, 67, 74; *Буне и устанци*, 29; Б. Пејановић, *Становништво Босне и Херцеговине*, САН, Посебна издања, ССХХХ, Одељење друштвених наука, Нова Серија, 12, Београд 1955, 42, 43, 44—45; A. Nametak, *Narodni osećaji*, 41; A. Апостолов, *Колонизација на мухацирите во Македонија и растројство на чифчиските односи од крајот на XIX век до 1912. година*, „Гласник на институтот на национална историја“, IV/1—2, Скопје 1960, 115; X. de Planhol, н. д., 259; F. Slipičević, *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja prvog svetskog rata (1878—1918)*, Mala historijska knjižica, 8, Povjesno društvo NR Hrvatske, Zagreb 1954, 10, 14, 18; V. Masleša, *Dela*, III, Сарајево 1956, 203; Н. Капидџић, *Bosanci i Hercegovci u Americi pred izbijanje prvog svetskog rata*, »Bosna i Hercegovina. Iseljenički almanah«, Sarajevo 1970, 181; В. Стојанчевић, *Миграције из Босне и Херцеговине у Србију изазване догађајима 1876—1878. године*, АНУ БиХ, Посебна издања, XLIII, Одељење друштвених наука, 8, Научни скуп: Отпор аустроугарској окупацији 1878. године у Босни и Херцеговини, Посебан отисак, Сарајево 1979, 287—310.

9 R. Zaplata, *Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine*, »Jugoslovenski list«, 19. V 1940, Sarajevo, 11.

10 Исто, 11.

ја током којих је у народу оживљавано или снажно ојачавано уверење о неизвесности или, чак, о безизлазности из ионако тешког положаја.¹¹ Како од 1878. до 1883. године окупационе власти нису водиле евиденцију о кретању исељеника¹², претпоставља се да је селидбени талас обухватио само један део домаћег становништва¹³, мада постоје и мишљења да се ових првих година после окупације управо иселио највећи број Муслимана.¹⁴ Нови покрет за сеобу јавио се 1881 — 1882. године после увођења новог закона за земаљску одбрану¹⁵, а потом на прелазу између два века, у време и после „Дабихевог покрета“¹⁶, као и после 1908. године, односно после анексије Босне и Херцеговине од стране Аустрије.¹⁷ По некима је управо овај исељенички талас имао најшире размере за све време владавине Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини.¹⁸ После балканских ратова 1912 — 1913. није више било већих исељавања у Турску.¹⁹ Међутим, када после 1919. године настану већа кретања становништва на целом Балканском полуострву, услед новонастале историјске и политичке ситуације²⁰, из ослобођених крајева који су ушли у новостворену државу из Југославије ће одлазити велики број Турака, а са њима и део муслиманског становништва српскохрватског језика.²¹ И после другог светског рата било је миграционих кретања нашег становништва у Турску.²²

11 V. Bogičević, н. д., 181.

12 Исто, 182.

13 R. Zaplata, н. д., 11; М. Костић, *Преглед босанско-херцеговачких мухаџира по косовском вилаету 1883. године*, „Историјски часопис“ I/1—2, Београд 1949, 252; М. Hadžijahić, *Uz prilog prof. Vojislava Bogičevića*, »Historijski zbornik«, god. III/1—4, Zagreb 1950, 191.

14 М. С. Филиповић, н. д. 262; V. Bogičević, н. д., 181.

15 М. Костић, н. д., 252.

16 F. Slipičević, н. д., 30; A. Nametak, *Narodni osećaji*, 42; E. Bulbulović, н. д., 10; A. Nametak, *Jedna anonimna propagandna pesma za iseljavanje bosanskih muslimana u Tursku* (u daljem tekstu: Anonimna pesma), »Novi Behar«, IX/20, Sarajevo, 15. 4 1936, 279.

17 E. Bulbulović, н. д., 10; М. С. Филиповић, н. д., 262; G. Gravier, н. д., 477; A. Nametak, *Anonimna pesma*, 279.

18 J. Цвијић, *О исељавању босанских мухамеданаца*, Цвијићева књига, Београд 1927, 84.

19 A. Nametak, *Narodni osećaji*, 42.

20 М. В. Лутовац, *Поговор*, 269.

21 Исто, 269; J. Трифуноски, *О мухаџирима у Кочанској котлини*, Етнолошки преглед, 3, Београд 1961, 150—151; М. Барјактаровић, *О етничкој структури Балканског полуострва*, „Цвијићев зборник“, У спомен стогодишњице његовог рођења, САНУ, Одељење природно-математичких наука, Београд 1968, 236; E. Sijerčić, н. д., 20.

22 М. Барјактаровић, *О етничким групама у Југославији*, „Народно стваралаштво—Фолклор“, VIII/29—32, Београд 1969, 362; Исто, *О етничкој структури Балканског полуострва*, „Цвијићев зборник“. У спомен стогодишњице његовог рођења, САНУ, Одељење природно-математичких наука, Београд 1968, 236; E. Мушовић, *Југословенско исељеништво у Турској*; видети: исти Зборник.

2. Исељавање из Херцеговине и турска политика насељавања мухаџира

Тако је, подстакнута аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине, и једна група од стотинак сродничких и пријатељских породица херцеговачких Муслимана, поглавито из Мостара али и из неких других места у Херцеговини (Требиње, Столац, Чапљина и др.), која је обухватала како градско тако и сеоско становништво²³, одлучила да се исели у Турску Царевину. Тадашње турске власти населиле су ову групу у блискоисточним провинцијама Турске, и у месту Кајзери²⁴, у непосредној близини Хаифе, на палестинској обали Средоземног мора, где је подигнуто насеље на месту старог археолошког локалитета Caesarea²⁵, где ће живети све до званичног проглашења државе Израел 1948. године. Тада су, силом прилика, расељени по суседним арапским земљама а њихово насеље престало је да постоји.²⁶

Мада чине значајну скупину становништва нашег порекла досељеног на Блиски исток²⁷, цео век после досељавања у овај

23 М. Hadžijahić, н. д., 191; R. Zaplata, н. д., 11; М. Костић, н. д., 252; E. Bulbulović, н. д., 10; F.—M. Vežzović, н. д., 108; G. Gravier, н. д., 479; V. Bogičević, н. д., 185—187; S. Cerić, н. д., 161; F. Slipičević, н. д., 18; W. S. Vucinich, *The Ottoman Empire*, Princeton, New Jersey 1965, 117.

24 Qaisariye је арапски облик старог римског назива Caesarea. Упоредити: s. v. »Caesarea« (270—285) у *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, I, Ed. M. Avi-Yonah, London 1975, 271.

25 Исто, 271.

26 Исто, 271.

27 У Хеџазу (области Саудијске Арабије где се налазе света места Мека и Медина), где се може наћи велики број странаца, муслимана разног порекла, који су ту остали после ходочашћа (M. Chatelus, *Stratégie pour le Moyen-Orient*, Paris 1974, 46), првих деценија XIX века је J. L. Burchardt, путујући по Арабији наишао на поједине хаџије из наших крајева, који су се, као и многи други ходочасници, стицајем разних околности овде настањивали, заснивајући нове породице и прекидајући сваку везу са родбином и пријатељима у домовини (J. L. Burchardt, *Travels in Arabia*, London 1829, reprint: Librairie du Liban, Beyrouth 1972, 14—15).

У земљама Блиског истока било је насељено, као мухаџира, нашег муслиманског становништва словенског порекла из Сандака, Косова и Метохије, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Македоније, као и из околине Ниша, Врања и Лесковца, али и Албанаца и етничких Турака избеглих у ове крајеве из истих области наше земље. Осим нашег муслиманског становништва, у блискоисточним провинцијама Турске било је и нашег православног и католичког живља. Тако је, осим хаџија муслимана, J. L. Burchardt у светим градовима Арабије сретао и поједине хришћане нашег порекла, који су на необјашњив начин залутали у овој земљи (J. L. Burchardt, н. д., 41). У време изградње Суецког канала током шесте деценије XIX века (A. Miquel, *L'Islam et sa Civilisation*, Paris 1968, 483; E. Ghersi, *L'Espansione europea ed i movimenti nazionalistici nel mondo musulmano*, Biblioteca di studi coloniali, XIII, Firenze 1943, 41, нап. 26; М. Миленковић, *Арапи између јуче и сугра*, Београд 1973—1974, 36) долази католичко становништво из Далмације и, нарочито, са острва (погловито Корчу-

део света, они готово да и не поседују ни једну јасно изражену особину²⁸ којом би се издвојили у посебну етничку скупину унутар арапске културне средине, у којој данас живе готово у потпуности претопљени.

Једино што су знали крећући на пут јесте да иду у Турску, али где ће се населити — нико није знао. Како су мухаџири били настањивани по свим турским провинцијама²⁹, тако је босанско-херцеговачких Муслимана било у областима европске али и азијске Турске.³⁰ Мада је већина била насељена у страним областима Анадолије (Мала Азија), један број Бошњака³¹ настанио се у арапским провинцијама Турске Империје³², као и ова група херцеговачких Муслимана која је упућена ка Блиском истоку.

ле), као и из Црногорског приморја, које је углавном запослено као радна снага на копању канала. После отварања Суецког канала 1869. године (А. Мiquel, н. д., 483; М. Миленковић, н. д., 36) поново се регрутује полуквалификована и висококвалификована радна снага из поменутих области, која ради на транспортним пословима. У овом периоду се у овом делу света јављају и наши људи који се баве трговином, пре свега Македонци, становништво из Далмације и Приморја, који су нарочито насељени у Александрији, Суецу и местима дуж канала. Било их је тамо још у време између два светска рата. Сви су до данас сачували успомену на своје порекло, мада су у потпуности асимиловани.

У време изградње Багдадске железнице, која почиње крајем XIX века (А. L. Tibawi, *History of Syria, including Lebanon and Palestine*, Edinburgh 1969, 185—186) и пруге Дамаск—Хепаз (А. L. Tibawi, н. д., 187—188; P. Mansfield, *The Ottoman empire and its Successors*, Edinburgh, s. a. (First published 1973), 20; P. J. André, *L'Islam et les races*, T. I, 237, T. II, 86, Paris, 1922) долази радна снага из Босне и других крајева наше земље. Изградња ове пруге привлачила је, осим радника, и друге професије: инжењере, трговце, итд. После Берлинског конгреса 1878. године, на Блиски исток долази група херцеговачких Муслимана која се настањује у Кајзерију.

Мада албанска исељавања на Блиски исток започињу пре више стотина година, њихова економска исељавања достижу врхунац после балканских ратова 1912—1913, кад се насељавају у сиријским градовима: Алепу (150 породица из Пећи и Вучитрна) и Дамаску, где се налази највећа албанска колонија на Леванту, која броји око 5000 лица. У самом граду постоји неколико квартава, док је „Албанско насеље“, које се налази у непосредној близини сиријске престонице, надалеко чувено по свом становништву. У том насељу, поред Албанаца са Косова и Метохије, има и Албанаца из Албаније. Релативно добро живе, држећи се заједно и помажући се. Албански обичаји су сасвим потиснути. Због тешког печалбарског живота трудилци су се да се што више асимилирају. У истом периоду се у Бејрут доселило неколико албанских породица из Прешева (Емисија ТВ Приштине снимљена октобра 1977. године у Сирији и Либану и емитована годину дана касније).

Током другог светског рата дошла је из Босне у Сирију и једна мања група Босанаца. Међу њима је било доста Муслимана. На Блиском истоку су се касније борили на страни савезника и истакавши се као добри војници многи су остали у сиријској, али и либанској, армији. Многи од њих и данас живе у овим двама земљама.

Кад је реч о исељавању наших Јевреја у Палестину, она су од 1878. године и током енглеског мандата била ограничена. То су, пре свега,

Како о турској политици насељавања мухаџира уопште можемо говорити са веома мало сигурности, пошто ово питање ни до данашњих дана није потпуно објашњено, можемо само на основу неких закључака и аналогијом докучити зашто је ова група херцеговачких Муслимана била упућена у блискоисточне провинције Турске.

Турске власти нису дозвољавале имигрантима да се насељавају по слободној вољи и нахођењу³³, већ су саме вршиле распоред мухаџира, водећи рачуна о мотивима етничке, стратешке и економске природе у спровођењу своје колонизационе политике.³⁴ Пре свега, реч је о унутрашњој колонизацији Турске³⁵, која је била принуђена да насељавањем мухаџира бројно увећава муслимански елемент³⁶ који је због честих ратова у прош-

била индивидуална исељавања (С. Rotem, *Historija Jevreja Jugoslavije od Jakira Eventova*, »Јеврејски алманах«, 1968—1970, Београд, 49). У току балканских ратова један део Јевреја из Македоније мигрира у Палестину. (Ж. Колонмос, *Poslovice, izreke i priče sefardskih Jevreja Makedonije*, Београд 1978, 57; Д. Алкалај, *Jugoslovenska aliја*, »Јеврејски алманах«, 1955/1956, Београд, 190 — док се непосредно након првог светског рата јављају „алије“ — Алија, алијот: покрет јевреја за насељавање Палестине. Упоредити: Е. Samuel, *The structure of society in Israel*, New York 1969, 32) из југословенских крајева, а то су биле халушке и пионирске алије појединаца и мањих група које су трајале десетак година и могле су обухватити неколико стотина омладинаца — „халуца“. Истовремено се исељава и око 1500 битољских Јевреја (Д. Алкалај, н. д., 190). Крајем 1940. и почетком 1941. године, одлази у Палестину последња организована група Хапомер Хаџаира (Јеврејска ционистичка омладина организована у покрет Хапомер Хаџаир) и, непосредно пред избијање другог светског рата, оснива кибуц Гат. Али прво масовно исељавање Јевреја из Југославије уследило је после другог светског рата, односно после 1948. године и оснивања израелске државе (Д. Перера, *Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965. godine*, »Јеврејски алманах«, 1968—1970, Београд 1970, 137) које је обухватило 8500 људи (Д. Алкалај, н. д., 191; Д. Перера, н. д., 137; »Spomenica 1919—1969«, Београд 1969, 146) који су одлазили добровољно, обухваћени националном психозом (Д. Алкалај, н. д., 191).

У данашње време су исељавања нашег становништва на Блиски исток спорадична и индивидуалног карактера.

- 28 Упоредити: М. Барјактаровић, *О етничким групама у Југославији*, „Народно стваралаштво — Фолклор“, VIII/29—32, Београд 1969, 359.
- 29 К. Н. Каргат, н. д., 94, нап. 36; X. de Planhol, н. д., 257.
- 30 Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд 1966, 142; Исти, *О исељавању босанских мухамеданаца*, Цвијићева књига, Београд 1927, 85; Е. Ћелебић, *Naši u Turskoj*, »Svijest«, Sarajevo, stud. 1935, I, 8; G. Gravier, н. д., 477.
- 31 О етнониму Бошњак видети код: Р. Vlahović, *Etnologija Jugoslavije*, Општи део, Етногенеза народа Југославије, I, Београд 1927, 193 (Ауторизована скрпита за студенте етнологије издата на Филозофском факултету у Београду).
- 32 Ч. Митриновић, н. д., 49.
- 33 G. Gravier, н. д., 480.
- 34 А. Апостолов, н. д., 116.
- 35 G. Gravier, н. д., 478; V. Bogičević, н. д., 178.
- 36 G. Gravier, н. д., 478.

лости био проређен.³⁷ И мада су мухаџири били настањивани по свим турским провинцијама, овај процес насељавања није текао равномерно.³⁸ Како је област Палестине током целог XIX века била ретко насељена³⁹, може се претпоставити да се један од разлога насељавања херцеговачких мухаџира у овој области налазио у овој чињеници. Међутим, пошто у другој половини XIX века „болесника на Босфору“ потресају последњи самртни трзаји⁴⁰ а у блискоисточним провинцијама царства долази до немира услед буђења арапског национализма и општег покрета за ослобођење од Турака⁴¹, али и до све јачег продора великих сила⁴², који започиње још средином столећа⁴³, да би се интензивирао после Берлинског конгреса⁴⁴, а који се вршио путем економске и културне пенетрације⁴⁵, може се претпоставити да је у овом делу Турског Царства, услед поменутих разлога, званична турска власт примењивала такозвану „интерполацију“, односно у овим пустим, несигурним и непријатељски расположеним граничним областима империје насељавала становништво које јој је било лојално. Тако, после 1878. године у Палестину долазе Черкези, традиционални „пси чувари“ (Chiens de garde) турског султана⁴⁶, али и муслимани из Магреба и група од стотинак муслиманских породица из Херцеговине.⁴⁷

3. Исељавање

Непосредно пред окупацију Босне и Херцеговине, представници неколико угледних мостарских породица (Ступац, Беџаџић, Хацијаџић, Ризванбеговић, Лакишић, Драче, итд.) послали су у Цариград своје представнике којима је стављено у за-

37 А. Апостолов, н. д., 130.

38 X. de Planhol, н. д., 265; о областима насељавања мухаџира уопште видети: X. de Planhol, н. д., 260—266.

39 F. Hiti, *Istorija Arapa*, Sarajevo 1967, 655; M. Syrkin, *The Palestinian refugees: Resettlement, Repatriation or Restoration?*, Israel, the Arabs & the Middle East. Ed. by Irving H. and C. Gershan, Toronto — New York — London 1972, 178.

40 W. S. Vucinich, н. д., 78—96; A. L. Tibawi, н. д., 179—206; R. F. Peters, *Histoire des Turcs*, Paris 1966, 68—91.

41 A. L. Tibawi, н. д., 152—163; E. Gherzi, н. д., 84—90; M. Миленковић, н. д., 51—55.

42 A. L. Tibawi, н. д., 172—178, 180—186; P. J. André, н. д., T. II, 236—237; P. Mansfield, н. д., 22—23; F. Hiti, н. д., 670—679; W. S. Vucinich, н. д., 177—178; A. Aaronsohn, *With the Turcs in Palestine*, Cambridge, Boston and New York 1916, 1—20.

43 M. Chatelus, н. д., 37; A. L. Tibawi, н. д., 173.

44 A. L. Tibawi, н. д., 173.

45 M. Chatelus, н. д., 45; R. Patai, *The Kingdom of Jordan*, Princeton, New Jersey 1958, 20.

46 A. L. Tibawi, н. д., 174, 175.

47 Као што је било уобичајено да се на челу мухаџира налази старшина. Упоредити: G. Gravier, н. д., 479.

датак да од тамошњих власти затраже дозволу за усељење у Турску. Пошто им је дато одобрење, приступило се припремама за пут, којима су руководили представници породица Лакишић, Ризванбеговић, Ђехајић.⁴⁸ Ове припреме трајале су око шест месеци, а за то време су се окупљали мухацири. Аустријске окупационе власти нису им правиле никакве сметње у вези са исељавањем, али им исто тако нису ни помагале⁴⁹, уосталом, као ни турске власти, које су се ангажовале само кад је било у питању давање усељеничке дозволе. На пут су кретале целе породице.⁵⁰ Непокретну имовину будзашто су продавали, док су на пут носили само најнеопходније, а ко је имао и могао, што више новаца и злата.

Прво место у коме су се зауставили на путу ка Блиском истоку био је *Цариград*⁵¹, а потом *Измир*. Неке породице су остале у Измиру, док су остале наставиле ка Сирији, тачније ка селу у непосредној околини *Дамаска*.

Као исељеницима који су били релативно добро материјално опскрбљени, тамошње турске власти нису им обезбедиле никакве посебне мере у вези са збрињавањем. Сопственим средствима купили су имања, на којима су се бавили земљорадњом. Међутим, већ на самом почетку морали су се сукобити са нетрпељивошћу домаћег становништва⁵² „које их је примило као странце“. Верујући да ће у старим земљама ислама живети у већој религијској чистоти, Бошњаци се већ на првом кораку сукобљавају са етничком нетрпељивошћу, регионалним партикуларизмима који су им страни, као и „верском нечистотом“ староседелачког становништва, за које их је везивала, сада су постали свесни тога, само припадност истој религији. Тим нелагодностима етичке и моралне природе придружиће се и тешкоће у аклиматизацији. Пошто нису могли да се адаптирају на голет и врелину области на границама Сиријске пустиње, као ни на нове суседе који су их толико разочарали, одлучују да од турских власти траже да им се омогући пресељење, али под условом да и даље остану у групи. Турске власти су прихватиле такав захтев, пружајући им слободу избора новог места борав-

48 Упоредити: V. Bogićević, н. д., 182—183; М. Костић, н. д., 252.

49 Као и друге мухацирске групе. Упоредити: G. Gravier, н. д., 479; F. — M. Vežović, н. д., 108.

50 Испрва су емигранти били упућивани у велике вароши, где су се концентрисали и где су неко време чекали на одлуку о томе где ће бити настањени (G. Gravier, н. д., 480).

51 Мухацири су изазивали подозрење код староседелачког становништва (К. Н. Каргат, н. д., 96).

52 »At the same time Muslim Bosnians (Bushnaq) were transferred to Syria on the occupation by Austria of Bosnia and Herzegovina. They were settled in the half-ruined Caesarea on the coast of Palestine...« пише А. Л. Тибави у већ наведеном делу на стр. 174, док у Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land, s. v. »Caesarea« (270—285), I, Ed. M. Avi-Yonah, London 1975, на стр. 271—272. пише да се 1878. године оснива „мало бошњачко насеље“ (Bosnian village).

ка. Од једног свог сународника, иначе турског чиновника, сазнали су за Кајзери, полусрушени археолошки локалитет у близини Хаифе, на палестинској обали Средоземног мора. На пут су кренули само они који су то себи могли да допусте. Врло мало их је остало у Сирији. Неки су се вратили у Турску, где су се настанили у Адани и Истанбулу.

Тако су, после отприлике две године боравка у Сирији, без икаквих веза са родним крајем, без нових придошлица из Босне и Херцеговине, кренули пут Палестине⁵³, где се, истовремено са насељавањем у *Кајзерију*, једна мања група, која се одвојила од главнине, настанила у *Јануну*, у близини Наблуса. У *Јануну* су се настаниле породице: Лакишић, Силић, Мићијевић, Микишић.⁵⁴

4. Бошњачко насеље у Кајзерију

Породице настањене у Кајзерију

Од приближно стотину породица које су кренуле из Мостара, само се педесетак настанило у Кајзерију, од којих су позната само 32 породична имена. У Кајзерију су се настаниле породице *Зубчевић* и *Муратовић* из Требиња, *Мехићи*, којих има и у Мостару и у Требињу, породица *Џампо* пореклом из Стоца, *Шалдо* старином из Чапљине, *Черкезовићи*, којих има у Мостару али се не зна одакле су старином, *Ризванбеговићи*, чувена столачка породица, која има једнако угледну мостарску грану, *Рајковићи* старином из Благаја, али их има и у Мостару, позната чапљинска породица *Фазлагићи* (којих је одавно морало бити и у Мостару, о чему сведочи постојање „Фазлагић сокака“ у овом граду) и породица *Улакишић*, *Борић*, *Микишић*, *Вјетро* (варијанта: *Јетро*), *Хаџи Мула* (варијанта: *Хаџимулић*), чије је порекло нејасно. Све остале породице које су се настаниле у Кајзерију старином су из Мостара и све се могу убројати у бројне, угледне и добростојеће. То су: *Лакишићи*, *Пузићи*, *Хаџиселимовићи*, *Хасанагићи*, *Бехајићи*, *Драче*, *Омерагићи*, *Ступци*, *Демировићи*, *Рамићи*, *Кадиевићи*, *Хаџалићи*, *Бркићи*, *Диздари*, *Комади*, *Мићијевићи*, *Репци*, *Репавци*.

У време досељавања у Кајзери мостарски мухацири су сами живели у насељу, у које су потом почели да доводе фелахе⁵⁵, који су, као најамни радници, обрађивали њихову земљу. Касније су турске власти населиле још седам породица *Черкеза*, једну породицу *исламизираних Бугара* и две *турске* породице. Са свима њима су Бошњаци живели у добросуседским односи-

53 На данашњој окупираној територији Јордана.

54 За ову породицу није сигурно да се населила у Јануну.

55 Арапски сељак (А. Мiquel, н. д., 506).

ма, баш као и са јеврејским староседеоцима из суседних насеља Хдеира и Зумарин (са којима су били и у пословним везама) и другим становништвом из њихове непосредне околине.

Прилива новог босанско-херцеговачког муслиманског становништва готово да и није било (ако не узмемо у обзир жене, по које су, почев од средине тридесетих година овог века, ишли у домовину) осим породице *Мехмедбеговић*, која се, на позив сродничке породице Хаџијахића, двадесетих година овог века доселила у Кајзери.

Првих година по досељавању у Кајзери, услед тешких климатских услова, који су били појачани негативним утицајем мочварних терена у непосредној близини насеља, многи досељеници су се разболели. Нарочито их је косила маларија, али и жал за родним крајем. Било је и много умрлих, услед чега су многе породице изумрле, а током првих десет година боравка у Палестини било је и појава стерилитета.⁵⁶

Општинска аутономија

Бошњаци су у Кајзерију, сходно савременим турским законским уредбама⁵⁷, били организовани у општину. Мудир⁵⁸ је био Ахмед — бег Каткхуда а мујезин⁵⁹ Бошњак из породице Драче. Самоиницијативно су подигли џамију са школом у којој се држала четворогодишња верска настава за децу.⁶⁰ Био је ангажован арапски учитељ Хаџ Хасан, који је истовремено био и имам кога су плаћали сами Бошњаци.

Изградња насеља

Археолошки локалитет Caesarea⁶¹ привукао је групу херцеговачких мухацира зато што је био пуст па су тако могли жи-

56 Током тих првих десет година ниједна жена није родила.

57 „Законским уредбама које су турске власти донеле 1864. и 1870. године, а које су се односиле на провинцијску администрацију и према којима је прописано уређење и организација општинске администрације, ова је поверена џематима, верским удружењима, при чему свака општина има онолико удружења колико и верских заједница. Ови џемати, који су углавном почивали на верској основи, нису били само култна удружења већ су имали обележје општинских удружења, пошто им је држава препустила важне службе као што су: судска надлежност у питању брака, образовања и добротворне установе којима сама није хтела да се оптерећује“, пише Кор М. у свом делу *Прилог проучавању мултиконфесионалних друштава* (Sarajevo 1977, 220—221).

58 Управитељ среза за време турске владавине (А. Шкалjiћ, *Turcizmi i srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1973, 468).

59 Џамијски службеник (исто, 471).

60 Управо као и у старом крају (А. Валагија, н. д., 94).

61 О историјату и значају Caesareae видети код: С. Дубнов, *Кратка историја јеврејског народа*, Београд 1962, 76, 78; s. v. »Caesarea« (270—285) у *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, I, Ed. M. Avi-Yonah, London 1975 (на стр. 285 дата је и концизна библиографија радова о овом археолошком локалитету); G. Haelling, *La Palestine israélienne*, Paris 1952, 33—34; M. Noth, *Histoire d'Israel*, Paris 1970, 412; V. Nedomački, *Stara jevrejska umetnost*

вети самостално, као и због тога што је у њиховој околини било плодне земље погодне за обрађивање, а пре свега зато што је ова стара насеобина имала и своју луку, која је била од великог значаја пошто у то време у овом делу света није било погодних копнених веза, тако да им је ова могућност отварала приступ морским путевима нарочито погодним за трговину.

Кајзери није одмах насељен. Током отприлике две године, колико је било потребно да се изгради насеље, живели су у Хаифи и оближњим местима. И тек пошто је насеље било изграђено, населили су се. Како у време њиховог доласка на Блиски исток турске власти нису пружале никакву помоћ мухаџирима у изградњи насеља⁶², проблем изградње своје насеобине морали су да реше сами, уз помоћ немачког инжењера кога су самостално ангажовали.⁶³

Као и друге мухаџирске насеобине широм Турске, и ново бошњачко насеље у Кајзерију одударало је својим урбанистичким и архитектонским устројством од околних насеобина.⁶⁴ Било је изграђено унутар зидина некадашњих римских и византијских насеља, а по угледу на херцеговачка села из околине Мостара — онако како су их досељеници памтили. Дуж широких улица грађене су двоспратне камене куће, са кровном конструкцијом покривеном црепом, са ограђеним баштама, што је одударало од класичног домородачког села овог дела света, чије су се куће у време доласка херцеговачких мухаџира карактерисале тиме што су биле без прозора и што је унутрашње двориште, на које су излазиле одаје, било ограђено високим зидом.⁶⁵ Број просторија у кућама варирао је зависно од бројности породице, као и њеног имовног стања, а износио је најмање две до највише четири просторије. Свака кућа имала је „седећу собу“ (собу за примање), спаваће собе, мутвах⁶⁶ и таван. Те прос-

u Palestini, Beograd 1964, 63; G. Nahon, *Les Hébreux*, Paris 1963, 115, 153, 186; L. Levine, *Some observations on the coins of Caesarea Maritima*, »Israel Exploration Journal«, 22/2—3, Jerusalem 1972, 134.

62 Тек доласком мухаџира са Крита 1900. године (упоредити: X. de Planhol, н. д., 268) држава је почела да гради типске куће досељеницима (X. de Planhol, н. д., 268).

63 Са продором Немаца на Блиски исток долазе и њихови стручњаци (A. Aaronsohn, н. д., 268).

64 Запажено је да је једна од општих карактеристика мухаџирских сеоба била садржана у одржавању партикуларизма у начину становања. Мухаџири су са собом донели свој начин становања. Они су не само мењали основни тип традиционалног насеља одређеног краја већ коренито мењају и начин коришћења грађевинског материјала, тако да се још и данас, цео век после досељења у Турску, њихове куће разликују од кућа староседелачког становништва. Карактеристика ових досељеничких села је у приметној еволуцији станишта од сеоског ка полуурбаним и урбаним типовима (Видети: X. de Planhol, н. д., 268—269).

65 A. L. Tibawi, н. д., 177.

66 Кухиња (A. Škaljić, н. д., 480).

торије биле су уређене у типично босанско-херцеговачком стилу, док су тоалети били саграђени „по старинском“ — у дворишту.

Од јавних зграда у насељу су изграђене: зграда управне канцеларије, зграда царинског уреда (пошто је Кајзери имао и своју луку), цамија са школом и гробљем, које су подигли сами Бошњаци.

Ношња

Старинска ношња краја из ког су се доселили задржала се међу Бошњацима у Кајзерију, у неким случајевима, само у првој генерацији, а већином само до друге генерације, да би се потом губила с прихватањем одела околног арапског становништва. Стару ношњу напуштају пре свега услед утицаја нове средине и свесног прилагођавања новим животним условима. Она се код свих, без обзира на социјалну припадност, подједнако мењала. Мушкарци су, с обзиром на тешњи контакт са спољном средином, први почели да напуштају старо одело, док је код жена, обичајем искључиво везаних за домаће огњиште и породицу, овај процес био успоренији. У новом крају жене су најпре почеле да напуштају димије. Шалваре, карактеристичан део наше муслиманске женске ношње, арапске жене нису носиле.

Тако је релативно брзо напуштена ношња старога краја да би се, као и код наших мухацира у Турској⁶⁷, прихватила ношња околног становништва.

Исхрана

Као што су наши мухацири настањени у Турској прихватили јела уобичајена у новој средини, настављајући да припремају и јела типична за стари крај⁶⁸, тако су и Бошњаци задржали нека јела типична за босанску муслиманску кухињу (разне врсте пита од сланих, и гурабије и хурмашице од слатких јела) која се умногоме, како по избору тако и по начину справљања, разликују од арапских.

Занимања

На приближно три километра удаљености од насеља налазили су се поседи Бошњака. То је била добра и плодна земља, па је једно од њихових главних занимања била *експлоатација земље коју нису сами обрађивали, већ су за тај посао унајмљива-*

67 S. Smlatić, *U Kalabuku kod Izmira*, »Bosna i Hercegovina. Iseljenički almanah«, Sarajevo 1972, 112.

68 Исто, 112.

ли фелахе који су, поред тога што су радили као најамни радници на бошњачким имањима, обављали баштованске послове и радили као мануелни радници. Поред земљорадње, највише заступљено и најуносније занимање било је трговина⁶⁹, а бавили су се још *сточарством* и *занатством*.

Брак и породица

Одмах после досељавања у Кајзери, велике породице очева и њихових ожењених синова живеће су у заједничким домаћинствима. Брак је био у великој већини моногаман. Међу Бошњацима у Палестини био је познат само један случај двожењства.

При склапању бракова водило се рачуна о етничкој припадности и имовном стању будућих супружника. Запажа се тенденција ка одржавању етничке ендогамије. Наиме, супружници су се бирали на „лицу места“: жена или муж тражени су међу Бошњацима у Кајзерију. Одлазило се и у Турску по жене, и то у места где је било наших исељеника. Таква путовања су била уобичајена. Практиковало се и одлажење по младу у домовину, али нешто ређе, и то почев од средине тридесетих година овога века.

У почетку нису склапани бракови са Арапима. Али пошто је много Бошњака по доласку на Блиски исток поумирало услед другачијих и тешких климатских услова, а како жене у току првих десет година, због тешкоћа у аклиматизацији, нису могле рађати, постепено су почели да склапају бракове и са арапским становништвом.

Елементи духовне културе

Како у обичајном животу досељених херцеговачких Муслимана и њихових арапских суседа у Палестини није било велике разлике услед припадности истој религији, веома је тешко, сто година касније, утврдити разлике у обичајном животу досељеничког и староседелачког становништва. Осим тога, важно је напоменути да се управо путем религије и потпуно свесно вршила асимилација херцеговачких мухаџира са околним муслиманским блискоисточним становништвом.

Међутим, негован је матерњи језик, који се одржавао унутар домаћег огњишта преваходно захваљујући женама које су га неговале и преносиле на млађа поколења. У почетку се матерњи језик смишљено одржавао, али је временом та нега била занемаривана. Српскохрватским језиком су интензивно говорили све до поласка деце у школу, али се са одласком млађих генерација на даље школовање већ од друге генерације тај језик губио.⁷⁰

69 Производе са својих имања извозили су у Египат, Турску и више европских земаља.

70 Овај је процес типичан за наше мухаџире у Турској (упоредити: S. Smlatić, н. д., 112—113).

Непосредно после досељавања, па и касније, одржавала се и преносила с колена на колена усмена народна традиција старог краја, а народне песме, приповетке, пословице временом су се изгубиле.

5. Исељавање из Кајзерија

(Разлози и правци)

Исељавања из Кајзерија почињу врло рано. Већ одмах после досељавања, услед тешкоћа у аклиматизационом процесу, као и осећања несигурности које је проистичало из честих бедуинских пљачкашких напада који су у овом делу света и иначе били доста уобичајени⁷¹, неке су се породице одлучиле на повратак у домовину (Рамић, Рајковић) или селидбу у Турску (Диздар и др.)

Стасањем деце за школу такође је проузроковало исељенички талас. Како је у Кајзерију постојала само четворогодишња верска школа, многе породице које су хтеле децу даље да образују селиле су се у веће градове: Хаифу, Тулкарим, Наблус, Јафу, Јерусалим. Одатле ће омладина одлазити у веће центре на студије.

И инфилтрација нових досељеника — странаца утицала је на Бошњацима и њихову све чешћу одлуку о напуштању Кајзерија. Најпре долазе немачки колонисти, који нуде велике своте новца за откуп бошњачких поседа⁷², а затим и Јевреји са веома примамљивим понудама за откуп земље и кућа. Прилив јеврејских уселеника нарочито је интензиван око 1920. и 1922. године⁷³, када почињу интензивна бошњачка напуштања Кајзерија.

Масовно исељавање херцеговачких мухацира из Кајзерија проузрокује изражајније и све убрзаније промене у њиховом обичајном животу, односно њихово све убрзаније асимиловање са околним арапским становништвом. У пописима становништва које су спроводили Енглези као мандаторска власт у Палестини Бошњаци су третирани као арапско муслиманско становништво⁷⁴, а то је и време када етним Бошњак прелази у пат-

71 A. L. Tibawi, н. д., 136—137.

72 Исто, 189.

73 Трећа јеврејска „алија“ пада између 1919. и 1923. године (E. Samuel, н. д., 33).

74 Видети: Sir J. H. Simpson, *Palestine, Report on immigration, land settlement and development*, London 1930.

роним Bushnaq (Бушнак)⁷⁵, чиме се може симболично приказати процес њиховог претапања.

После првог светског рата почиње и изградња луке у Хаифи⁷⁶, услед чега лука у Кајзерију умногоме губи од значаја, а са отварањем пруге Хаифа — Југ⁷⁷ услови се прилично мењају на штету бошњачког насеља, па се Бошњаци селе у друга места где настављају да се баве трговином. У овом периоду они се расељавају потпуно добровољно и слободно. Британске мандаторске власти не праве им никакве сметње. Они се исељавају у оближње велике градове, неке породице се селе натраг у доминину. У време тог масовног напуштања Кајзерија, подстакнути економским разлозима нарочито се селе у Турску, и то поглавито у Адану. У Турску су се тада иселиле породице: Муратовић, Лакишић, Черкезовић, Диздар.

После стварања државе Израел 1948. године, Бошњаци се коначно исељавају из Кајзерија, и, као и остало арапско становништво Палестине, расељавају се у околне арапске земље: Сирију, Јордан, Кувајт, Либан, Египат, итд.⁷⁸ Одласком Бошњака, Кајзери престаје да постоји као насеље.⁷⁹ Од тада је само археолошки локалитет, искључиво културног и туристичког значаја.

6. Данашње стање

Данас Бошњака има на окупираној територији Јордана у градовима: Тулкариму, Наблусу и Рамали, док у Јордану и његовој престоници Аману има око шездесетак породица, које су веома цењене и угледне и високог су друштвено-економског статуса. Бошњака има у великом броју и у Кувајту. Такође их има и у Либану, и то у градовима: Бејрут (породица Драче), Тиру (породица Репавец) и Триполију (Џампо). У Сирији живе у Дамаску и Тартусу, на средоземној обали, али их има и у

75 До промене презимена је дошло тек 1924. године, за време енглеског мандата у Палестини. Тада су све породице Бошњака преузеле презиме Bushnaq, а само је једна породица преузела презиме Katkhuda заправо персијски изворник њиховог старог породичног имена Бехајић (упоредити: А. Скалјић, н. д., 186—187). Сви се Бошњаци још и данас сећају својих старих презимена, па их чак користе међу собом.

76 Упоредити: E. Samuel, н. д., 11.

77 Исто, 11.

78 Палестинско арапско становништво се после стварања државе Израел 1948. године расељавало у околне арапске земље. О томе видети код: M. Syrkin, н. д., 157—185; E. Samuel, н. д., 13, 98—99; J. Stone, *Self-determination and the Palestinian Arabs, Israel, the Arabs & the Middle East*, Ed. by I. Home and C. Gershman, Toronto — New York — London 1972, 209; Les Arabes, *Encyclopédie du Monde Actuel*, s. v. «Palestine» (248—249) и «Cisjordanie» (128—129) као и «Gaza» (158—159) на срп. 159; М. Миленковић, н. д., 193—194; M. Chatelus, н. д., 20.

79 Упоредити: «Caesarea» (270—285) у *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, I, Ed. M. Avi-Yonah, London 1975, 271.

Египту, и то нарочито у области Газе. Неки су се одселили чак у Тунис.⁸⁰ Неко време је у Бахреину живела једна бошњачка породица, која се касније одселила у Кувајт, као и Бошњаци неко време насељени у Абу Дабију. Изгледа да их има и у Саудијској Арабији, у градовима Ријаду, Каби и Цеди.⁸¹ Многи су се вратили у Турску, док је једна породица (др Сулејмана Катхуде) пре неколико година дошла натраг у Југославију и, пошто је поново примила југословенско држављанство, данас живи у Мостару.

Бошњаци су до данашњих дана сачували снажно осећање посебности⁸², као и неке културне и антрополошке карактеристике. Они се и данас у извесној мери разликују од околног становништва арапске културне средине пошто никад нису потпуно прихватили све блискоисточне исламске арапске обичаје. Међу њима се и данас одржава етничка ендогамија, услед чега се уочава и светла комплексција. Матерњи језик се лагано али сигурно гаси пошто га ни данашње најстарије генерације не говоре најбоље. За своје нове суседе они су данас део арапског становништва Блиског истока — Палестинци.⁸³ Могло би се рећи да сто година после досељавања на Блиски исток херцеговачки мухаџири живе готово потпуно асимиловано међу арапским становништвом овог дела света.

HERZEGOVINA MOSLEMS COLONY AT KAYZERI IN PALESTINE

Nina Seferović

After the Austrian-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878 a group of Moslems from Herzegovina emigrated to the Ottoman Empire. The Ottoman authorities of that time settled the group in the village of Kayzeri, on the Palestinian Coast of the Mediterranean Sea. The article deals with the emigration of these Herzegovina Moslems, formation of their colony in Palestine and adaptation and preservation of ethnic identity in the new area. Data presented in the article are the result of investigations carried out in the period from 1977—1979 in Amman, Beirut, Damascus, Belgrade, Sarajevo and Mostar among the population whose ancestors or parents left Herzegovina and settled in Kayzeri, but they were

80 У Тунису живе породице Мостарли и Бушнак, за које није са сигурношћу утврђено да воде порекло од Бошњака из Кајзерија.

81 Према казивачима је спорно.

82 Они кажу: „Ми смо Словени, ми нисмо Турци, а још мање Арапи”.

83 »The Arabs of Palestine, the majority of the non-Arab immigrants from the East (Kurds, Caucasians, Armenians and Turks) and from the West (Greeks, a number of Italian, Yugoslav and Albanian families, and the remnants of the crusaders) together constituted one people with a unified culture«, стоји у A Handbook to the Palestine Question, Palestine books—No. 17, Questions & Answers by Ibrahim Al-Abid, Palestine Liberation Organization Research Centre, Beirut—Lebanon, October 1969, 57. А у исправама Бошњака пише да су рођени у Палестини, па су их, сходно томе, тако и третирале званичне власти земаља у којима данас живе.

born in the new are and have been living since the Israel—Arab war (1948—1949) in Palestine.

Today these Moslems live on the occupied territory of Jordan. In the capital of Amman there are about 60 families who are very respected, prominent and of a high socio-economic level. Many Moslems also live in Kuwait. Many returned to Turkey. However, one family returned to Yugoslavia a few years ago, became renaturalized and has been living at Mostar.

These Moslems have preserved a strong feeling of identity, as well as some cultural and anthropologic characteristics. They still differ from other Arab population and culture as they never adopted or accepted all Near Eastern Islamic Arab customs. They preserved ethnic endogamy which is reflected in their brighter complexion. However, the mother tongue slowly disappears since even the old generations do not speak it well. Their close neighbours consider them as a part of a Near—Eester Arab population, as Palestinians. In conclusion it can be said that Moslem emigrants from Herzegovina are almost completely assimilated with the Arab population of the Near East where they immigrated a hundred years ago.

Ејуп МУШОВИЋ

ЈУГОСЛОВЕНСКО ИСЕЉЕНИШТВО У ТУРСКОЈ

Тема о којој говоримо има даљу и ближу прошлост. У жељи да она буде свеобухватнија и јаснија, приказаћемо је хронолошко-историјски, онолико колико је то овом приликом могућно.

Кад говоримо о Турској као држави у којој је било и у којој има југословенских исељеника, онда мислимо на границе данашње Турске, без обзира на то што ћемо говорити и о ранијим периодима кад су те границе биле много шире.

Миграциона кретања становништва из данашњих југословенских земаља према Малој Азији и из Мале Азије према нашим земљама веома су стара. Ако се та кретања посматрају као континуелан процес, она су везана за продоре Османлија на Балкан. Те сеобе биле су условљене политичким приликама које су проузроковане византијско-словенским односима и продорима турског освајача.

Познато је да је још византијски цар Константин III, средином VII века, преселио нека словенска племена са Балкана у Малу Азију. Претпоставља се да је међу њима било и Срба и да је успомена на њих очувана у имену града Гордосервона, касније Сервохорион у Битинији¹.

Наводи се даље да су „Комнини масе заробљених Срба пресељавали у друге крајеве. Цар Јован их је преселио у Малу Азију, у околину Никомедије, а цар Манојло у покрајини Сердике“².

Такође има података да су Османлије, у различитим временским периодима, вршили пресељавања Срба са Балкана у Малу Азију. Султан Мехмед II Освајач преселио је 30 000 сељака, које је засуђио ратујући са Србима и Морејцима и настанио их у 35 напуштених села око Цариграда, наметнувши им ропски статус³. Највероватније да назив Београдска шума код Истанбула потиче још од тада.

Султан Сулејман I пресељавао је на Балкан анадолске номаде, склоне брзом привикавању, ради јачања мостобрана према Европи⁴. Многи Анадолци су пресељени на Балкан после угушивања њихове побуне у Анадолији 1602. године.

1 М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, стр. 36.

2 К. Јиречек, *Историја Срба I*, стр. 124.

3 Х. Иналцик, *Османско царство*, Београд 1974, стр. 200.

4 Х. Иналцик, исто, стр. 16—17.

Такве прилике условиле су чињеницу да су повремено поједини крајеви у нашим земљама пустели, а други бивали пре-насељени. С друге стране, додајући тим сеобама становништва и процес исламизације, настало је велико етничко и верско шаренило на Балкану.

Рат који је водила Аустрија против Турске од 1683. до 1699. године оставио је катастрофалне последице, посебно у Србији и Македонији. Ужице, Ниш, Скопље, санџачки и други градови били су порушени, многи савњени са земљом, а број жртава у њима био је већи него икада раније и после тога. Муслиманско становништво се тада, у виду масовне сеобе, повлачило, испред устаника, Аустријанаца и Маџара, према истоку. Постоје индиције да су исељени Муслимани из Новог Пазара, Дуге Пољане и Сјенице формирали у Бугарској истоимена насеља, која и данас носе та имена, а налазе се на путу Трново — Варна. Тада су формиране и посебне махале у Једрену и Цариграду, које и сада носе назив Нови Пазар (Јени Базар).

Не може се рећи, колико се тада иселило становништва из југословенских земаља у Турску јер се о томе готово ништа не зна, а због непроучености, недостају подаци. Чињеница да је тада веома много измењена етничка структура становништва у многим градовима, да су бројни градови од тада почели свој нови живот, говори да је број тадашњих исељеника био веома велики, много већи него што нам се то чини у овом тренутку.

У турској противофанзиви 1689. године, хришћанско становништво било је изложено великим неприликама. Глигор Станојевић наводи да су Турци тада „одводили у ропство све редом.... Из Скопља и околине Татари су одвели у ропство 6 000 људи, жена и деце и спалили околна села“⁵.

Као што је познато, тада је уследила и велика сеоба Срба. Тако је овај рат, по својим не само миграционим последицама био један од најкатастрофалнијих ратова у историји Балкана.

Са почетком организованих ослободилачких покрета на Балкану, чији је лучоноша био први српски устанак, почињу исељавања муслиманског становништва из југословенских земаља више него икада раније, добијајући повремено карактер масовних исељавања. Можемо да утврдимо и неке године када су та исељавања попримала карактер сеоба. То су 1804 — 1812, 1833, 1863, 1877 — 1879, 1882, а затим 1903, 1912, 1913, 1914, 1924/25.

Такође је тешко дати податке о томе колико се становника из наших земаља у XIX веку иселило у Турску, али је сигурно да је тај број био велики. Упоредивањем броја муслиманског становништва које је живело у градовима југословенских земаља, пре и после XIX века, може се наслутити колико су те сеобе биле масовне. Према подацима бугарског историчара Н.

5 Г. Станојевић, *Србија у време бечког рата*, Београд 1974, стр. 185.

Тодорова, на кога се позива Олга Зиројевић, у 44 града на Балкану, у првој половини XVI века, муслиманско становништво било је заступљено са 40,9%. У другој половини XVI века тај однос се битно изменио па је, муслиманско становништво у поменутиим градовима чинило 60,93%. У Београду је 1670. године било 600 муслиманских кућа; у Ужицу 1572. године 550 кућа⁷. То муслиманско становништво сматрано је турским и под идентификацијом да су Турци, напустило је многе градове, закључно са 1876. годином. Међутим, готово је сигурно да су већину тог становништва чинили Муслимани, дакле исламизирани Словени.

То муслиманско становништво се склањало испред устаника, али је било и других разлога. Тако се наводи да је Ејуп-паша Ферхатагић, новопазарски мулеим, четрдесетих година прошлог века присилно иселио из новопазарског краја у Малу Азију око две стотине муслиманских породица, кажњавајући их тако што су пружали отпор реформама султана Махмуда II.

Тачне податке о броју исељеника за Турску у XIX веку тешко је или, боље речено, немогућно дати, а за ранији период то је још теже. Има се утисак да је о свему томе мало ко води рачуна, али је један од главних разлога што су и Турци све оне који су се исељавали са Балкана, а припадали су муслиманској вери, сматрали Турцима. У целини, међутим, тај процес научно није сагледан и мало се ко њиме бавио. У новије време се том проблематиком озбиљније баве босански и црногорски историчари. Босански историчари наводе да је Босну и Херцеговину напустило око 150 000 Муслимана, после окупације Босне и Херцеговине⁸. Такође се наводи податак да се из Босне и Херцеговине од 1878. до 1918. године иселила у Турску, четвртина босанско-херцеговачког становништва. „Они су се иселили због економских неприлика и терора што им га је наметнула окупаторска аустроугарска власт.“⁹

Исељавање муслиманског живља из Црне Горе почело је, у већем обиму, од 1877. године. У својој књизи *Никшић*, Петар Шобајић наводи да је до 1877. године у Никшићу било 410 муслиманских и 40 црногорских породица и да су ти Муслимани исламизирани Словени. За свега неколико година, односно од 1877. до 1882. године, 391 муслиманска породица напустила је Никшић. Сви су се иселили у Турску, а само један део задржао се у Новопазарском санџаку, који је тада још увек био у

6 О. Зиројевић, *Добивање права грађанства...*, ЈИЧ 1—4, Београд 1973.

7 *Историја народа Југославије II*, стр. 90—93.

8 V. Vogićević, *Emigracija Muslimana BiH u Tursku*, *Historijski zbornik III*, 1—4, Zagreb 1950, 175—182.

9 Dr S. Smlatić, *Iseľjavanje Muslimana u Tursku*, реферат, нештампан. Рукопис се налази у Архиви ОК—СКС, Нови Пазар.

оквиру османске државе. Исељавање из Црне Горе протегло се од 1877. до 1925. године, када је, углавном, исељено муслиманско становништво, а да се при том не рачунају лимски градови који су раније припадали Новопазарском санџаку. Према једном попису из 1896/97. године, у кази (срез) Колашин живело је 4 067 Муслимана од 6 337 становника колико је укупно било, док је 1911. године у Доњем Колашину било 10 187 Муслимана, од укупно 13 911 становника. У црногорским изворима се наводи да је само 1914. године Црну Гору напустило 8 — 10 000 Муслимана, а у аустријским изворима се истиче да је тај број износио 16 507¹⁰. Боко Пејовић пише: „Муслимани целог Санџака били су после 1912. године захваћени таласом исељавања у Турску, остављајући често своја имања и куће и скоро су боси пошли у свет. Тако се из пјеваљског краја иселило 340 породица; из Шаховића, Мојковца и Равне Ријеке 453 породице. Само у мају 1914. године из Бихора је кренуло за Турску 550 породица, а у беранској општини (Иванград) пријавило се за исељење 557 породица.“¹¹

Број исељеника из Југославије у Турску, према статистичким подацима краљевине Југославије, у периоду од 1927. до 1939. године, износио је 19 278¹².

У току другог светског рата и непосредно после њега, не тако велики број југословенских исељеника нашао се у Турској. Они су припадали углавном политичкој емиграцији, док су одмах после рата отишли и они који су се тешко мирили са новонасталом ситуацијом код нас. Међу њима је и нешто Црногораца хришћана. Сви ти Црногорци живе у Истанбулу и баве се трговином. Имају свој део насеља у једном истанбулском кварту.

Сматрамо да привлачи пажњу доста бројно исељавање Муслимана, Турака и Албанаца у Турску од 1950. до 1970. године. Идеја о исељавању у Турску јавља се код нас одмах после завршетка другог светског рата, али озбиљније исељавање почиње 1950, а у нешто већем обиму 1954. године. Првобитно су се исељавали Турци из Македоније, затим Албанци из Македоније и Косова и Муслимани из Санџака.

У Турску се одлазило после добијања отпуста из држављанства ФНРЈ, односно СФРЈ и васике (дозволе) од турских власти за усељење. Да би се добила васика за усељење, а добијала се преко турске амбасаде у Београду, требало је да се докаже припадност турској народности, а то се доказивало ако је неко знао десетак турских речи. У вези с добијањем тих ва-

10 Б. Бабић, *Миграција у новоослобођеним крајевима Црне Горе*, ЛИЧ 3—4, Београд 1960, стр. 166—167.

11 Др Б. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962, стр. 259.

12 Др С. Смлатић, ... цит. реф.

сика развиле су се многе махинације, при чему је било различитих шпекулација.

Истовремено су се исељавали и Муслимани из Црне Горе: Бихор, Рожаје, Лимска долина, док су се Босанци исељавали у знатно мањем броју.

Исељавање је првобитно текло углавном преко Македоније, јер се није могло, на пример, из Србије ићи директно у Турску све до 1. јануара 1964. године, када је донет нови закон о југословенском држављанству. Људи би, на пример, у Санџаку продали имања, отишли у Македонију и тамо се новодно населили, па би отуда, после годину дана, одлазили у Турску.

Детаљнија проучавања овог исељавања после другог светског рата дала би тачан одговор на питање колико се иселило наших људи у Турску, јер о томе постоје тачни статистички подаци. То нам је за ову прилику недоступно, тако да не знамо колики је био број исељеника. Сасвим је извесно да турске новине „Хуријет“, од 18. априла 1978. године, претерују наводећи број од 190 000 исељеника из Југославије у Турску у периоду после другог светског рата.

Поуздано се зна да је са територије општина Новог Пазара, Сјенице и Тутина од 1950. до 1970. године одсељено у Турску 13 074 лица.

Узроци за исељавање у Турску у периоду после другог светског рата нису предмет ове теме, али се сама по себи намеће потреба да се о томе изнесу бар нека мишљења.

Сматрамо да је најбитнији разлог за исељавање у Турску економске природе. На њега се надовезују: верски фанатизам, породични, рођачки, политички разлози, страх од рата и његових последица, одређени „притисци“ који јавно никада нису излазили на видело. У свему томе непријатељска пропаганда имала је посебну улогу и они најнаивнији су најгоре и прошли.

У материјалима Међуопштинске конференције СК Нови Пазар, у вези са овим исељавањима, пише:

„У послератном периоду нису у довољној мери долазиле до изражаја специфичности ових крајева, те решења нису увек била повољна за третман овог подручја као неразвијеног, коме је потребна стална и систематска помоћ шире друштвене заједнице, како би се превазишла велика заосталост... Разлике у темпу развоја у односу на друге крајеве не смањује се, већ се осетно повећава. Имајући у виду основну, уз то високу стопу прираштаја, наслеђену општу заосталост, неписменост, недостатак сопствених кадрова за економско-друштвени развој, нарочито се заостравају проблеми као што су: незапосленост, социјално-здравствене прилике, просвећеност, стамбено-комунални проблеми и слично. У свим досадашњим оценама основног узрока који мотивише људе да се исељавају, изражена су скоро јединствена гледишта да је основни узрок економске

природе... Не видећи перспективу да успешно реше питање egzистенције, људи се покрећу...

Као други разлози наводе се: историјско наслеђе, историјско-религиозни-психолошки моменат, непријатељска пропаганда, несигурност и страх за опстанак Муслимана у овом крају у случају рата¹³.

Скоро сви исељеници из Новог Пазара, Сјенице и Тутина, а то је углавном случај са већином југословенских исељеника у периоду после другог светског рата, сиромашног су стања. Од тадашњих 13 074 исељеника са територија поменути три општине, само је 27 домаћинстава имало више од десет хектара земље. Осим тога то су углавном биле породице са великим бројем чланова. Од 109 лица колико их је било у радном односу, већина је чинила физичку радну снагу. Много је било неписмених, највише само са основном школом, са средњом школом пет и један са факултетом.

Људи који су се после другог светског рата исељавали у Турску долазили су све више до сазнања да тим одласком не решавају питање своје egzистенције, да је тај одлазак донео велика разочарења огромној већини исељених и да је тај свет на сео пропаганди. Због тога су многи који су већ били припремили документа за исељавање, одустали од исељења, а неки су се враћали. Свима онима који су желели да се врате није се могло изаћи у сусрет, јер је то било скопчано са њиховом egzистенцијом у Југославији. Према једној процени до које сам дошао у Истанбулу, консултујући велики број људи, око 40% исељених Муслимана вратило би се у Југославију, под условом да им се омогуће најминималнији услови за живот. Међутим, то је немогуће из више разлога, а један од њих је и чињеница да су многи, у време док су се исељавали и тамо привикли на нове услове живота, остали без игде ичега.

Од 1970. године више се нико не исељава из Југославије у Турску. За то нема никаквих административних сметњи али видно побољшан материјални положај крајева из којих су вршена исељавања, а и отварање граница за привремено запошљавање у западноевропским земљама, разлози су да се људи више не исељавају.

После овог излагања намеће се питање колико потомака југословенских исељеника живи у Турској. На ово питање не може се дати ни приближно прецизан одговор из многих разлога. На основу неког закључивања о том исељавању, које је трајало не деценијама него вековима, може се прихватити мишљење да сада у Турској живи око два милиона потомака Југословенских исељеника. Те бројчане податке тешко је дати због тога што су сви они који су се исељавали у Турску, у било које време, било да су Турци, Албанци или Муслимани, морали

13 Архив Општинског комитета СК Нови Пазар, Ф — 1967.

да се одрекну своје етничко-националне припадности и да се идентификују као Турци. Тешко је то утврдити и због тога што су исељеници били изложени асимилацији од тренутка кад су стали на тло Турске. Треба прихватити претпоставку да највећи број исељеника из Југославије чине Муслимани, значи исламизирани Словени, па затим Турци и Албанци.

Готово да нема краја у Турској где не живе и не раде потомци југословенских исељеника. Разуме се, негде их је више и негде мање, што је зависило од времена усељавања и неких других прилика. Турским властима је било стало да усељенике, не само из Југославије, населе у слабо насељене пределе тракијско-анадолских степа. Тако су, на пример, Муслимани исељени из Црне Горе 1924/25. године, морали да неселе готово граничне турско-иранске пределе, затим област Гемезек Шаркшпа, вилајет Сивас. Тамо су услови за живот веома тешки јер су изражене ћуди климе које нису карактеристичне за Југославију. Не могавши да се адаптирају на нове климатске прилике, и, у суштини на веома тежак начин живота, многи су помрли пре времена, особито деца. Били су жртве честих и опасних заразних болести, које су харале у тим пределима. Тамо су потомци југословенских исељеника и у физичкој конституцији много изгубили од првобитне конституције. То су, по правилу, људи мањи растом, црног тена, склони брзом старењу. Знају за своје порекло, али, преокупирани борбом за опстанак, рекло би се да су за многе ствари, осим потере за зарадом, мало заинтересовани. Већина је неписмена и они на селима живе крајње примитивно. Куће су им лоше, без електричног осветљења, тако да су услови за живот веома тешки. Постоји много села у којима нема ни основних школа и у њима готово нема писменог човека.

Други су се много боље снашли. Тако су босански мухаџири, па и из Југославије исељени Турци, који су отишли у периоду између два светска рата, населили области Егејског и Мраморног приморја и њихово залеђе: Истанбул, Једрене, Адапазар, Баликесир, Чанакалија, Измир, Ајдин, Анкара, Адана. Многи од њих добили су куће и земљу, што је одузето од Грка и њима уступљено.

У многим већим градовима Турске постоје посебне махале или градске четврти у којима готово искључиво живе наши исељеници и не мешају се много са другима.

Наши исељеници готово већину становника чине у касбама (мањим градовима): Едрек, Бига, Соке, Карамурсел, Ингол, Бурханија, Урла код Измира, Галипољ и Кешан у Тракији.

Многа сеоска насеља: Калафаткој, Јазлик, Аралик и друга искључиво су насеља наших исељеника, а многа од тих и других села основали су југословенски исељеници. Због тога што се нису мешали са другима, они су од свих исељеника очували највише од своје ауhtonости. „У таквим селима још увек се

може видети босански тип куће. Многа су села разбијеног типа као у старом завичају.¹⁴

Иако су ови исељеници населили скоро најплодније пределе Турске, ипак су и они платили данак свом прилагођавању. На климатске прилике око Мраморног и Егејског мора најуспешније су се адаптирали Херцеговци, док су босански и црногорски исељеници доста рано помрли у првој генерацији. Јован Цвијић је 1905. године обишао исељене југословенске Муслимане у Турској, о томе написао рад *О исељавању босанских Мухамеданаца*, у коме каже да је помрла једна трећина Муслимана исељених у Турску, у првој генерацији, док се адаптирала на нове услове живота¹⁵.

Југословенски исељеници у Турској никада нису имали статус неке етничке групе или националности, нити га данас имају. У пописима, у администрацији, они су „Турци“, а огромна већина Муслимана себе назива Бошњацима (Босанцима). Никада нису имали нити сада имају било где и било какву школу на матерњем српскохрватском језику, или „бошњачком“ језику, како га они тамо називају. Немају на матичном језику никакве штампе нити је добијају од било кога, немају никаквих културно-просветних институција или клубова преко којих би одржавали било какве везе са завичајем, па су тако изложени потпуној асимилацији. Сви су морали да узму нова презимена: Албајрак (црвена застава), Алкан (црвена крв), Јилдиз (звезда), Аксој (светли род). Други су настојали да бар у корену новог презимена задрже успомену на раније презиме или нешто одакле су дошли: Кулен (Куленовићи), Каптен (Капетановићи), Санцакли (Санцаклије), Херсегли (Херцеговци), Синичин (Сеничани), Акова (Бјелопољци), Јени базар (Нови Пазар). Мало је оних који су задржали стара презимена као што су сарајевски Накићи. Међутим, веома је интересантно да „Бошњаци“, они који су се иселили пре првог светског рата, упорно чувају своју аутохтоност. У вези с тим Сулејман Смлатић наводи: „Уопште се може рећи да наши у Турској ипак се лакше прилагођавају природној него друштвеној средини. То поготову вреди за становнике сеоских насеља у којима живе наши земљаци. И сада се у свакој кући и на њиви говори само матерњи језик, који међусобно зову „бошњачким“. Наши исељеници љубоморно чувају језик старог краја не само у другој и трећој генерацији него чак и до четврте генерације.... Наши исељеници, пише Смлатић, још увек памте и чувају мноштво језичког фолклора: народне песме, доскочице, шале, приче, заговетке и препричавају их по селима и у кафанама. Бошњаци још увек организују мобе, прела, старе свадбене обичаје, обичаје за пољске радове, што је у Турској раније било непознато.

14 Др Сулејман Смлатић, цит. реферат, стр. 9.

15 Ј. Цвијић, *О исељавању босанских Мухамеданаца*, Цвијићева књига, СКЗ, Београд 1927, стр. 84—93.

Године 1973. упознао сам се, у једном истанбулском локалу, са Муратом Херцегли, шампионом Турске у грчко-римском рвачком стилу. Његови су родитељи исељени из Сјенице 1925. године. Он је на српскохрватском језику тражио од келнера пиће, а овај му је нешто на турском одговорио. „Што не говориш српски да те и бог разуме — рекао је Мурат келнеру, а келнер додао: „Само мало знам српски, а то ми је остало од деде који је дошао из Гацка пре сто година. Шта пијете?“

Мора се истаћи да су наши исељеници и њихови потомци, који су исељени пре другог светског рата и пре, мало обавештени о социјалистичкој Југославији. Многи, под утицајем пропаганде са Запада и Истока, имају чак и погрешне представе о савременој Југославији, о њеном унутрашњем уређењу, о животу у њој уопште. Разговарао сам 1973. године у Истанбулу са групом студената медицине, потомцима наших исељеника. Они знају да је Југославија социјалистичка земља, али, по њима, прави социјализам је само кинески — „Маов социјализам“.

Све погрешне представе о Југославији резултат су доста развијене непријатељске пропаганде која у Турску пристиже с разних страна, највише са Запада.

Већина тих људи необавештена је о нашој земљи, јер турска јавна гласила скоро и не обавештавају јавност о југословенској стварности, а друге везе са старијим исељеништвом готово се и не одржавају. Такве иницијативе до скоро није постојало ни од нас ни од исељеништва. Наше матице исељеника, које одржавају везе са југословенским исељеништвом у целом свету нису одржавале никакве везе са исељеништвом у Турској, јер се погрешно сматрало да су они који се исељавају из Југославије у Турску — Турци, да иду у своју земљу и да их не треба третирати као наше исељенике. У последње време Матица исељеника Србије чини напоре да успостави везе и са нашим исељеницима у Турској.

Југословенски исељеници у Турској, они који су се иселили пре другог светског рата, доста су виталан елемент, особито они који су населили области Егејског и Мраморног приморја. Они који су на било који начин успели да заврше неке школе постали су доста позната имена у турском политичком, јавном и културном животу. Наводи се да су три министра у влади Булента Едевита потомци исељених Југословена. Недавно је генерални конзул Југославије у Истанбулу Месуд Беснику изјавио да су скоро сви валије у Турској (начелници округа), а затим већина полицијских и добар део војних старешина, југословенског порекла. Потوماка наших исељеника има на турским универзитетима, а у границама Турске позната су имена југословенских потомака у области књижевног и уметничког стваралаштва.

Већина најмлађих потомака југословенских исељеника у Турској, особито школске омладине, лево је оријентисана и активан је учесник у савременим политичким збивањима.

Да сасвим укратко кажемо нешто и о најновијим југословенским исељеницима у Турској, онима који су одсељени после другог светског рата. Муслимани из Црне Горе, Санџака и Босне који су отишли у Турску после другог светског рата настанили су се у градовима: Истанбул, Измир, Бруса, Адапазар. Готово нико није настањен у неком селу. У целини, они су тамо лоше прихваћени и врло брзо су доживели разочарење. Формирали су посебна насеља у поменутим градовима: Кучукој, Пендик у Истанбулу, Буџу у Измиру и сл. Тамо су изградили куће помоћу кредита које су добијали под доста неповољним условима. Куће су им опремљене веома лошим инвентаром или су без њега. Немају канализацију, водом су лоше снабдевени, а до пре неколико година нису имали ни електрично осветљење. Чим направе куће, мушкарци одлазе у западноевропске земље да тамо траже посао, и да, шаљући отуда новац, издржавају породице у Турској. Многи су се одали шверцу и, према једном мишљењу које није без основа, највећи и најпознатији шверцери савремене Турске су југословенски исељеници.

Жене и деца, чак и млађа од 12 година, запошљавају се по приватним фабрикама, радећи и по 12 часова дневно за мале наднице. Фабриканти шаљу камионе, са дрвеним клупама у њима, у насеља југословенских исељеника, потоваре раднике, одвезу их до фабрике, и исто тако врате после завршетка радног времена.

Велики број исељеничке деце се не школује; сасвим је мали број оних који похађају неку од средњих школа, а број оних који студирају могу се набројати на прсте. Ни ови, као и они ранији исељеници немају ничега на матерњем језику, па су тако изложени асимилацији.

Војници, потомци наших исељеника, који су служили турску војску у време кипарске кризе, углавном су били послати на кипарско ратиште. Они су познати као добри ратници и веома су се истакли у обрачунима са Грцима на Кипру. Доста их је тамо погинуло. Међу онима који су изгубили животе на Кипру је и Бамил Дацић, рођен 1947. године у Ибарцу код Рожаја, који се тамо звао Балкан Камил. Он је, због херојства које је показао у том рату, проглашен за газију (народни херој), и од тада једна улица и основна школа у истанбулском насељу Бешјузевлер носе његово име.

Југословенски исељеници у Турској, исељени после другог светског рата, доста су добро обавештени о југословенској стварности. Скоро свакодневно се долази из Турске у Југославију и из Југославије одлази за Турску. Градови: Скопље, Тетово, Призрен, Пећ, Рожаје, Нови Пазар и други имају два или више пута недељно редовне аутобуске линије са Истанбулом.

Долазећи овамо, у посету својим рођацима и пријатељима и наилазећи на све бољи пријем, они имају прилике да се на лицу места увере у наше стварно стање и да, враћајући се у Турску, то пренесу. Иако је то основни и готово једини извор сазнања о Југославији у Турској, он је вома добар.

Може се рећи да је огроман број наших исељеника у Турској, особито најновијих, позитивно опредељен према социјалистичкој Југославији. Са дивљењем прате наше успехе на свим пољима стваралаштва, на међународном плану, а према другу Титу гаје неподељене симпатије. У кућама наших исељеника често се види урамљена Титова слика.

Безброј примера говори о симпатијама наших исељеника у Турској према Југославији. Тако, на пример, кад је фудбалска репрезентације Југославије победила Румунију у квалификацијама за светско првенство, у Кучукоју и Пендику, насељима у Истанбулу, наши исељеници су, после телевизијског преноса, организовали народно весеље. Десило се то и онда када је боксер Мате Парлов освојио титулу светског првака у средњој категорији.

Иако у Турској живи доста југословенских исељеника, међу њима и мали број политичких емиграната, није познато да тамо постоји било каква екстремна организација која би деловала против СФРЈ.

Сваки југословенски путник у Турској, било где да се нађе, у било ком граду, наићи ће на наше исељенике и биће прихваћен веома пријатељски. Професор Дероко је, после повратка из Турске са једног путовања, изјавио да нигде није срео патриотскије емиграције од оне у Турској.

Код нас се нико није комплексније бавио питањем југословенског исељеништва у Турској, посебно не с намером да то научно осмисли. Према томе, сва наша казивања о томе, а то значи и ово моје скромно излагање, које је резултат узгредних сазнања и виђења, ни издалека не дочарава праву слику, а да би се до ње дошло потребан је својски, студиознији и дуготрајни рад на овом питању.

YUGOSLAV IMMIGRANTS IN TURKEY

Ејуп Мушовић

Migration of the Yugoslav population to Asia Minor and vice-versa is a very old phenomenon. The first part of the article deals with a chronological and historic survey of these migrations.

During the Second World War and thereafter a certain number of Yugoslavs emigrated to Turkey mostly for political reasons. In the period from 1950—1970 many Moslems, Turks and Albanians emigrated to Turkey. Turks from Macedonia were the first migrants, followed by Albanians from Macedonia and Kosovo, and Moslems from the Sadžak area. At the same time larger emigrations of the Montenegrin Moslems from the areas of Bihor, Rožaje and Lim-Valley took place. However, those from Bosnia were

not so large. Obtaining immigration permission for Turkey (*vasika*) involved many machinations. These migrations first took place via Macedonia. In the period from 1950—1970 13,074 Moslems emigrated to Turkey from the districts of Novi Pazar, Tutin and Sjenica. Most of these migrants left the country for economic reasons, and a lesser degree for other reasons. These were mostly poor many-members families. Most of them were unemployed and on a very low cultural level. However, many of them changed their mind and stayed in the country. About 40 per cent of the migrants wished to return back to Yugoslavia. There has been no emigration to Turkey since 1970.

The descendants of Yugoslav emigrants to Turkey can be found in almost all Turkish areas. Moslems who migrated from Montenegro in 1924/1925 settled on the border of Turkish—Iranian areas where the living conditions are very hard. The Bosnian Moslems who migrated from Bosnia between the two world wars settled on the Aegayan- and Marble- sea coasts. The immigrants lived in compact groups in villages or had their own quarters in towns. The Yugoslav emigrants to Turkey had never had a status of an ethnic group or nationality. They have never had a school with teaching in the mother tongue. They were exposed to a total assimilation. They had to change their names. However, they jealously keep their mother tongue («bošnjački»), oral tradition, old wedding- and labor customs and rituals. Many of these post-Yugoslav migrants to Turkey are now temporarily working in West-European countries. They are mostly positively oriented towards Yugoslavia.

ПРОУЧАВАЊЕ СЛОВЕНАЧКОГ ИСЕЉЕНИШТВА И КУЛТУРЕ

Словеначко исељеништво и култура је она област наших друштвених односно хуманистичких наука која је у прошлости, осим неколико изузетака, била скоро потпуно запостављена и никада није била предмет систематског научног поручавања. Почетком 1979. године, при Научном институту Филозофског факултета Универзитета „Едвард Кардељ“ у Љубљани, основана је радна група за проучавање словеначког исељавања. Више научних дисциплина усмерило је део својих интересовања у ту проблематику. Убрзо су све те струке почеле тесно да сарађују јер је, због изузетно разноврсне, временски и просторно веома широке и проблемски разгранате тематике, колективни рад заиста неопходан.

Различите дисциплине, у којима се из разних углова а и са различитих становишта долази до сазнања о значајном делу наше прошлости и садашњости (скоро четвртина Словенаца су исељеници или њихови потомци!), дошле су до закључка да је знатан део драгоцених извора за ова истраживања подложен променама (појединци који са познавањем и без тешкоћа причају о исељавању, документација коју поседују) и да ускоро неће бити употребљив. Задатак радне групе за проучавање словеначког исељеништва при Научном институту Филозофског факултета јесте да се најпре сама организује и да, дугорочно и са потребном озбиљношћу, унапређује тај посао, јер у овом тренутку представља највећи и једини координациони истраживачки центар за проучавање ове проблематике. Резултати овога посла, чија су научна вредност и значај несумњиви, омогућиће, поред осталог, да се објективније, шире и дубље, схвати и разуме овај део наше културне прошлости и садашњости, и то на свим ниовима, па, према томе, и на равни односа исељеника према матици, што ће опет створити подлогу за предузимање најширих и најразноврснијих друштвених акција.

У истраживачки рад, у оквиру пројекта *Словеначко исељеништво и култура*, при Научном институту Филозофског факултета, досад су укључене следеће научне гране: етнологија, географија, германистика, музикологија, историја уметности и историја. Предвиђено је да се у оквиру појединих дисциплина посао самостално организује, било као индивидуални, било тимски рад, и то како у вези са садржинским оквирима и мето-

дологијом тако и зависно од кадровске оспособљености за поједине истраживачке задатке, што свакако није и без значаја. С обзиром на те разлике, а можда управо и због њих, показало се неопходним да се још на овом степену формира централно организовани стажер, из кога би се водило рачуна о сврсисходности целокупног посла. Ту је, пре свега, неопходно стварање јединственог, стручно уређеног, документационог фонда. Документација коју, у већој или мањој мери, морају да упознају и њоме овладају сви сарадници, без обзира на то које су струке, расута је по разним земљама, и то у најразличитијем облику, као: породични архиви повратника или њихових рођака, архивски фондови архивских, музејских, истраживачких и других, на пример административних установа у Словенији и другим републикама, затим документација у иностранству (с обзиром на то да Словенци и њихови потомци данас живе у многим државама Европе, Северне и Јужне Америке и, у мањем броју, на другим континентима, постојећа грађа у тим земљама мораће се евидентирати постепено). Централни документациони архив омогућиће да сви испитивачи користе резултате свих проучавања. У противном, многи послови би се удвајали, а, с обзиром на високе трошкове сваког истраживања ове врсте, долазимо до једноставног закључка да би се без централне документације трошкови непотребно умножавали. То би, у ствари, изазвало застој или, чак, представљало озбиљну препреку у раду целе групе. Зато је сада у Љубљани неопходно основати опремљен и стручно вођен документациони центар за проучавање словеначког исељеништва. То се може остварити само договарањем и удруживањем средстава свих заинтересованих установа.

Стручњаци разних научних дисциплина су, као што је већ речено, усмерили своје истраживачке задатке на различите периоде. Уз дугорочне задатке, предвиђени су и краткорочни задаци, а и за једне и за друге, као неодложна, намеће се потреба обезбеђивања могућности за објављивање, чиме би се најшира јавност упознала с резултатима нашег рада. Намера нам је да усавршавамо већ развијене облике публиковања (у „Словенском коледару“ и часопису „Родна груди“). Настојаћемо да покренемо посебну едицију посвећену овој теми; осим тематске серије, с обзиром на различит значај појединих истраживања, нека дела би требало штампати у већим тиражима, у оквиру програма словеначких издавачких кућа. Посебну пажњу посветићемо мемоарској литератури, као и објављивању казивања појединих исељеника.

У вези с документацијом, неизоставно се треба заложити за набавку стручне литературе. У ту сврху, поједине научно-наставне јединице нашег факултета већ одвајају одређена средства. Међутим, литература набављена на овај начин није довољна и, као информација, представља само нужну основу

за стварање стручних хоризоната. Осим тога, у условима стабилизације, набавка литературе из иностранства је обустављена. Међутим, као што је познато, у научном раду је неопходно да се анализирају сви непосредно доступни извори и да се стално шири и упоређује фактографски материјал, као и да се проблематика концептуално савладава, на основу постојеће литературе. Није потребно посебно истицати колико је значајно добро познавање литературе из области проучавања исељеништва, кад се зна да је о овом проблему, па и о словеначким исељеницима, писало више страних него домаћих аутора. Необавештеност или недовољно познавање резултата њиховог рада представљало би кочницу за квалитет и научну релевантност нашег посла. Радној групи је потребна литература која би била доступна свима и коју бисмо критички вредновали, њоме овладали и превазишли је. У противном, наше научно проучавање словеначког исељеништва немоћно би тапкало за страним проучавањем, на основу кога се о Словенцима у тубини може и даље стварати представа на свој начин и користити је за сопствене циљеве.

Из тих разлога нужно је и наше присуство на научним конгресима и симпозијумима, и то свим оним који су посвећени појавама у вези са словеначким исељеништвом. И сами ћемо морати да приређујемо такве скупове — на словеначком, југословенском и међународном нивоу.

Метода нашег рада разликује се од дисциплине до дисциплине, од проблема до проблема. Ако пратимо захтеве које пред нас поставља наука, намеће се неопходност примене различитих помоћних средстава за рад: оловке и хартије, магнетофонских трака, касета, филмова за фотографску и филмску документацију. Сви ти начини бележења су итекако потребни а драгоцени су и као неизбежни пратилац научног рада па могу бити веома корисни за проучавање исељеништва, посебно у отклањању садашњих стереотипних представа о њему у разноврсним медијама и средствима јавног информисања.

x

Етнолошко проучавање словеначког исељеништва постављено је, од свог почетка, као тимски рад. Носилац истраживања је руководиоца семинара у коме се редовно окупљају сарадници на овом радном задатку. Мада је у истраживачки посао досад било укључено десет истраживача, група је знатно ширира јер су јој се прикључили и етнолози из других установа и појединци који живе или раде на подручјима која су непосредно повезана с нашом проблематиком. У мрежу сарадника укључујемо и оне појединце који су живели или још увек живе у иностранству и спремни су да нам достављају корисне податке.

С обзиром на ширину и вишеслојност проблема, и у складу са све већим интересовањем студената за ову тематику, истраживања смо поставили на више временски различитих нивоа, дозвољавајући при том могућност да им се приступа различитим испитивачким поступцима.

У петогодишњем периоду (1981 — 1985) свој рад усмерићемо на следеће задатке:

Исељеници повратници у Словенији. Предвиђене су четири фазе рада: 1) евидентирање повратника, које захтева мукотрпан теренски рад, јер овакву евиденцију не води ни једна установа у Словенији. Преглед оних повратника који, према међудржавним конвенцијама, примају пензију или инвалиднину, засада води Заједница пензијског и инвалидског осигурања. Ми смо, међутим, упоређујући њихове спискове с резултатима нашег рада на терену, дошли до закључка да до прецизних података пут води једино преко систематског теренског рада; 2) анкетирање, којим ће се утврдити социјална и демографска слика исељеништва; узроци, смерови и начини исељавања; токови живота и рада у иностраној земљи, као и узроци и начини повратка у завичај; 3) одређивање узорка; 4) подела истраживања по проблемима и земљама.

Словеначки исељеници у САД. Тромесечни теренски рад сараднице на овој теми указао је на неопходност систематског испитивања живота Словенаца и њихових потомака у Сједињеним Америчким Државама. Свакодневни живот; широко схваћени процеси чувања и напуштања традиције (нпр. народно градитељство, породични и родбински односи, формалне и неформалне заједнице, ликовна уметност, игра, језик, схватања итд.), још су потпуно непознати. Проучавање овог комплекса етнолошком методом нераскидиво је повезано с непосредном партиципацијом у испитиваној средини, јер само на тај начин може да се превазиђе оно стереотипно понављање фолклорног репертоара репрезентативних исељеничких приредби и других манифестација, што се понекад чини.

Словеначки исељеници у Аргентини. Сондажна испитивања, која је сарадница већ обавила, указала су на путеве даљег рада. Теренски рад међу припадницима различитих генерација исељеника биће употпуњен прикупљањем расположиве документације о раду појединаца и делатности друштва.

Исељеници повратници из Аустралије. Сарадница већ прикупља документацију и успоставља писмене контакте са Словенцима у Аустралији.

Словеначки исељеници у СР Немачкој, Француској и Белгији. У досадашњем раду дошли смо до грађе која је толико вредна и драгоцена да је неизоставно треба представити широј словеначкој јавности. Зато планира-

мо да објавимо резултате ових наших истраживања, као и казивања из пера наших исељеника и повратника.

Предвиђено је да се у 1981. ради на следећих дванаест тема: *Исељеници повратници у Словенији, Исељавање из Беле крајине у међуратном периоду, Исељавање из Прекумурја у Француску у међуратном периоду, Повратници из Аргентине, Повратници из Аустралије, Словенци у Аустралији (припрема теренског рада), Словенци у Аргентини, Словенци у САД, Словенци у СР Немачкој — етно-лингвистичка слика, Словенци у Шведској, Словенци у Француској, Жене — исељеници у Калифорнију (припрема теренског рада).*

Мојца РАВНИК

(Превод са словеначког: Душан Дрљача)

STUDY OF MIGRATION AND CULTURE OF THE SLOVENIAN POPULATION

Moјca Ravnik

The first part of the article deals with an interdisciplinary approach to the problem of migration processes and culture of the Slovenian population, and the second with ethnological study of these processes. As these problems were neglected by the Slovenian scientific workers, a working group was formed in 1979 as part of the Scientific Institute of the University School of Philosophy in Ljubljana with the task to coordinate the study of migrations of the Slovenian population. Many scientific disciplines, independant regarding the choice of methodology, scientific approach and self-organization are gathered around this group and will have a united documentation service at disposal. The existing revues will be improved and new journals will appear. The research workers will take part in many international meetings abroad, and some of the meetings will be organized in the country as well.

The ethnologic study of migration processes of the Slovenian population will be carried out in teams which include many different scientists. The programme which should be realized in the period from 1981—1985 is the following: Slovenian returnees to Slovenia; Slovenian immigrants to the U. S. A.; Slovenian emigrants to Argentina; Slovenian emigrants to Australia; Slovenian emigrants to West Germany, France and Belgium. The whole project is divided into 12 subjects.

The first part of the article deals with an introductory survey of the present-day situation and outline of the planning for the future. The second part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The third part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The fourth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The fifth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The sixth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The seventh part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The eighth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The ninth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The tenth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry.

THE FUTURE OF THE SLOVAK REPUBLIC
 (The author's name is not visible)

The first part of the article deals with an introductory survey of the present-day situation and outline of the planning for the future. The second part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The third part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The fourth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The fifth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The sixth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The seventh part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The eighth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The ninth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The tenth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry.

The first part of the article deals with an introductory survey of the present-day situation and outline of the planning for the future. The second part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The third part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The fourth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The fifth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The sixth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The seventh part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The eighth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The ninth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry. The tenth part is devoted to a study of the present-day situation and the future prospects of the industry.

ПРИЛОЗИ О ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ИСЕЉЕНИЦИМА У САД
ОБЈАВЉЕНИ У ЧАСОПИСУ „ПРЕГЛЕД“

„Преглед“, часопис Америчке амбасаде у Београду, пренео је поводом двестогодишњице САД, низ чланака о југословенским усељеницима и њиховој култури, као и неким питањима етничког плурализма у Америци (посебно у бројевима 5/1976 затим 201, 209, 210 и др.). Реч је о чланцима у којима се претежно афирмативно говори о нарастајућој етничкој свести (Р. Веколи, В. Вучинић, Т. Морган, Г. Олсон, С. Џекоби) у којима је назначено постојање супротних гледишта. Преносимо, у скраћеном облику, основне мисли из ових драгоцених прилога, на начин како смо то учинили приказујући етнички различите обичаје у Америци (Народно стваралаштво — Фолклор, г. XII, св. 47—48, Београд 1973, с. 122—125).

1.

Тед Морган пише о помешаним осећајима у Америци према питању усељавања, од искључивости и забрана до срдечног прихвата. У XVII веку дошли су најпре Енглези англиканске вере, па квекери, Јевреји из Европе и афрички Црнци, док су католици били искључени. Кроз цео XVIII век трајала је борба за опште право на усељавање, а унутрашњи живот се одликовао неједнакошћу права за различите групе становника Америке. По неким законима о натурализацији, права су се стицала (само белци!) после, две, по другима после четрнаест година. Већина досељеника у XIX веку била су лица прогнана из Европе из социјалних (верских), економских и политичких разлога. Према подацима које наводи Морган, у земље Северне Америке је од 1820 — 1977 емигрирало чак 48 милиона људи.

Сузан Џекоби помиње масовну сеобу близу двадесет пет милиона људи из Источне и Јужне Европе који су пристизали у САД током последње две деценије прошлог и првих двадесетак година овога века. По закону из 1924. који је Џонсон укинуо 1965, као усељеници били су фаворизовани становници земаља Северне Европе. У последње две деценије овога века дошло је до квалитативне промене: досељеници су образованији и имућнији, пореклом су, уз оне из Јужне и Источне Европе, и из Кине, са Кариба, из Мексика и Централне Америке. Вредан пажње је и податак да се у Сједињене Државе легалним путем годишње усељава око четири стотине хиљада лица. Постоји суштинска разлика између некадашњих и најновијих досељеника у САД. Најновији досељеници долазе са породицама; могућности образовања њихове деце су веће (процес који је некада трајао три до четири покољења, сада се оствари у првом); од знатног утицаја је промена става према расном и етничком идентитету. „Бити Американац не значи више одрећи се своје старе културе и језичне баштине“ — пише С. Џекоби и наставља — „данашња америчка досељеничка политика, и поред свих њених недоследности и неправичности, оличава уверење да досељеници представљају неопходан прилив виталности, амбиција и талената.“ Од несумњивог значаја је „систем породичних повластица“: новији досељеници се настањују поред својих рођака и преко њих, најчешће, добијају запослење. Ту стара етничка средина служи као нека врста тампона против културног шока у новој земљи. Жене новијих досељеника, скоро по правилу, лошије говоре енглески од својих мужева. Послед-

њих година, већина досељених у САД су физички радници, домаћице и деца, а прописима се фаворизује пријем здравствених радника. Нема „типичне“ досељеничке, као што нема ни „типичне“ староседелачке породице, али су досељеницима заједничка многа искуства, почетна збуњеност, невоље, лишавања и, на крају тријумфи.

Гај Олсон пише о многим спољашњим манифестацијама насталих промена у САД. Американци су почели да трагају за својим коренима. Са ТВ — екрана је нестало оних вечно истих лица за које се говорило да оличавају „просечног“ Американца — оних мушкараца, жене и деце светле пути која обично означава англосаксонско порекло. Од шездесетих година долази до врења. Најпре се дижу Црнци, затим Американци мексичког порекла, амерички Индијанци, сви у борби за једнака грађанска права, закон о укидању усељеничких квота. У САД излази 250 листова на „главним“ страним језицима, затим око 250 листова америчких Индијанаца на енглеском али и посебним верзијама племенских језика Навахо, Су и Кри. Међутим, најбројнија и најутицајнија је црначка штампа. Док мањинска штампа служи претежно самим етничким групама, дотле радио и телевизија поред образовања настоје да учине осетљивијим друге становнике у земљи за етничко шаренило око њих. Дечји образовни програми су покушај да се формира етничка свест детета. Локалне радиостанице емитују програме на преко 40 језика. Црначки радио има 355 станица. Све је то, по аутору, најочигледнији доказ да Америка није „лонац за претапање“ који све гута. ОвOME се могу додати и речи социолога Питера Бергера, са Ратгерсовог универзитета, да Америка има вероватно најразноврснији верски живот који је икада постојао у неком друштву у људској историји.

Било је потребно поменути све ове прилоге да бисмо могли боље разумети податке о југословенским досељеницима на североамеричком тлу, од њихових првих почетака.

2.

У редакцијском уводу „Прегледа“ најпре се наводе лица са словенским презименима у армији Џорџа Вашингтона, пре двеста година (Черне, Горше, Вавтар, Вертнар, Видмар). Досељавање у Америку из Источне Европе одвијало се, како пише у Уводу, у две фазе: првој, од 1820—1896 (политички и верски разлози) и, другој, од 1896—1924 из економских побуда. Што се тиче концентрације јужнословенских досељеника, помињу се Далматинци — бачвари око Мексичког залива, земљорадници и воћари у Калифорнији, рибари и остригари на Пацифичкој обали. Истиче се њихово присуство у јавном животу Америке и храброст и херојство у првом и другом светском рату (Луј Кукела, Петар Томић и Милтон Павлић) и помиње да од свих Југословена у Америци има, вероватно, највише Словенаца, а најмање Срба из Србије.

Најзначајнији и најобимнији су, свакако, чланци Вејна Вучинића, професора на Катедри за историју Стенфордског универзитета и Рудолфа Веколија, са Државног универзитета у Минесоти. В. Вучинић у свом чланку веома исцрпно говори о везама Јужних Словена с Америком, појединачним доласцима наших људи на овај континент још од Колумбовог времена (Иван Раткај, Фердинанд Кошћак, Фредерик Барага, Џорџ Фишер, Франк Лауше, Мајк Степовић), почецима досељавања половином прошлог века, првом усељеничком таласу 1885—1914 и другом усељеничком таласу после другог светског рата, као и истакнутим личностима (Никола Тесла, Михајло Пупин, Хенри Сузал, Иван Мештровић, Луј Адамич), двадесетак универзитетских професора, јавних радника и глумца (Младен Секуловић). У америчкој традицији приче о хрватском лицу имају слично место казивањима о легендарном дрвосечи, Полу Баџену.

Што се тиче већих насеобина наших људи у САД, мало је изузев Питсбурга која су такве остале деценијама. Неке су престајале то да

буду у вези с неопходношћу да се промени занимање. Једно време, највише јужнословенских насеља је било на западној обали, у заливу Сан Франциска, а у њима су живели Далматинци, Босанци, Херцеговци и Црногорци. Осим рударством, бавили су се угоститељством, пољопривредом) виноградарство, гајење воћа, а касније грађевинарством и индустријском прерадом рибе. *Словенци* су били концентрисани на Средњем западу. Краћаца, запослених у рудницима, било је у Минесоти (Кренатаун), затим у Мичигену. Доцније су Сан Франциско и Кливленд постали главна стецишта Словенаца у САД. *Македонци* су се најпре досељавали у Чикаго, а затим се настањивали по другим местима широм Америке, зависно од могућности запошљавања. *Хрвати* и *Срби* су највише концентрисани у великим градовима: Питсбургу, Кливленду, Чикагу, Детроиту, Њујорку, као и новијим колонијама на Западу: Сент Лујису, Канзас Ситију, Милвокију. Веома много су радили у челичанама, посебно у првим деценијама овога века. У Меџуратном периоду, окупљања је било у два већа града — Лос Анђелесу и Сан Франциску — пошто би претходно напустили своје фарме. После другог светског рата, у већ поменуто метрополе стигао је бројнији југословенски талас досељеника за који се претпоставља да је бројао око пола милиона људи. У знатном броју и образовани, ови најновији досељеници, снажно су утицали на преображај етничке културе старијих досељеника, који су претежно регрутовани из руралних средина. Неколико десетина ових нових досељеника заузело је истакнута места у америчком јавном и културном животу. Према речима Вејна Вучинића: „Југословенски досељеници спадају међу најродољубивије и најпродуктивније словене америчког друштва, иако остају одани својој постојбини.“

Један, богато илустрован чланак посвећен је Питсбургу, великом индустријском центру, у коме је седиште Хрватске братске заједнице са сто хиљада чланова (у томе је и један број Срба и Словенаца). Већ четрдесет година ту постоји „југословенска соба“, заметак музеја на универзитету Дукејн. У граду, који је од 1979. побратим Загреба, делује познати ансамбл „Тамбурица“.

3.

„Преглед“ доноси и низ чланака о Американцима југословенског порекла, о њиховим везама са земљом својих предака и њиховом америчком идентитету. Ту су прилози о старијим досељеницима: Николи Тесли и Лују Адамичу (прва генерација), затим Рудију Перфићу и Денису Кучинићу (друга генерација), као и новијим досељеницима: Чарлсу Симићу, Стиву Тешићу, Жарку Карабатићу (прва генерација). Часопис је објавио и портрете исктанутијих досељеника из редова нпр. италијанске народности, Фиорела Лагвардије, као и породичне портрете новијих досељеника из Југославије и неких других земаља.

Најзначајнији су редови о Л. Адамичу из пера Рудолфа Веколија. Он пише: „О етничкој свести Американаца, о чему однедавно говори М. Новак и његови истомисленици, Луј Адамич је говорио још пре више од четири деценије. Ако је Новак духовни отац новог етничког покрета, Адамич је, свакако, његов дед“. По Веколију, окретање Американаца прошлости представља основну промену у националној психи. То трагање за прецима било је карактеристично за крај XIX века, у деценији економске кризе тридесетих година и у данашње време. Говорећи о културном наслеђу, Р. Веколи, најпре критички помиње оне најекстремније заговорнике „донца за претапање“ (Хектор Сент Џон де Кверкор, Џон Квинси Едеме, Израел Зенгвил и др.). У неким критичним тренуцима америчког развоја, вера у мит о американизацији била је попуљана, па је инхерентни плурализам — сматра Веколи — избио на површину. Услед тога, припадници друге и треће генерације исељеника у Америку преузели су осакаћено наслеђе. За њега је англоамеричка култура само једна од многих националних култура у Америци. Исто

тако, етнички препород, и не само у САД, значи побуну против псеудо-културе, сивог таласа хомогенизације и ерозивних сила модернизације. С обзиром на готово катастрофално непознавање у Америци сопственог порекла, Р. Веколи одаје признање читавом низу аутора из седамдесетих година, посебно америчком Словаку Мајклу Новаку, који пишу о неискорењеном код досељеника осећају етничке свести, етничке припадности. За Новакову књигу „Рабање непретопљиве етничке припадности“ (The Rise of the Unmetable Ethnics), објављену 1972, каже да је послужила новом покрету као манифест за утврђивање етничког порекла. Наводи да Адамич, који је у Америку дошао као четрнаестогодишњак, себе није престао да сматра „словеначким сељаком“. Можда се управо стога, још 1934, позабавио другом генерацијом „нових Американаца“. Њихово осећање инфериорности у односу на „праве“ Американце и већу подложност деморализацији од њихових досељених родитеља протумачио је недостатком свести о културном залеђу. Указао је на трагично отуђење до којег долази између родитеља страног порекла и њихове деце. Па ипак, Веколи је Адамича оценио као „плуралисту на кратку стазу“ јер је, с једне стране, доказивао да Америка није искључиво англосаксонска земља, а истовремено се залагао да се ускладе и интегришу разни расни и етнички елементи „без потискивања или уништавања позитивних квалитета у њима“. Својим књигама и амбициозним планом рада, Адамич је остварио програм етничких студија ширих размера. Само што четрдесете и педесете године у Америци нису биле повољно време за плуралистичка проучавања.

Почетком седамдесетих година, у Америци је настављен посао који је Адамич покренуо. Нарочито је много учињено, по мишљењу Веколија, у последњој деценији. Питање свести о етничкој припадности поново је избило у први план. Покрећу се новине и часописи, посвећени овој проблематици; припрема се енциклопедијска публикација о етничким групама у Америци; уводе се (1973.) студије о етничком наслеђу, што је уствари признање начела плурализма уместо начела асимилације. Међутим, по Веколију, битка за проучавање етничких традиција није ни издалека добијена. Још увек је снажан отпор плуралистичком схватању Америке. Веколи је несумњиво у праву кад претпоставља да та опозиција полази од тачне претпоставке да етничка свест представља претњу устоличеним интересима. Кад се америчка историја и друштво посматрају из плуралистичке перспективе, одмах се уочавају неједнакости, злоупотребе и притисци. Нова етничка свест води, закључује Веколи, ка остварењу једног демократског друштва које би било привржено плуралистичкој једнакости међу етничким групама, а не само међу појединцима.

„Преглед“ преноси и чланак Џона Бина написан поводом откривања споменика Николи Тесли, јуна 1976. године, на Нијагариним водопадима. На тој свечаности и око ње изречене су највеће похвале нашем научнику, „инспирисаном дошљаку“ и „оцу модерних енергетских система“.

4.

Од личности из политичког живота, једна је гувернер Минесоте, а друга градоначелник Кливленда, обојица представници друге генерације наших исељеника.

Руди Перпић је одрастао у хрватској породици, у Карсон Лејку где је било 98% југословенских досељеника. Отац му се доселио у Америку 1919. године. Он, како пише у чланку, јасно и гласно истиче потребу да се у историју државе Минесоте унесе допринос свих њених становника. Према сопственим речима, Перпић је савршено свестан „борбе досељеника за очување властите културне баштине и равноправно учествовање, с другим етничким групама, у стварању једног истинског америчког друштва.“ Гувернер Перпић се залаже и за наставу у школама на мањинским језицима.

Денис Кучинић, по деди пореклом из Загреба, данас је градоначелник Кливленда. Живи у национално мешовитом браку, у граду који се сматра својеврсним „лонцем за претапање“ раса и народа. Себе сматра Словеном који се, по њему, одликују слободарским духом и великом радном способношћу. Културу не сматра нечим статичним и гаји велику наклоност према свим етничким мањинама које се труде да докажу своја људска права.

Чарлс Симић је професор на Катедри за енглески језик Њухемширског универзитета, песник и преводилац средње генерације. У Америку је дошао као шеснаестогодишњак. Као студент, интензивно је проучавао народну поезију у свету, а југословенска традиција на том пољу одиграла је значајну улогу. Добитник је Едгар Алан Поове награде за књижевност (1975). Врстан је преводилац Лалићевић и Попиних стихова.

Прештампан је и радио-интервју с једним од младих исељеника, Стивом Тешићем. Године 1956, као четрнаестогодишњак, преселио се с породицом у Сједињене Државе. По завршеној средњој школи и студијама књижевности, определио се за литерарни рад. Највише је успеха постигао као писац драма и сценарија за филмове. Ожењен је Американком, такође писцем. Преко мајке одржава контакт с родним језиком на којем данас, како каже, не би могао да ствара. У случају досељеника, традиција побеђује, јер су јој корени дубоки — закључује Тешић.

Жарко Карабатић се 1973. из Сплита отиснуо у Америку, као сликар, карикатуриста. У Сједињеним Америчким Државама није могао да живи и скључиво од карикатуре, већ је био принуђен да се прихвати израде икона и сувенира. Као и Тешић, ожењен је Американком, такође сликарком.

Занимљив је портрет „мањинског посланика“, републиканца Фиорела Лагвардије, градоначелника Њујорка. Према речима Теда Моргана, Лагвардија је био реформатор не само по нагону већ и зато што је био усељеник, са „суштинским искуством“ из старог краја. Говорио је седам језика и оличавао „прави тријумф хибрида“. С обзиром на његово породично порекло, његови непријатељи су га звали „полудјеврејским макаронијом“.

Сузан Цекоби даје породичне портрете неких усељеника, међу којима (са Јамајке, из Мексика, са Филипина, из Шведске) југословенске породице Таталовић, из Роквила у држави Мериленд. Муж је представник друге, а Милдред (право јој је има Грба!) прве генерације досељеника, из тридесетих година овога века. Они се, како каже писац, поносе америчким држављанством, али исто толико и својом етничком баштином. Милдред је у младости живела надомак питсбуршких челичана и лоше говорила енглески. И данас одржава непрекидне везе с родбином у Југославији.

5.

Што се тиче славистичких студија, српскохрватски језик се изучава на 48 универзитета и колеџа у САД. Видно место заузима и словеначки језик и књижевност, док се посебно запажа интересовање Американца за македонски језик и културу. Године 1978. постојали су већи истраживачки и наставни центри на петнаест универзитета (Колумбија, Харвард, Беркли, Илиној, Индијана, Канзас, Вирџинија, Вашингтон, Јел, Конектикат и др.). Охајски универзитет је, иначе, међу познатим центрима за изучавање старословенских рукописа због своје збирке микрофилмованих повеља и докумената из Хиландара и других светогорских манастира. Фонд публикација из Југославије у Конгресној библиотеци у Вашингтону броји 80.000 наслова, а из наше земље ова библиотека прима 2.000 часописа и дневних листова. У школској 1974—1975. години српскохрватски језик у Америци су студирала 242 студента.

Марта 1976, у Институту за народну уметност „Тамбурица“, при Дјукејн универзитету (директор Волтер Колар), петнаест југословенских етнолога и фолклориста одржало је своја предавања о нашем народном стваралаштву, која су претходно објављена на енглеском језику. Теме предавања су биле: преображај народне културе (Д. Рихтман — Аугуштин), народна веровања (С. Зечевић), обичаји и народна уметност (З. Рајковић), југословенске народне ношње (Ј. Аранђеловић — Лазић), обредне маске (Б. Кухар), лирска народна поезија (Б. Ристевски), прозни облици стваралаштва (Н. Милошевић), традиционални музички инструменти (Ц. Рихтман), народне игре (И. Иванчан), народна ликовна уметност и скулптура (Г. Макаровић), југословенска народна епика (Ц. Бутуровић), баладе (З. Кумер), традиционална текстилна уметност (Б. Здравев). Симпозијуму су присуствовали гости из осам америчких савезних држава. Изложба југословенских народних ношњи, коју су припремили И. Бакрач и М. Петрић, обишла је велики део Америке.

Конференција о југословенском наслеђу у САД одржана је 1977. у Дулуту и оближњем граду Чизаму (Минесота). Оба ова града поред језера Супериор (удаљени око 1.000 км на северозапад од Њујорка) налазе се у области која је добрим делом настањена досељеницима, привученим рудницима гвожђа. Најбројнији су Југословени. Њихова деца и унучи годинама чувају свој национални идентитет и понос. Уз Р. Веколија (главни реферат: Етничка припадност и етничка проучавања) организатори су били др Мети Копс и др Рој Хувер. Реферате су имали, поред научника из Југославије, амерички истраживачи исељеништва, пореклом из наше земље. Наводимо њихова имена: Цералд Говорчин (Универзитет у Мајамију, Флорида), Френсис Краљић Куран (Универзитет града Њујорка), Адам Етеровић (Пало Алта, Калифорнија), Бранко Чолановић (Државни универзитет у Манкату, Минесота), Џајлс Едвард Гобец (Државни универзитет у Кенту, Охајо), Клемент Михановић (Универзитет Сент Луис, Мизури), Милан Радовић и Роберт Гаковић (Државни универзитет у Медисону, Висконсин), Стивн Зупчић (Универзитет у Питсбургу, Пенсилванија), Џозеф Великоња (Универзитет државе Вашингтон у Сијетлу), Џорџ Томашевић (Државни колеџ у Бафалу, Њујорк) и др. У њиховим саопштењима било је речи о емиграцији и имиграцији, прилагођавању, преображајима у култури, исељеничким заједницама и етнолошким проучавањима исељеништва.

Године 1976., на Фестивалу фолклора у Вашингтону наступиле су, уз хиљаде учесника из 38 земаља, и југословенске изворне групе. Широко замишљен, фестивал је имао да покаже не само песме и игре, већ и приче и пошалице, начин израде делова ношње и музичких инструмената, као и припрему традиционалних јела. Уз ансамбле из Југославије, наступили су и уметници из редова наших исељеника: Либијев тамбурашки оркестар, певачица српских песама, словеначка везика и др. Чланак се завршава речима: „Американци југословенског порекла с правом се поносе својом етничком припадношћу и традицијама“.

На Фестивалу посвећеном етничкој баштини разних националности који се сваке године одржава у Детроиту, 1977. је први пут узела учешћа и југословенска заједница. Наступили су представници скоро свих наших народа и народности из Детроита, као и канадских градова, оближњег Виндзора и удаљенијег Торонта. У програму су учествовали: детроитски ансамбл старих тамбураша, фолклорна група и оркестар „Шумадија“, група „Илинден“ из Торонта. Иначе, у околини Детроита живи око 35.000 америчких Југословена који су некад радили углавном у аутомобилској индустрији, а сада међу њима истакнутих личности разних занимања.

*

Да овај приказ живота наших исељеника у САД не би био искључиво оптимистички, завршимо га речима Сузан Џекоби: „Многи до-

сељеници осећају се погођени, на пример, америчким стереотипним схватањима о странцима. Мада је већина досељеника чврсто решена да остане у САД, није занемарљив број оних који остваре свој сан о повратку у стари завичај.“

ЛИТЕРАТУРА:

1. T. Morgan, *Trijumf združenih tradicija. Useljenik u Americi*, »Pregled« 209, s. 5—7
2. Isti, *Složeni odnosi. Useljenik u Americi*, »Pregled« 210, s. 10—13
3. S. Jacoby, *Najnoviji Amerikanci. Doseljavanje tokom sedamdesetih godina*, »Pregled« XIX, 3, s. 2—12
4. G. Olson, *Svršeno je sa »loncem za pretapanje«*, »Pregled« XX, 3, s. 7—8
5. P. L. Berger, *Verska klima u Americi*, »Pregled« 200, s. 16—19
6. O. Jensen, *Prve dve stotine godina američke istorije*, »Pregled« XIX, 3, s. 26—37
7. *Jugosloveni u Americi* (Redakcijski uvod), »Pregled« 201, s. 2
8. W. Vucinich, *Južni Sloveni u Sjedinjenim Državama*, »Pregled« XIX, 4, s. 25—31
9. *Pittsburg — grad pobratim Zagreba*, »Pregled« 209, s. 2—4
10. R. Vecoli, *Luj Adamič — začetnik novog etničkog pokreta u Americi* »Pregled« 201, poseban dodatak: *Jugosloveni u Americi*, s. 1—20
11. I. Bean, *Tesla na Nijagarinim vodopadima*, »Pregled« XIX, 5, s. 30—31
12. *Carls Simić pesnik Amerike*, »Pregled« XIX, 5, s. 25—29
13. C. Mozer, *Slavističke studije u Sjedinjenim Državama*, »Pregled« 202, s. 2—6
14. *Simpozijum narodnog stvaralaštva*, »Pregled« XIX, 5, s. 36—40
15. *Mesec jugoslovenske umetnosti i kulture*, »Pregled« XX, 2, s. 28—31
16. M. F. Kohn, *Festival Jugoslovena u Detroitu*, »Pregled« 200, s. 24—25
17. *Jugosloveni na festivalu folklora u Vašingtonu*, »Pregled« XIX, 5, s. 32—35.

ARTICLES ABOUT YUGOSLAV MIGRANTS TO THE UNITED STATES OF AMERICA IN THE »PREGLED« — JOURNAL

Dušan Drljača

On the occasion of the 200-th Anniversary of the United States of America the »Pregled«, a journal of the American Embassy in Belgrade, published a series of articles about Yugoslav migrants to the U.S. and their culture, as well as about other migrants in that country (especially in the issues 5/1976, and 201, 209, 210 etc.).

These articles were published in a digest form, and speak affirmatively about an increasing ethnic conscience of these peoples in America (the authors R. Vecoli, V. Vucinich., T. Morgan, G. Olson, S. Jacoby). Adverse opinions are also mentioned.

The subjects of this article is the essential ideas taken from these valuable contributions which describe the complexity of ethnic relations in the United States. There are mentioned the history of Yugoslav immigration processes, the distribution and position of Yugoslav migrants, the prominent American personalities of Yugoslav origin, the preservation of the language and tradition in the new area etc.

...the ... of ... in ... of ...

THE ...

The ... of ... in ... of ...

ARTICLES ABOUT EUROPEAN MIGRANTS TO THE UNITED STATES

The ... of ... in ... of ...

The ... of ... in ... of ...

Мирослава ЛУКИЋ

ISELJENISTVO NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE I NJEGOVE UZAJAMNE VEZE SA DOMOVINOM

Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb — 1978.

Данас су сагласне већина друштвених наука у једној општој хипотези: опстанак људске врсте (јединке) зависи, поред осталог и од способности прилагођавања различитим срединама и појавама, што се превасходно огледа кроз сталну човекову мобилност. Историјски посматрано, свет представља бесконачну слику — мозаик свих међусобних преплитања људских група. Све је то у науци већ термилошки одређено као што су процеси миграције, асимилације, дифузије, транслације итд. И, док покушавамо да размрсимо, анализирамо савремено стање те велике „светске“ покретљивости, будућност предказује још сложенију визију, али и дијалектичку узајамност и прожимање.

Полазећи од оваквих и сличних општих размишљања, долазимо и до конкретне теме овог приказа — исељеништво. Научно и стручно истраживање исељеника, припадника наших народа и народности, и свих процеса у вези са тим последњих година су све бројнији. Познат је податак да данас у свету има више од три милиона наших исељеника који су из земље отишли у различитом времену и из различитих побуда. То је довољан разлог да ови проблеми заслуже значајну пажњу.

Реч је о осврту на зборник радова. Главни акценат је на упростићавању и обједињавању заједничке мисли и теза аутора. Полемички осврт и одговарајуће премисе су у овом случају свесно занемарени.

Први југословенски симпозијум „Исељеништво народа и народности Југославије и његове узајамне везе са домовином“ одржан је од 2—4. децембра 1976. године у Загребу. Покровитељ овог значајног скупа је била Савезна конференција Социјалистичког савеза радног народа Југославије. Организатори су били: Југословенски организациони одбор и Завод за миграције и народности. Сврха симпозијума је указивање на важност проблематике исељеништва Југославије, као и утврђивање научне и стручне анализе. Зборник који је настао као резултат овог симпозијума представља синтезу многих мишљења садржаних у око 40 реферата друштвено-политичких радника и научника. Значајан прилог су и реферати наших исељеника.

Ова обимна студија (око 750 страница) је подељена на шест већих целина. Свака целина обухвата групу реферата класификованих према одређеној проблематици. Садржај зборника је подељен на следећа већа поглавља: 1) Општи реферати (4); 2) Исељавање из Југославије (14); 3) Друштвени, економски и политички положај наших исељеника (19); 4) Облици и карактер сарадње исељеника с Југославијом (10); 5) Избор и изводи из дискусије; 6) Прилози.

Прва четири реферата су посвећена проблему исељеништва уопште и код нас. Коча Јончић је овом проблему приступио са становишта глобалне анализе садржане у следећим деловима: 1) Законитости појаве миграције као елемента друштвене поделе рада (настајање и битне карактеристике исељеништва); 2) Основна друштвена функција исељеништва и њене унутрашње промене (мотиви исељавања, усељавања, положај и улога исељеништва, улога исељеничких организација); 3) Основни мотиви и принципи политике СФРЈ према исељеницима. Друштвена функција је овде теоријски објашњена и схваћена као реалан узрочно-

-последични однос између организоване целине (земље матице и дела земље усељења).

Надовезујући се на ове ставове о карактеру исељеништва, Газменд Зајми у свом реферату говори о „флотантности“ и етничкој (националној) агломерацији. „Флотантност“ као миграциони ток посматра у четири карактеристична вида: 1) мањи број имиграната истог етничког обележја као почетни стадиј миграционог тока; 2) територијална раштрканост без пунктова концентрације; 3) привремена имиграција која може постати стална; 4) постојање етничке групације као привремене категорије због процеса асимилације. Говорећи о „оживљавању етничког бића“ и вредносно-позитивним и негативним факторима, Зајми подвлачи позитиван значај друштвене интеграције (равноправни трегман у друштву кроз стварање повољних социјалних, културних и политичких услова) и негативан — етничка асимилација (примање у свест новог садржаја етничке припадности и прилагођавање).

Иван Чизмић и Милан Булајић упознали су нас са неким историјским моментима пресудним за југословенско исељеништво, нарочито у САД, Канади, Јужној Америци, од оснивања неких исељеничких друштава (поч. XIX в.) па до данас. Допринос наших исељеника, нарочито за време I и II светског рата је непобитан. Аутори наглашавају значај не само организација већ и појединаца — Тесла, Адамич, Пупин, Балоквић, који су као истакнути ствараоци, хуманисти и родољуби створили мост пријатељства међу народима и етничким групама.

Друго поглавље: исељавање из Југославије обухвата 14 реферата. Овде је више реч о конкретизацији теме у односу на просторну и временску димензију. У немогућности да се сваки реферат појединачно анализира и поред различитих приступа, покушају да групашем приступе према одређеним проблемима. Једни се односе на узроке и последице исељавања појединаца и група из редова југословенских народа. Адам Егеровић користећи архивску грађу (прве пописе у САД) износи интересантне податке о првим далматинским и црногорским досељеницима на америчко тло. Важан путоказ представљају извори које је користио у свом реферату и начин на који анализира проблем. Посебно прате кретања појединих етничких група, следећи реферати: Исељавање из Хрватске — Т. Телишман; исељавање из Словеније — Антон Госар; из Србије — Јован Дубовац; из Војводине — Никола Гаћеша; Македоније — (Ванчо Анданов и Тодор Симовски) и миграције становништва Косова (Хајредин Хоџа). Ови последњи приступи дају податке не само о исељавању у прекоокеанске земље већ и о интермиграционим кретањима на балканском и југословенском тлу. Посматрано историјски у дужем периоду, запајају се одређене диспропорције у таквим кретањима, али и изражене тенденције асимилације и прогресивног отпора таквим притисцима. Илијас Хаџибеговић и Сулејман Смлатић су у својим освртима приказали токове миграција из Босне и Херцеговине. Нарочито треба нагласити иницијативу и покушај проучавања наших Муслимана у Турској.

Примарни критеријум у свим овим рефератима је историјски момент. Отуда се и разликују три периода која на специјалан начин дају карактер исељавању: 1) од краја 19 в. до I светског рата; 2) између два рата; 3) после II светског рата. Поред вертикалне скале може се пратити и хоризонтална, поготово ако је реч о социјалној старосној структури исељеника. Карактеристично је да су првобитни исељеници махом били сиромашни сељаци, често беземљаци, ситни трговци, занатлије, радници итд. Наравно, да се ова скала трансформисала у зависности од друштвено-економских прилика у земљи. Може се такође закључити да је просек старосне структуре био између 30—40 година. Највише исељеника је потицало из пасивних крајева Далмације, Македоније, Хрватске и др.

Радови Владимира Гречића, Михаила Јовановића и Марије Тороман упућују нас на могућност проучавања везе између привремене еко-

номске миграције и исељеништва. Како М. Тороман истиче, један од потенцијалних извора исељеништва данас је привремено запошљавање у иностранству. (287 стр.)

Друштвени, економски и политички положај наших исељеника у земљама усељења је трећи део овог зборника. Поглавље обухвата десетак реферата груписаних према локалитетима — земљама где је највише насељено становника југословенског порекла.

Три реферата обрађују положај исељеника у САД — Милош Вујновић, Миле Михајлов, Миленко Карановић. Полазећи са историјског аспекта досељавања, аутори се више задржавају на агенсима адаптације и егзистенције у новој средини.

Поред САД, Канада је, такође, земља која је привлачила и привлачи наше становништво. О овом подручју прилоге су дали: Владислав Томовић, Желимир Јуричић, Нарту Негман, Злата Годлер, Данило Доротић. Њихов допринос је утолико већи уколико имамо у виду да су они и исељеници и истакнути друштвени и јавни радници у Канади. Иако извори још нису довољно искоришћени, статички прилази који су дати у неким рефератима представљају драгоцену упоредну посматрања и основу за даља праћења и проучавања.

О Аустралији и Новом Зеланду не сазнајемо много, с обзиром на мали број заступљених реферата. Досељавање у Аустралију (за разлику од Новог Зеланда) је нарочито порасло у послератном периоду (300.000 Југословена). О мотивима исељавања, адаптацији у новој средини итд. говоре Лука Марковић, Мате Тколчевић, Андрија Трлин (о Новом Зеланду).

Четврта велика оаза наших досељеника је Јужна Америка. Есејистички чланак Казимира Бруновића говори о тешким и суровим данима наших првих имиграната у Јужну Америку (посебно Чиле) и њиховој борби за егзистенцију. У таквој једној борби за опстанак наши људи су доживљавали и поразе, али и успехе. Није необично што су се из њихових редова појављивали успешни пословни људи, веома цењени уметници, професори универзитета и др.

Један реферат Стојана Кесића, у коме су дотакнуте само фактографске чињенице наших радничких друштава у европским земљама, ни изблиза не одсликава савремену па и историјску слику о нашем исељеништву у овом делу света. Морам приметити да су несразмерно мањи значај и место дати европском тлу, иако нам је оно по природи ствари ближе и доступније, а према кретањима последњих година од изузетне важности.

Проблематика у свим овим рефератима се може груписати у три дела: 1) друштвено-економска структура наших исељеника од првих дана па до данас; 2) политичка оријентација, став према матичној земљи, стварање исељеничких организација; 3) национална свест која као нит прожима, трансформише се и на крају даје печат становницима југословенског порекла.

„... Да ли ће наши исељеници бити активна организована снага која доприноси разрешавању супротности у прилог општег развика и свог сопственог развика, или ће бити она пасивна страна, на чији се рачун друга страна афирмише и развија?“ (Коча Јанчић — 666 стр.). Неки од одговора на ово питање могу се наћи у четвртом поглављу, где је реч о облицима и карактеру сарадње исељеника с Југославијом. Већ више пута је речено, а и сама сматрам да је то прави смисао односа и наше политике према исељеништву. Исељеници треба да представљају мост зближавања наше земље — народа и народности са другим земљама и народима. Да би могли да остваре очекивану историјску и друштвену мисију, они морају бити прави репрезентанти наше земље. То се може постићи заједничким напорима како матице-земље тако и исељеника организованих у одређене клубове, друштва итд. На то упућују реферати: Радована Ротковића и Ванча Анданова, Пајазит Нушија, Филипа Шимића, Петра Алфиревића, Јована Шевића, Ненада Љубинко-

вића, Георг Мацесич. Њихови осврти се односе на конкретна проучавања и предлоге као што су: периодизација публикација и њихов значај; средства информисања — штампа и радио; улога црквених организација; улога међународне и универзитетске сарадње и размене; итд. Сви ови аспекти су важни координатори успешне међусобне сарадње и самих исељеника и исељеника са домовином.

Корисна допуна овом зборнику су избор и изводи из дискусије који допуњују или доносе полемику о неким интересантним питањима те теме дају још нека сазнања о исељеништву.

Последњи део зборника су прилози: пригодни реферат посвећен Н. Тесли, извештаји на енглеском језику, резимеи на страним језицима, биографије аутора.

За зборник радова о исељеништву, може се слободно рећи, да је пионирски покушај да се овом проблему приђе са научно-истраживачког гледишта. Оваква иницијатива је путоказ за даља проучавања што је потврђено и резултатима постигнутим за ових неколико протеклих година од одржавања симпозијума о исељеништву народа и народности Југославије.

ISELJENIŠTVO NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE I NJEGOVE
UZAJAMNE VEZE SA DOMOVINOM (EMIGRATIONS OF THE NATIONS
AND NATIONALITIES OF YUGOSLAVIA AND MAINTENANCE OF
MUTUAL LINKS) ZAVOD ZA MIGRACIJE I NARODNOSTI (INSTITUTE
FOR MIGRATIONS AND NATIONAL MINORITIES) ZAGREB 1978.

Miroslava Lukić

The interest for and the study of migrants from various Yugoslav peoples and national minorities, and of all related processes, have been increased in the last years. Over 3 millions of Yugoslav migrants live all over the world. They left the country for different reasons and in different times.

The article deals with a review of the Proceedings from a Symposium held in Zagreb in 1976. The main subject of the Symposium was dedicated to the problem of »Migration Processes of Yugoslav Peoples and National Minorities and Their Relations with the Homeland«. The articles published in the Proceedings represent a synthesis of many conceptions and attitudes of different authors. There are also contributions of Yugoslav migrants.

The volume has about 750 pages and is divided into 6 chapters. Each chapter comprises papers dealing with determined problems. These chapters are as follows: 1. General Papers (4); 2. Migrations from Yugoslavia (14); 3. Social, Economic and Political Position of Yugoslav Migrants (19); 4. Forms and Character of Collaboration between Migrants and Yugoslavia (10); 5. A Digested Discussion; 6. Supplement.

The Proceedings represent a pioneer attempt of scientists to elucidate these problems from a research point of view. This initiative may be considered as a guide for further researches of migratory processes, which were confirmed by results obtained in the recent five-year period.